

Mirovni inštitut

Inštitut za sodobne družbene in politične študije

ij inštitut za primerjalno pravo

ZAKLJUČNO POROČILO
RAZISKOVALNEGA PROJEKTA V OKVIRU CILJNEGA RAZISKOVALNEGA PROGRAMA
»KONKURENČNOST SLOVENIJE 2006-2013«

UPRAVLJANJE AVTORSKIH IN SORODNIH PRAVIC NA INTERNETU – VIDIK JAVNIH INSTITUCIJ

RAZISKOVALCI (po abecednem redu): dr. Maja Bogataj Jančič, dr. Marija Breznik Močnik,
dr. Matija Damjan, dr. Matej Kovačič in mag. Aldo Milohnič

Ljubljana, avgust 2010

Zaključno poročilo raziskovalnega projekta št. V5-0454 v okviru Ciljnega raziskovalnega programa
»KONKURENČNOST SLOVENIJE 2006-2013«

NASLOV: Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij

POGODBA ŠT.: 1000-08-280454

NAROČNIKA: Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, Direktorat za informacijsko družbo

IZVAJALCA: Mirovni inštitut, inštitut za sodobne družbene in politične študije
Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani

VODJA RAZISKAVE: dr. Marija Breznik Močnik

RAZISKOVALNA SKUPINA: dr. Marija Breznik Močnik, dr. Matej Kovačič in mag. Aldo Milohnič
(Mirovni inštitut), dr. Matija Damjan in dr. Maja Bogataj Jančič
(Inštitut za primerjalno pravo)

TRAJANJE PROJEKTA: september 2008 – avgust 2010

Uvodno pojasnilo

Raziskava se je ukvarjala z vprašanjem, kako preko interneta zagotoviti dostop do kulturnih, izobraževalnih in znanstvenih del, ki jih naroča in financira slovenska država in ki se zbirajo v javnih zbirkah knjižnic, muzejev, arhivov. Prosti dostop do teh del je pomemben za splošni gospodarski in družbeni razvoj: za prenos znanja, transparentnost javnega financiranja in kot spodbuda kulturnemu ter znanstvenemu razvoju družbe. A vpleteni posamezniki in institucije (javni naročniki, ustvarjalci in uporabniki avtorskih del, knjižnice ...) so paralizirani ob omejitvah avtorskih in sorodnih pravic, zato je potreben širši in usklajen načrt na številnih družbenih ravneh: od sprememb v zakonodaji in v (naročniških, zaposlitvenih, avtorskih) pogodbah do preoblikovanja starih podpornih programov in uvajanja novih nalog za javne institucije, da bi te lahko še naprej v digitalnem okolju opravljale svoje naloge v javnem interesu.

S temi vprašanji se ukvarjajo mnoge države in veliko modelov prostega dostopa je že na voljo. Raziskovalci smo vendarle menili, da ima Slovenija specifične zgodovinske, družbene in ekonomske načine in pogoje financiranja, ustvarjanja in distribuiranja avtorskih del, ki jih druga okolja ne poznajo, zato bi lahko z implementacijo tujih modelov uničili doslej pomembna ravnovesja med naročanjem, ustvarjanjem in širjenjem del, kar bi lahko ustvarilo nepredvidljive probleme za cela področja (kot so znanost, izobraževanje, kultura) in težko odpravljive posledice. Raziskovalno delo smo iz teh razlogov razdelili na empirični sociološki del in na pravni del. V sociološkem delu smo z anketama in s poglobljenimi intervjuji z vsemi udeleženci analizirali stanje, klasificirali gradiva, identificirali ključne institucije, proučili pogoje dela ter zbirali gradivo, kot so naročniške in avtorske pogodbe. Na podlagi teh ugotovitev in internih razprav med člani raziskovalne skupine so raziskovalci z Inštituta za primerjalno pravo pripravili predloge pravnih rešitev, na katere je mogoče opreti razne modele prostega dostopa do kulturnih, izobraževalnih in znanstvenih del.

Raziskovalno poročilo predstavlja gradivo ravno nasprotno, kot je potekalo raziskovalno delo: od vrha navzdol, od konkretnih pravnih predlogov k analizi stanja, ki je pripeljala do teh predlogov. Tak način predstavitve smo izbrali, da bralca ali bralko, ki išče konkretne rešitve, ne bi obremenjevali z veliko preveč podrobnostmi. Vendar ima razporeditev raziskovalnega poročila tudi drugo notranjo logiko: po kratkem pregledu stanja bo bralka ali bralec v pravni ekspertizi našel konkretne rešitve, ki bi jih bilo mogoče hitro implementirati. Med pravnimi rešitvami je bilo namreč mogoče oblikovati predloge zlasti za tiste modele, ki so se že oblikovali skozi vsakdanjo institucionalno prakso, a jih zdajšnje pravno okolje v veliki meri ovira pri izvajanju nalog v javnem interesu. S predlaganimi rešitvami bi zato lahko pomembno spodbudili znanstveno in kulturno ustvarjalnost v kratkem času.

Nekateri modeli pa so še precej negotovi, zlasti, denimo, pri knjižnem založništvu. V teh primerih se šele mora oblikovati družbeni dogovor o prihodnjih modelih naročanja, ustvarjanja in širjenja del preko interneta na podlagi pristanka vseh udeležencev, zato bodo obširne analize stanja, ki so prikazane v nadaljevanju v tehničnih poročilih, bralcu ali bralki v veliko pomoč pri razmisleku.

Sklepi z delavnice ob zaključku projekta kakor tudi, nenazadnje, ugotovitve anket v raziskovalnem poročilu so pokazali, da se vsi, javni naročniki, javne institucije in ustvarjalci skorajda soglasno strinjajo, da morajo biti kulturna, izobraževalna in znanstvena dela prosto dostopna javnosti v digitalnem okolju in da družba mora izkoristiti prednosti novih informacijskih tehnologij. Med raziskovalnim delom smo se lahko prepričali, da so se vsi tudi osebno pripravljeno zavzeti, da bi se to uresničilo, zato smo prepričani, da bo raziskovalno poročilo prišlo v prave roke. Vsem, ki so nam iz teh nesebičnih vzgibov veliko pomagali pri raziskavi, se z veliko hvaležnostjo zahvaljujemo: vsem intervjuvancem, ki so nam pomagali z informacijami in zbiranjem gradiva, sindikatu SVIZ in IZUM-u, brez katerih ne bi mogli izpeljati anket, NUK-u, Heleni Pečko-Mlekuš in Maši Kodrič za pomoč pri organizaciji delavnice, direktorju Nikolaju Simiču za pozdravni nagovor na delavnici in zlasti Dimitriju Skazi in Samo Zorcu z Direktorata za informacijsko družbo, ki smo ju skorajda vzeli za del raziskovalne skupine.

*dr. Marija Breznik Močnik,
vodja raziskave*

KAZALO¹

I. PROSTI DOSTOP DO ZNANSTVENIH, IZOBRAŽEVALNIH IN KULTURNIH DEL: KRATEK PREGLED STANJA V SLOVENIJI	9
1. POSLOVNI ZALOŽNIŠKI MODELI	10
2. ZAKAJ ALTERNATIVNI ZALOŽNIŠKI MODELI?.....	11
3. KAKO DO MODELOV PROSTEGA DOSTOPA?.....	13
4. JAVNA ALI ZASEBNA DELA?.....	14
5. DOSTOPNOST DEL NA INTERNETU PO VRSTI DEL	16
5.1. Rezultati raziskovalnega dela.....	16
5.2. Znanstvena periodika	17
5.3. Knjižne in periodične publikacije	20
5.4. Izobraževalne vsebine	22
II. UPRAVLJANJE AVTORSKIH IN SORODNIH PRAVIC NA INTERNETU Z VIDIKA JAVNIH INSTITUCIJ – PRAVNA ANALIZA	25
1. OPREDELITEV PROBLEMATIKE	25
2. V JAVNIH INSTITUCIJAH USTVARJENA AVTORSKA DELA	27
2.1. Uradna besedila.....	27
2.1.1. Pravna nevarovanost	27
2.1.2. Nejasnost pojma »uradna besedila«	28
2.1.3. Pravne podlage za zagotavljanje internetne dostopnosti	30
2.2. Druge kategorije avtorskih del javnega sektorja	32
2.2.1. Opredelitev	32
2.2.2. Razmerje do pravil o dostopu do informacij javnega značaja.....	32
2.2.2.1. Namen dostopa.....	33
2.2.2.2. Dostop do informacije.....	33
2.2.2.3. Ponovna uporaba informacij	34
2.2.3. Spletna uporaba del javnega sektorja.....	35
2.2.4. Potreba po avtorskopravnem varstvu del države.....	37
2.2.5. Možni modeli zagotavljanja internetne dostopnosti.....	39
2.2.5.1. Javna domena	40
a) Works of U.S. Government	40
b) Možnost uveljavitve v slovenskem pravu	41
2.2.5.2. Prosta uporaba.....	42
2.2.5.3. Splošna državna licenca	43
a) Crown Copyright & Parliamentary Copyright	43
b) Možnost uveljavitve v slovenskem pravu	45
c) Problem trajanja pravic delodajalca	47
2.2.5.4. Sklepno o pravnih podlagah za ponovno uporabo državnih del na internetu	47
3. NAROČANJE IN SOFINANCIRANJE USTVARJANJA AVTORSKIH DEL	49
3.1. Oris stanja in pravne podlage	49
3.2. Analiza pogodb	50
3.2.1. Pogodbe na področju raziskovanja	50
3.2.1.1. Mestna občina Ljubljana	50
3.2.1.2. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS	51
3.2.1.3. Ministrstvo za kulturo	52
3.2.1.4. Tehnološka agencija Slovenije.....	53
3.2.2. Pogodbe na področju izobraževalnih vsebin.....	53
3.2.2.1. Nakup multimedijskih računalniških gradiv	53
3.2.2.2. Sofinanciranje e-gradiv	54
3.2.2.3. Drugi projekti iz sredstev Evropskega socialnega sklada	55

¹ Raziskovalno delo je potekalo v sodelovanju obeh raziskovalnih institucij, vendarle pa se odgovornost za posamezne dele raziskovalnega poročila deli med partnerskima organizacijama: za poglavja I, III in IV je odgovoren Mirovni inštitut, za poglavje II pa Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti.

3.2.3. Pogodbe na področju založništva.....	55
3.2.3.1. Mestna občina Ljubljana.....	55
3.2.3.2. Ministrstvo za kulturo.....	55
3.2.3.3. Avtorske pogodbe javno sofinanciranih založb in revij.....	56
3.3. Možni modeli zagotavljanja internetne dostopnosti.....	57
3.3.1.1. Splošne ugotovitve.....	57
3.3.1.2. Dela, naročena za potrebe javne institucije.....	57
3.3.1.3. Sofinanciranje raziskovalne dejavnosti.....	58
3.3.1.4. Javno sofinancirane revije.....	60
3.3.1.5. Javno sofinancirane monografske publikacije.....	61
3.4. Možnosti uporabe licenc Creative Commons v javnih institucijah.....	63
3.4.1. Splošno o licencah Creative Commons.....	63
3.4.2. Elementi licenc.....	64
3.4.3. Vrste licenc.....	65
3.4.4. Izbira licence za uporabo v javnih institucijah.....	66
3.4.5. Uporaba licence CC.....	67
3.4.6. Odprta vprašanja uporabe licenc Creative Commons v javnem sektorju.....	68
3.4.6.1. Dajalec licence.....	68
3.4.6.2. Pridobitev pravice dajanja na voljo javnosti.....	70
3.4.6.3. Nadaljnji prenos pravic.....	71
4. HRAMBA IN JAVNA IZPOSOJA PRIMERKOV AVTORSKIH DEL.....	73
4.1. Oris pravnih podlag.....	75
4.1.1. Javna domena.....	75
4.1.2. Trajanje varstva avtorske in sorodnih pravic.....	75
4.1.3. Nevarovane stvaritve.....	79
4.1.4. Omejitve oziroma izjeme avtorske pravice.....	79
4.1.4.1. Dovoljeno privatno in drugo lastno reproduciranje.....	80
4.1.4.2. Izjeme v korist pouka.....	82
4.1.4.3. Kliping.....	82
4.1.4.4. Izjema za invalide.....	82
4.1.4.5. Zakon o obveznem izvodu publikacij.....	83
4.2. Oris stanja: modeli upravljanja pravic v praksi.....	84
4.2.1. Modeli razčiščenja pravic.....	84
4.2.1.1. Model 1.: Odstranitev (opt-out) spornih vsebin na zahtevo imetnikov pravic.....	84
4.2.1.2. Model 2: Razčiščevanje pravic s strani ustanove same.....	86
4.2.1.3. Model 3: Razčiščevanje pravic preko zunanje organizacije.....	87
4.2.1.4. Model 4: Sprememba zakonodaje.....	88
4.2.1.5. Rezervacija sredstev za osirotela dela.....	89
4.2.2. Upravljanje s pravicami na digitalnih zbirkah del, ki so v javni domeni.....	90
4.3. Zaključek.....	91
III. ANKETA MED RAZISKOVALCI IN PEDAGOŠKIMI DELAVCI.....	95
1. RAZISKOVALCI IN AVTORSKE PRAVICE.....	96
2. PEDAGOŠKI DELAVCI IN AVTORSKE PRAVICE.....	108
IV. NAROČANJE, USTVARJANJE IN ŠIRJENJE ZNANSTVENIH IN IZOBRAŽEVALNIH TER KNJIŽNIH IN PERIODIČNIH PUBLIKACIJ PREKO INTERNETA: TEHNIČNA POROČILA NA PODLAGI INTERVJUJEV.....	116
1. JAVNI NAROČNIKI.....	116
1.1. Predstavitev javnih naročnikov.....	116
1.1.1. Mestna občina Ljubljana, Služba za razvojne projekte in investicije.....	116
1.1.2. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS).....	116
1.1.3. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS) - založništvo.....	116
1.1.4. Ministrstvo za šolstvo in šport – e-gradiva.....	117
1.1.5. Ministrstvo za šolstvo in šport – periodične publikacije.....	117
1.1.6. Ministrstvo za kulturo – založništvo/ Javna agencija za knjigo (JAK).....	117
1.1.7. Ministrstvo za kulturo – knjižničarstvo.....	117
1.1.8. Ministrstvo za kulturo – raziskave.....	118
1.1.9. Tehnološka agencija Slovenije (TIA).....	118
1.2. Področje raziskovanja.....	118

1.2.1. Mestna občina Ljubljana, Služba za razvojne projekte in investicije	118
1.2.2. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS	119
1.2.3. Ministrstvo za kulturo - raziskovanje.....	121
1.2.4. Tehnološka agencija Slovenije (TIA)	122
1.3. Izobraževalne vsebine	123
1.3.1. Ministrstvo za šolstvo in šport	123
1.4. Založništvo.....	126
1.4.1. Mestna občina Ljubljana, Služba za razvojne projekte in investicije	126
1.4.2. Ministrstvo za kulturo – založništvo.....	126
1.4.3. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS)/ Javna agencija za knjigo (JAK) – poljudnoznanstvene in znanstvene revije.....	129
1.4.4. Ministrstvo za šolstvo in šport – založništvo	130
1.4.5. Ministrstvo za kulturo – knjižničarstvo	131
2. ZALOŽBE KNJIŽNIH IN PERIODIČNIH PUBLIKACIJ	133
2.1. Naklade knjižnih izdaj.....	133
2.2. Avtorski honorarji	134
2.3. Uredniško delo in stroški založbe	136
2.4. Prenos avtorskih pravic	136
2.5. Knjigarniška mreža	138
2.6. Knjigotrštvo in prodaja knjig	139
2.7. Znanstvene in strokovne revije	141
2.8. Dostop založniškega programa na internetu	144
2.9. Sklepne ugotovitve.....	145
3. JAVNE ZBIRKE	148
3.1. Knjižne zbirke	148
3.1.1. Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si	148
3.1.2. Institucionalni repozitoriji.....	153
3.1.3. Posebne zbirke	155
3.2. Izobraževalna gradiva	157
3.2.1. Slovensko izobraževalno omrežje.....	157
3.2.2. Učiteljska.net	157
3.2.3. Moodle učilnice	159
3.3. Muzejska gradiva, živa in nepremična kulturna dediščina.....	160
3.3.1. Spletna galerija	163
3.4. Arhivsko gradivo.....	164
3.5. Sodne zbirke.....	165
V. NAVEDENA LITERATURA	169
VI. PRILOGA: SEZNAM ZBRANIH POGODB IN DOKUMENTOV	173
VII. PRILOGA: ANKETI IN VPRAŠALNIKI	177
POVZETEK	183
ABSTRACT	185

I. Prosti dostop do znanstvenih, izobraževalnih in kulturnih del: kratek pregled stanja v Sloveniji

Bistvena vprašanja družbene reprodukcije in njenega prihodnjega razvoja so, kako naj družba zagotovi primerne pogoje za izobraževanje, znanstveno in kulturno produkcijo. Od tega so odvisni, med drugim, prenos znanja, družbena samorefleksija, podpora znanstvenega razvoja k družbenim preživetvenim strategijam in tehnološki razvoj. V raziskovalni nalogi smo se ukvarjali z enim samim vidikom te problematike, z *vprašanjem dostopa do izobraževalnih, znanstvenih in kulturnih del*, ki pa se kaže kot eno ključnih vprašanj družbenega vključevanja in izključevanja v izobraževalne procese, v znanstveno in kulturno produkcijo.

Vprašanje dostopa je vzniknilo kot pereče družbeno vprašanje z boji za kontrolo nad informacijskimi tehnologijami. Tretja industrijska revolucija, tako imenovana revolucija informacijskih tehnologij, je spremenila načine širjenja in dostopa do pisnih del:² do rezultatov znanstvenega dela, do umetnostnih del in do izobraževalnih vsebin. Za zmotno se je že pokazalo pričakovanje, da bi lahko tehnološki razvoj samodejno omogočil večjo dostopnost do pisnih del. V začetku 21. stoletja še nimamo svetovne knjižnice na internetu, *Mundaneum*, kakršnega si je zamislil oče informacijskih znanosti Paul Otlet v začetku 20. stoletja, četudi tokrat obstajajo tehnične možnosti. Proces socializacije produkcijskih sil, za katerega se je zdelo, da je zavoljo fantastičnega razvoja informacijskih sredstev neizbežen, je bil zaustavljen in obrnjen v nasprotno smer zasebnega prilaščanja produkcijskih sil.

Da so bila pričakovanja res naivna, kaže tudi zgodovinsko raziskovanje. Predpostavko o povezanosti tehnološkega razvoja in dostopnosti znanja je zavrglo celo za obdobje, ko je Gutenbergov tisk nadomestil ročno prepisovanje del, iz česar moramo izpeljati, *da tehnična možnost reprodukcije pisnih del v večjem obsegu ne omogoči nujno tudi večje dostopnosti do del*. Zgodovinar Christian Bec je na primeru Firenc v 15. stoletju pokazal, da so bila ročno prepisana besedila bolj razširjena po gospodinjstvih iz vseh družbenih plasti kakor po izumu tiska, ko so se iz raznih družbenoekonomskih vzrokov (kot so družbena stratifikacija, prerazporejanje družbenega bogastva, humanistična kultura v latinskem jeziku ...) krčile domače knjižnice med revnejšimi sloji prebivalstva, nastajale pa so velike

² Izraz »pisna dela« uporabljamo v širšem smislu, ne le v dobesednem pomenu, temveč kot »zapisana dela«, med katere vključujemo tudi avdiovizualna dela, kot so posnetki predavanj, televizijske izobraževalne oddaje, multimedija, vse vrste umetnostnih del ipd.

knjižnice med bogatim meščanstvom.³ Ravno tako moramo opustiti začetna pričakovanja od novih informacijskih tehnologij, da naj bi internet nekoč pripeljal vso kulturno in znanstveno zakladnico človeštva na dom in jo naredil dostopno vsem brez omejitev.

1. Poslovni založniški modeli

Zasebni interesi imajo v bojih za kontrolo nad informacijskimi tehnologijami močno oporo v pravni regulaciji intelektualne lastnine, ki je omogočila hitro ekspanzijo raznih poslovnih modelov in zavrla vzpostavljanje javnih ali zasebnih digitalnih knjižnic.⁴ Mogočni poslovni modeli so nastali zlasti na področju znanstvene periodike. Na lestvici 40. najmočnejših svetovnih založb so na prvih petih mestih Reed Elsevier, Thompson in Wolters Kluwer,⁵ ki se ukvarjajo z elektronskim izdajanjem znanstvenih revij.

Preglednica 1: Seznam največjih svetovnih založb

Ranking of the World's Largest Publishing Companies							
RANK 2008	RANK 2007	COMPANY NAME	PARENT COMPANY	NATIONALITY	REVENUES		
					2008(€m)	2007 (€m)	2006 (€m)
1	2	Pearson	Pearson	UK	5,044	4,812	5,616
2	4	Reed Elsevier	Reed Elsevier	UK/NL/US	4,586	4,217	5,851
3	1	ThomsonReuters	The Woodbridge Company Ltd	Canada	3,485	4,998	-
4	5	Wolters Kluwer	Wolters Kluwer	NL	3,374	3,413	3,693
5	3	Bertelsmann	Bertelsmann	Germany	2,980	4,392	4,612
6	6	Hachette Livre	Lagardere	France	2,159	2,130	1,975
7	7	McGraw-Hill Education	McGraw-Hill	US	1,794	1,853	-
8	13	Grupo Planeta	Grupo Planeta	Spain	1,760	1,000	1,015
9	10	De Agostini Editore	Gruppo De Agostini	Italy	-	-	1,668
10	11	Scholastic	Scholastic Corp	US	1,499	1,493	-
11	9	Houghton Mifflin Harcourt	Education Media and Publishing Group	US/Cayman Islands	1,712	-	-
12	12	Holtzbrinck	Verlaggruppe Georg von Holtzbrinck	Germany	-	-	1,324
13	15	Cengage Learning	Apax Partners et al.	UK	1,172	968	-
14	21	Wiley	John Wiley & Sons	US	1,139	846	-
15	14	Informa	Informa	UK	1,028	997	978
16	16	HarperCollins	News Corp	US/AUS	944	923	-
17	18	Shogakukan	Shogakukan	Japan	927	901	-
18	20	Shueisha	Shueisha	Japan	902	852	-
19	19	Kodansha	Kodansha	Japan	886	885	908
20	17	Springer Science and Business Media	Cinven and Candover	UK/Germany/ Italy/France	880	906	924

Njihova donosna založniška strategija je v tem, da besedila znanstvenih revij pridobivajo brezplačno od raziskovalcev, ki delajo za javne znanstvene in izobraževalne institucije, kjer so novo znanje

³ Bec, Christian, *Cultura e società à Firenze nell'età della rinascenza*, Rim, Salerno, 1981. Več o tem glej v knjigi *Kultura danajskih darov* Maje Breznik (Ljubljana, Založba Sophia, 2009), str. 39-41.

⁴ Ugotovitev velja za evropsko digitalno knjižnico, kot je *Europeana*, in ameriško, kot je *Google Book Search*, ki, nasprotno, prihaja iz zasebnega poslovnega okolja. Več o tem glej Lucien X. Polaston, *La grande numérisation. Y a-t-il une pensée après le papier?*, Pariz, Denoël, 2006; ali Maja Bogataj Jančič, »Avtorskopravne ovire digitalizacije javnih knjižnic (Google v. Europeana)«, *Podjetje in delo*, Ljubljana, letn. 35, št. 6/7 (2009), str. 1235-1248. Zadrege pri vzpostavljanju Europeane govori tudi *Final Report on Digital Preservation, Orphan Works, and Out-of-Print Works* (i2010: Digital Libraries High Level Expert Group – Copyright Subgroup, 4. 6. 2008).

⁵ Primerjaj podatke na spletni strani: http://www.publishersweekly.com/article/398342-Publishing_s_World_Leaders.php (stran pregledana 20.5.2010).

pogosto razvili z javnim financiranjem. Avtorji morajo prenesti vse avtorske (materialne) pravice na založbo, založba pa poskrbi za »peer review«, ki ga morajo za nameček avtorji nemalokrat plačati kar sami. Anketa med slovenskimi raziskovalci je pokazala, da morajo avtorji plačati objavo za vsak deseti objavljeni članek (medtem ko avtorski honorar, za primerjavo, dobijo avtorji le za 1,6 odstotka vseh člankov) v tujini, v Sloveniji pa so revije zahtevale plačilo za dobre štiri odstotke objav.⁶ Potem ko so založbe prišle dokaj poceni do znanstvenih člankov in jih razporedile po stotinah znanstvenih revij z raznih ved, ki jih te založbe urejajo, prodajo celotne zbirke revij in monografij nazaj državam ali univerzam po dragih licenčnih pogodbah.

2. Zakaj alternativni založniški modeli?

Prevladujoči poslovni model je s stališča raziskovalne politike in javnega financerja raziskovalnih del problematičen z več vidikov:

1. Preko poslovnih modelov država večkrat plačuje za tako rekoč isto storitev. Prvič, z javnim financiranjem raziskovalnega projekta, drugič, s podporo za objavo člankov v tujih revijah in s podpiranjem izdaje slovenskih znanstvenih revij ter, tretjič, z licenčnim odkupom baz znanstvenih revij in monografij od tujih založb, da imajo slovenski znanstveniki lahko dostop do rezultatov znanstvenega dela, se pravi, tudi do rezultatov raziskav, ki so jih opravili njihovi slovenski kolegi in kolegice. S stališča racionalnosti javnega financiranja je večkratno financiranje neupravičeno.

2. Ponudniki licenčnih vsebin imajo pravico, da določajo modele dostopa do svojih podatkovnih zbirk, ki so pogosto restriktivni. Dostop lahko dovolijo uporabnikom knjižnic, študentom in zaposlenim na univerzi preko interneta z domačih računalnikov, če imajo geslo za vstop v baze, lahko pa ga omejijo samo za uporabnike z računalnikov na univerzah ali inštitutih. Pogajalci (v primeru Slovenije, denimo, Centralna tehniška knjižnica UL) se sicer lahko v pogajanjih potegujejo za širši krog upravičenih uporabnikov, kot ga zahteva založnik, vendar morajo za vsako razširitev upravičencev plačati višjo ceno za licenco. Če izhajamo s stališča nujnih pogojev znanstvene produkcije, ki je kolektivno in zahteva medsebojno sodelovanje ter prenos znanja, ima omejevanje dostopa do rezultatov znanstvenih raziskav problematične učinke na znanost in na družbo nasploh. A kar velja za znanstveno produkcijo, velja tudi za kulturo in izobraževanje, kjer je čim širši dostop do del tudi bistveni pogoj za potencialni razvoj na obeh področjih. Državna uprava in javne institucije bi morale zagotoviti čim širši dostop do del, ki jih financirajo iz javnega proračuna, zato omejevanje dostopa pri teh delih nikakor ni upravičeno.

⁶ Podrobnejši rezultati ankete so predstavljeni v posebnem poglavju v nadaljevanju poročila.

3. Ugovori se pojavljajo tudi glede učinkovitosti založniških politik. Nekatere študije so opravile finančne simulacije raznih založniških modelov, v katerih so primerjali, denimo, naročniški sistem (»user-pays«, v katerem uporabniki krijejo založniške stroške) in sistem prostega dostopa (»open access«, v katerem bi bil dostop prost za uporabnike, založniške stroške pa naj bi krili avtorji, zato se ta model imenuje tudi »author-pays«), za nameček pa tudi druge sisteme, kot sta samo-arhiviranje v institucionalnih repozitorijih pred objavo po opravljenem recenzentskem postopku, sočasno z objavo v znanstvenih revijah ali s časovnim zamikom. Lahko pa gre tudi za arhiviranje besedil, za katere avtorji zaenkrat ne načrtujejo »uradne objave«. Ocene so pokazale na precejšnje neposredne prihranke in dolgoročne družbene koristi, če bi model prostega dostopa zamenjal naročniški sistem:⁷ model »author-pays« naj bi prinesel 70 milijonov € čistih prihrankov na Danskem, 133 milijonov € na Nizozemskem in 480 milijonov € v Veliki Britaniji.⁸

Če povzamemo, omejevanje dostopa lahko kritično ogrozi prenos znanja in znanstveno produkcijo. Vsekakor se poslabša kvaliteta in izkoristek financiranja znanstvenih raziskav. Prosti dostop lahko nasprotno poveča ugled slovenskih raziskovalcev v svetu in poveča število citatov, kar znanstveno-raziskovalne politike trenutno postavljajo za ključno merilo znanstvene uspešnosti.⁹ Iz vseh teh razlogov so k projektom prostega dostopa operativno pristopile razne mednarodne organizacije (OZN, Unesco, OECD, IFLA, Soros fundacija ...) in številne države (več kot 40 raznih javnih financerjev raziskovalnega dela, med njimi tudi Evropska komisija).¹⁰

Zelo podobne argumente v korist prostega dostopa bi lahko izpeljali tudi za knjižna dela in za izobraževalne vsebine, za katere bi imela spodbuda z možnostjo prostega dostopa zelo primerljive učinke. Na založništvo znanstvene periodike smo se osredotočili, ker so modeli posredovanja po internetu na tem področju naprednejši kakor na področju knjižnega založništva in založništva izobraževalnih vsebin, ki se še vedno oklepata tradicionalnih založniških modelov.

⁷ Houghton, John; Rasmussen, Bruce; Sheehan, Peter; Oppenheim, Charles; Morris, Anne; Creaser, Claire; Greenwood, Helen; Summers, Mark; Gourlay, Adrian (2009) *Economic implications of alternative scholarly publishing models: exploring the costs and benefits*. Raziskovalno poročilo. Joint Information Systems Committee, London, 2009: John Houghton tudi v študiji za Dansko »Costs and Benefits of Alternative Publishing Models: Denmark« (2009) in isti avtor v primerjalni študiji »Open Access – What are the economic benefits? A comparison of the United Kingdom, Netherlands and Denmark«, 2009.

⁸ Podobne ocene obstajajo tudi za akademske založbe v ZDA. Glej Albert N. Greco in Robert M. Wharton, »Should University Presses Adopt An Open Access [Electronic Publishing] Business Model For All of Their Scholarly Books?«, ELPUB 2008 Conference on Electronic Publishing, Kanada, Toronto, junij 2008, http://elpub.scix.net/data/works/att/149_elpub2008.content.pdf, stran pregledana 15. 6. 2009.

⁹ Primerjaj članek Mojce Kotar z Univerzitetne službe za knjižnično dejavnost »Prost dostop do znanstvenih objav in podatkov«, http://www.zbds-zveza.si/dokumenti/2009/prost_dostop_2009_Kotar_Mojca.pdf, 2009.

¹⁰ Španski javni raziskovalni inštitut vzdržuje internetno stran, na kateri so zbrani in predstavljeni prostodostopni repozitoriji. Glej spletno stran <http://repositories.webometrics.info/>, stran pregledana 24. 5. 2010. Na prvih štirih mestih so repozitoriji iz ZDA, ki tudi sicer prevladujejo na lestvici.

3. Kako do modelov prostega dostopa?

Četudi se morda strinjamo, da ima prosti dostop splošne ugodne učinke na znanstveno delo, umetnostno ustvarjanje, izobraževanje in na družbo nasploh, pa ni mogoče tako zlahka odgovoriti, na kakšen način naj bi se cilj dosegel.¹¹ Obstajajo številni scenariji z različnimi različicami »zlatih« in »zelenih« poti,¹² obstajajo tudi številne konkretne pobude na operativni ravni v obliki repozitorijev, a drobljenje podatkovnih baz bo imelo za uporabnika podoben učinek, kakor če gradiva sploh ne bi bilo na voljo. Če mora uporabnik pregledati številne zbirke, da bi lahko prišel do zelenega gradiva, za kar bi porabil tudi veliko časa, zanj velja, kot da gradivo ni dostopno. Potemtakem ni pomembno le, da je gradivo *de facto* dostopno, temveč tudi, da je zbiranje gradiva sistemsko, enostavno in pregledno, kar pomeni, da se zbira v enotno zbirko vsaj na nacionalni ravni in da se lahko povezuje v večje sisteme.

Če je končni cilj povezovanje v večje sisteme, bi bil morda lahko primeren odgovor, kako zagotavljati dostop do teh vrst gradiv in kako zagotoviti sistemsko zajemanje gradiv, s tem da preprosto poiščemo primere »dobre prakse« drugod in jih prenesemo v Slovenijo. To bi bila verjetno napačna in zgrešena odločitev. Vsako okolje ima specifične zgodovinske, družbene in ekonomske načine in pogoje financiranja, ustvarjanja in distribucije avtorskih del, ki jih drugi sistemi ne poznajo, zato bi lahko z implementacijo tujih sistemov uničili doslej pomembna ravnovesja med naročanjem, ustvarjanjem in založništvom, kar bi lahko ustvarilo nepredvidljive globalne probleme za celotna področja (znanost, izobraževanje, kulturo) in težko odpravljive posledice.

¹¹ V okviru evropskega dialoga za krepitev nacionalnih politik za dostop do znanstvenih del je nastal priročnik *Open Access. Opportunities and Challenges*, Bruselj, Evropska komisija (Splošni direktorat za raziskovanje), 2008, kjer so podrobneje predstavljeni razlogi in modeli prostega dostopa v zvezi z javnim sektorjem, ki je v pretežni meri hkrati proizvajalec novega znanja in uporabnik.

¹² V prvem primeru gre za objavo članka v reviji z recenzentskim postopkom, ki omogoča prosti dostop do člankov, bodisi takoj po objavi bodisi s časovnim zamikom. V drugem primeru pa avtorji sami shranjujejo (»self-archiving«) lastne članke v ustreznih prosto dostopnih repozitorijih (cf. Hall, Gary, *Why All Academic Research and Scholarship Should Be Made Available in Online Open-Access Archives – Now!*, v: isti, *Digitize This Book! The Politics of New Media, or Why We Need Open Access Now*, University of Minnesota Press, Minneapolis – London, 2008, str. 39–54). Zelena pot prostega dostopa izhaja iz strategije, ki je znana pod imenom »Harnad/Oppenheim preprint and corrigenda strategy«. Uporabijo jo lahko avtorji in raziskovalci, da bi zagotovili prosti dostop do rezultatov znanstvenih raziskav in akademskih člankov, ne da bi pri tem (nujno) kršili določbe o prenosu materialnih avtorskih pravic na založnika. Članek ali raziskovalno poročilo lahko objavijo v prosto dostopnem repozitoriju še preden je končna (recenzirana) različica objavljena, denimo, v znanstveni reviji (»preprint«) ali pa, kot druga možnost, članek, ki je že bil objavljen v reviji, nekoliko spremenijo in ga potem objavijo v prosto dostopnem repozitoriju (»post-print«). V obeh primerih naj bi avtorji tako objavljene članke dodatno opremili s podatki o spremembah glede na različico, ki je bila objavljena v znanstveni reviji. Pred desetimi leti naj bi približno 10 do 30 odstotkov založnikov akademskih revij dovoljevalo objavo recenziranih »post-print« člankov v prosto dostopnih repozitorijih (Stevan Harnad *et al*, *The Access/Impact Problem and the Green and Gold Roads to Open Access*, *Serials Review* 30 (4), 2004), po najnovejših podatkih pa naj bi bil ta delež že čez 60 odstotkov (cf. <http://romeo.eprints.org/stats.php>); če k tem prištejemo tudi revije, ki dovoljujejo samo-shranjevanje »preprint« različic, pa je ta odstotek že skoraj 90% (Hall, *ibidem*, str. 238). Kljub optimističnim podatkom ima ta strategija tudi nekatere slabe strani in je prej nekakšen izhod v sili kakor sistemska ureditev problema.

Iz teh razlogov smo pri raziskavi izhajali iz ugotovitve, da je potrebno najprej opraviti analizo celostnega sistema naročanja del, pogojev ustvarjanja, založniške dejavnosti in sistema hranjenja teh del v javnih zbirkah. Ko upoštevamo specifičnosti celostnega sistema, ga je šele mogoče »dopolniti« z ustreznimi ukrepi, s katerimi bi lahko ustvarili na vseh ravneh primerne pogoje in spodbujali javen dostop do teh del na internetu. Uspešen model bo potemtakem le tisti, ki bo

- (i) upošteval načine javnega financiranja raziskav, izobraževalnih vsebin in (knjižnih ali periodičnih) publikacij,
- (ii) pogoje ustvarjanja in morebitne ovire avtorjem,
- (iii) širše okolje založniške dejavnosti, ki vključujejo pogoje slovenskega založniškega trga ter
- (iv) pravne in tehnične okvire, ki jih imajo na voljo skrbniki digitalnih zbirk.

Sociološki del raziskave s polstrukturiranimi intervjuji in anketami je bil opravljen prav z namenom, da analizira stanje na širokem področju, ki predstavlja celotno verigo financiranja, ustvarjanja, distribuiranja in zagotavljanja dostopa do znanstvenih, leposlovnih in izobraževalnih vsebin. V nadaljevanju bomo povzeli in pregledno predstavili ugotovitve sociološkega dela raziskave, ki so bile osnova za pravno analizo in za izdelavo modelov javnega dostopa do teh del na internetu. Sociološke analize treh ključnih udeležencev (javnih naročnikov, izvajalcev javnih naročil in skrbnikov javnih zbirk) so potem v celoti predstavljeni na koncu poročila kakor tudi anketa med raziskovalci in učitelji.

4. Javna ali zasebna dela?

Pričakovali bi, da bi v vseh primerih, če raziskovalna dela naročajo javne institucije in se financirajo iz javnega proračuna, rezultati teh del morali biti javno objavljeni in javno dostopni. *Če se ta dela financirajo, ker so bila prepoznana kot »javne dobrine«, ki prispevajo k splošni družbeni blaginji, tedaj bi morala biti ta dela »javne dobrine« tudi v praksi, se pravi, čim širše dostopna.*

Raziskovalna politika je na zadnja vrata pripeljala novo definicijo raziskovalnega dela kot »javne dobrine«, ki naj bi bila v obliki patentov, poslovne skrivnosti in intelektualne lastnine (vsaj začasno) omejena za javnost, da bi lahko posredno dosegla ugodne družbene učinke, ki naj bi se kazali v gospodarski rasti. Ta politika je eksplicitna v primeru *Tehnološke agencije Slovenije*, ki vnaprej prepušča vse neposredne rezultate raziskovalnega dela izvajalcem samim (se pravi, najpogosteje zasebnim podjetjem), da jih po svoji volji gospodarsko izkoriščajo kot patente, prototipe ali tehnične izboljšave. Lahko sicer ugotovimo, da gre morda v teh primerih za hipokritsko definicijo javne dobrine, a ker predmet te raziskave ni bil ugotavljati družbeno in gospodarsko upravičenost takih

raziskovalnih programov, smo morali take programe pustiti ob strani in jih izključiti iz predmeta raziskave.

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS) vodi »temeljne« raziskovalne programe, ki so razpete med starim in novim razumevanjem raziskovalnega dela kot javnih dobrin. Agencija v naročniških pogodbah z izvajalci prepušča vse pravice iz intelektualne lastnine avtorjem in jih z različnimi ukrepi spodbuja k patentiranju kakor tudi ponujanju raziskovalnih rezultatov »trgu«. A v isti sapi agencija trdi (glej poročilo intervjujev z javnimi naročniki), da so vsi rezultati raziskovalnega dela, ki jih agencija financira, »javne dobrine« v tradicionalnem pomenu in bi zato morale biti javno dostopne. Notranje kontradikcije v usmeritvah raziskovalne politike povzročajo nemalo težav pri urejanju pravnih podlag, ki bi javnemu naročniku dale pravico, da zagotovi javni dostop do rezultatov raziskovalnega dela. Če naj bi obstajal višji interes, da se v nekaterih primerih uveljavi izjema od splošnega pravila o »javnih dobrinah«, bi bilo v teh primerih potrebno določiti pravila, v katerih primerih naj bi imeli izvajalci raziskovalnih programov ali projektov pravico do izjeme.

Nasprotni argument, zaradi česar bi javni naročniki morda oklevali pri zagotavljanju javnega dostopa, bi bil lahko argument, da avtorji sami učinkoviteje zagotavljajo javni dostop do svojih del. V okviru raziskave smo opravili anketo med raziskovalci (glej poročilo v nadaljevanju), v kateri so raziskovalci sami ovrgli ta argument. Skoraj 90 odstotkov vseh anketiranih, ki so primerno zastopali vse znanstvene vede, je, na eni strani, zagovarjalo stališče, da naj javni naročniki zagotovijo javen dostop do rezultatov raziskovalnega dela, na drugi strani pa je le slabih 7 odstotkov trdilo, da naj avtorji sami razpolagajo z vsemi pravicami. Velika večina raziskovalcev in raziskovalk potemtakem meni, da bi moral biti pri javnem naročanju raziskav zagotovljen prosti dostop do javno financiranih del, med drugim tudi z argumenti, kot pravijo najvišje ocenjene trditve s strani samih raziskovalcev in raziskovalk, da je (i) »znanstveno delo mogoče samo, če je javno, in znanstveni rezultati imajo smisel samo, če so predmet javne razprave«, da bi (ii) »raziskovalci bolje poznali dela drugih in drug drugega citirali«, in (iii) ker bi založniki, »če bi bila dela dostopna, objavljali res le najbolj zanimiva dela«. Anketa je potemtakem pokazala, da znanstveniki in raziskovalci, ki so hkrati ustvarjalci novih del in najpogostejši uporabniki del drugih, potrebujejo sistem prostega dostopa, da pa ga vsekakor pričakujejo v primeru javnih naročil. Internet je omogočil možnost, da je ta dostop mogoče zagotavljati brez pretiranih stroškov in omejitev za uporabnike.

5. Dostopnost del na internetu po vrsti del

5.1. Rezultati raziskovalnega dela

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS si v pogodbah z izvajalci ne zadrži pravic, ki bi ji dopuščale dajati dela, ki jih naroča, na voljo javnosti. Trenutno agencija vse pravice prepušča avtorjem del pri vseh programih: ciljno raziskovalnih programih, temeljnih in aplikativnih programih ter pri programskih skupinah. Mestna občina Ljubljana, denimo, tudi financira raziskovalne projekte v manjšem obsegu, a si je v pogodbi pridržala pravico, da raziskovalna poročila objavi na svojih spletnih straneh. Če bi se javni naročniki vendarle odločili, da sprejmejo za svojo obveznost tudi zagotavljanje javnega dostopa na internetu, bi se morali najprej vprašati, kaj je v resnici »rezultat« raziskovalnega dela in kaj naj javnosti ponudijo.

Če se iz zgoraj naštetih razlogov omejimo na ARRS, se programi razlikujejo po pričakovanih »rezultatih«. Pri programu ciljno raziskovalnih projektov morajo raziskovalci ob zaključku projekta predložiti zaključeno raziskovalno poročilo, pri drugih programih pa končajo delo z administrativnim poročilom in bibliografijo, na osnovi katere se raziskovalni rezultati preverjajo z objavami v raznih znanstvenih revijah. Različne prakse so že lahko ovira za enoten model javnega dostopa: pri nekaterih programih ima financer na voljo raziskovalna poročila, ki jih lahko takoj ponudi javnosti, medtem ko ima v drugih primerih na voljo le posredna poročila o raziskovalnih rezultatih. Zato lahko naročnik pride do raziskovalnih rezultatov le po raznih »zelenih poteh«,¹³ kot se govori v prostodostopnem žargonu, se pravi, da raziskovalce pripravi do shranjevanja znanstvenih člankov, ki so bili objavljeni v revijah z omejenim dostopom. A v prvem in v drugem primeru mora financer najprej pridobiti pravice, da lahko delo, ki ga je naročil, ponudi javnosti in pod kakšnimi pogoji,¹⁴ oziroma mora pogodbeno zavezati izvajalce, da ob prenosu materialnih pravic na založnike zadržijo pravico objave članka ali monografije v javni domeni. Agencija bi se lahko odločila tudi drugače: da bi postopke morda poenostavila in od vseh raziskovalnih skupin zahtevala zaključno vsebinsko raziskovalno poročilo, ki bi bilo s statusom »monografije« lahko objavljeno v digitalni knjižnici dLib.si.

Po opravljenem pogovoru z agencijo o diseminaciji rezultatov znanstvenega dela v okviru raziskave, se je agencija odločila, da bo na hitro rešila problem »javnega dostopa« in je z digitalno knjižnico NUK sklenila dogovor, da objavlja vsa administrativna raziskovalna poročila. Praksa ni najbolj primerna, ker so v administrativnih poročilih sicer navedeni sezname revij, v katerih so objavljeni rezultati znanstvenega dela, vendarle pa sama objava seznamov uporabnikom ne omogoča tudi

¹³ Glej opombo 7.

¹⁴ Dobra pravna rešitev je v pogodbah Ministrstva za kulturo z izvajalci za raziskave, ki jih ministrstvo samo naroča.

dostopa do samih virov. Zato gre v teh primerih za lažen dostop: z administrativnimi poročili raziskovalci sicer dobijo bežen pregled nad delom, s katerim se ukvarjajo drugi, vendarle si z skupimi vsebinskimi poročili ne morejo bistveno pomagati pri samem znanstvenem delu.

Ta problem je pokazal, da bi bilo potrebno razmisliti tudi o vrstah gradiva, ki naj bi ga nacionalna digitalna knjižnica zajela. Dela, ki naj bi prišla v poštev, kot so povedali skrbniki nacionalne digitalne knjižnice, naj bi imela status »javno objavljenih del«; iz teh razlog, kot so povedali, so se doslej izogibali možnosti, da bi nacionalno digitalno knjižnico ponudili raziskovalcem za samo-arhiviranje dokumentov. Če bi dosledno upoštevali svoje kriterije, bi morali skrbniki nacionalne digitalne knjižnice ne sprejeti administrativnih poročil v svojo zbirko. Primer tudi pokaže, da ne obstaja načrt, kaj naj bi predstavljala nacionalna digitalna knjižnica in katere vrste gradiva naj bi se v knjižnici zbirale.¹⁵

5.2. Znanstvena periodika

Raziskovalne podporne sheme vključujejo v sistem javnega financiranja tudi izdaje znanstvenih monografij ter znanstvenih in poljudnoznanstvenih revij, ki večinoma izhajajo v tiskani obliki. Namen teh podpornih programov je zagotavljanje javnega dostopa do znanstvenih vsebin, vendarle se podporni programi le boječe odpirajo za možnosti novih tehnologij, ki bi lahko problem javnega dostopa enostavno odpravile in za nameček celo zmanjšale javnoproračunske izdatke. Problem programske sheme je, da je nepregledna (nekatero programe vodi ARRS, nekatere novoustanovljena Javna agencija za knjigo), urejanje javnega dostopa pa je za nameček diskriminatorno urejeno glede na način financiranja: ali ima revija triletno financiranje ali enoletno. Trenutno morajo enoletno financirane revije po pogodbenih obveznostih »v najkrajšem roku po izidu« izročiti NUK celotno vsebino revije v pdf formatu, medtem ko za triletno financirane revije isto pravilo ne velja. Če je za javni dostop do del, kot smo ugotovili, pomembno enotno zajemanje gradiva in skupno mesto, kjer so ta gradiva na voljo javnosti, različna pravila celo za isti tip gradiva ne prispevajo k uresničevanju tega cilja.

Ob pregledovanju postopkov in pogodb z naročniki se je tudi pokazalo, da so vpletene institucije slabo seznanjene s kompleksnimi pravnimi podlagami, ki zadevajo avtorsko pravo. Javni financer sicer nalaga založniku obveznost, da periodično publikacijo odda tudi v pdf formatu, vendarle financer ali celo tretja oseba (NUK) s tem še ne dobi pravice, da periodične publikacije ponudi javnosti na internetu. Brez dodatnih pravnih zagotovil v naročniških pogodbah ali kako drugače za gradivo na

¹⁵ Stihijskost in uradniška brezbriznost sta se pokazali tudi v primerih, ko so se raziskovalni inštituti in znani slovenski avtorji obrnili na skrbnike dLib.si, češ da so pripravljene odstopiti svoja dela za prosti dostop, dobili pa so odgovor, da naj vložijo prošnjo.

splošno lahko veljajo le pravila hrambe po *Zakonu o obveznem izvodu publikacij*, ki omejuje dostop do elektronskih gradiv v prostorih knjižnice, pri čemer mora uporabnik dokazati raziskovalne in študijske namene. Javni naročnik bi torej moral najprej ustrezno urediti avtorske pravice v naročniški pogodbi z založbo, za nameček pa bi moral tudi zagotoviti, da revije uredijo ustrezen prenos avtorskih pravic z avtorjev na revijo, česar pogodbe med financerjem in založnikom doslej ne določajo.¹⁶

Sicer neustrezni ukrepi javnih financerjev, kot smo videli, so vseeno deloma dosegli svoj namen, saj se je veliko revij odločilo, da vsebine starih in tekočih številčk ponudijo digitalni knjižnici dLib.si. Četudi revije večinoma nimajo urejenega ustreznega prenosa pravic z avtorji, so se z nacionalno digitalno knjižnico odločile, da dajo svoje vsebine na voljo javnosti v veri, da se vsi avtorji s tem »kolegialno«
strinjajo; ob tem se opirajo tudi na predpostavko, da so bile vse te revije financirane iz javnega proračuna kot »javno dobro«
z namenom, da bi imeli uporabniki čim širši dostop do vsebin. Vendarle so hkrati sprejeli sklep, da bodo članke avtorjev, ki bi temu morebiti nasprotovali, takoj umaknili. Ko smo opravili pogovor, se je za sočasno objavo ali za objavo z zamikom odločilo že 60 revij.

Založniki znanstvenih revij so celo bolj naklonjeni elektronskemu založništvu kakor financerji, saj jih splošne okoliščine v založništvu silijo v alternativne založniške modele. Uredniki revij so bili v pogovorih, ki smo jih z njimi opravili, zaskrbljeni nad stalnim upadanjem naročnikov in nizko prodajo v knjigarnah, ki je skorajda le še simbolična. Mnogim založnikom sama prodaja sicer ni najpomembnejši cilj; revije izdajajo zavoljo mnogih posrednih ciljev, kot so predstavitev svojega raziskovalnega dela javnosti, izpolnjevanje univerzitetnih habilitacijskih meril in ocenjevanja raziskovalne uspešnosti, izmenjava revij ali monografij s tujimi ustanovami, ki si jih sicer ne bi mogle privoščiti, tiskane izdaje pa so postale preveliko finančno breme za mnoge izdajatelje. Zato uredniki znanstvenih revij razmišljajo, ali naj postopoma krčijo število tiskanih izdaj in prenesejo izdajanje revij v celoti na internet. Interneta ne krivijo za težave starega naročniškega modela, ker so prepričani, da je postopen prehod na elektronsko izdajanje revij nujno zaradi tehnološkega razvoja. Zadržuje jih le skrb, če bi v tem primeru lahko ohranili delež subvencije, s katerim bi krili stroške priprave revije in objave na internetu, bila pa bi ustrezno nižja, ker bi stroški tiska in distribucije ne bili več potrebni. Če bi lahko ohranili subvencije, se mnogi nagibajo k temu, da dostop do člankov ponudijo brezplačno, a ne zavračajo tudi drugih možnosti. Prepričani pa so, da bi se revije morale povezati v konzorcij, zlasti v primeru, če bi uporabniki morali plačati dostop do vsebin, ker so stroški programske podpore za tak projekt previsoki za posamične revije.

¹⁶ Četudi se veliko javnih institucij ukvarja z vprašanjem, kako zagotoviti dostop do periodičnih publikacij v digitalnem okolju, ki se v zdajšnjih okoliščinah kaže kot bližnja prihodnost periodičnega tiska, se nekaterih financerjev to vprašanje še vedno ni dotaknilo. Ministrstvo za šolstvo in šport, ki financira izdaje s področja vzgoje in izobraževanja, zavira elektronsko publiciranje celo v razpisnih pogojih. Da bi ministrstvo financiralo neko revijo, mora ta obvezno izhajati v tiskani obliki.

Podporni program za znanstvene monografije vodi Javna agencija za knjigo, ki med razpisnimi pogoji navaja, da morajo »prijavitelji zagotoviti prosti dostop do spletnih elektronskih izdaj sofinanciranih znanstvenih monografij«. Kljub razpisnemu pogoju financer ni predvidel, kako naj bi založbe izpolnile ta pogoj. Dokler se agencija ne odloči, kako naj se ta pogoj v praksi izvaja in kako naj se urejajo pravice, je pogoj prepuščen iznajdljivosti posamičnih založb, kako pripeljati financerja žejnega čez vodo. Pogoj iz razpisa bi lahko imel le čisto naključni učinek, če bi, podobno kakor založbe periodičnih publikacij, spodbudil tudi založnike monografskih publikacij, da se sami odločijo za objavljanje pdf formatov v digitalni knjižnici.

Javni financer, kot smo videli, bi lahko zagotovil dostop do rezultatov znanstvenega dela s tem, da bi od vseh raziskovalnih skupin zahteval vsebinsko zaključno raziskovalno poročilo in zadržal zase pravice, na podlagi katerih bi ta besedila lahko dal na voljo javnosti. Namesto tega, ali poleg tega, bi lahko zavezal vse raziskovalce in raziskovalke, čigar delo je financirano s strani javnega proračuna (ali imajo sklenjeno redno delovno razmerje na univerzah ali inštitutih kot »javni uslužbenci« - več o tem spodaj), da članke, ki jih sicer objavijo v revijah z omejenim dostopom, objavijo tudi v nacionalni knjižnici sočasno ali s časovnim zamikom. Podoben model je sprejela Evropska komisija za 7. okvirni program in s posebnim členom k pogodbi obvezala raziskovalce, da omogočijo dostop do svojih znanstvenih člankov tudi v javni domeni.¹⁷ Raziskovalcem je dala na voljo že pripravljena obrazca za založnike, s katerim naj avtorji pridobijo ustrezne pravice od založnikov. Če bi slovenski financerji vnesli podobno obvezo v pogodbe z izvajalci, bi bilo slovenskim raziskovalcem in raziskovalkam vsekakor lažje zahtevati od domačih in tujih založnikov omenjen prenos materialnih pravic, potem ko je Evropska komisija že vpeljala to prakso.

Podobno bi bilo mogoče vključiti vse javne uslužbence na področju visokega šolstva in raziskovanja, ki morajo zavoljo habilitacijskih meril objavljati v znanstvenih revijah. Tudi zanje bi javni financer lahko sprejel podobno obveznost, na podlagi katere bi morali svoje znanstvene članke hkrati objaviti v nacionalni digitalni knjižnici. S temi razlogi bi bilo smiselno ustrezno spremeniti ali črtati 101. člen *Zakona o avtorski in sorodnih pravicah*, s katerim avtorske pravice deset let po nastanku preidejo z delodajalca na avtorja. Določilo bi namreč lahko oviralo delodajalca, če bi se ta s financerjem odločil, da se članki in druga gradiva (posnetki predavanj, podatkovne baze, samo-arhiviranje ...) zbirajo v institucionalnih repozitorijih. Člen bi bilo tudi smiselno spremeniti, ker se je namreč pokazal že kot velika ovira pri vzpostavljanju drugih nacionalnih registrov, kot je, denimo, register nepremične, premične in žive kulturne dediščine.

¹⁷ Glej brošuro Open Access Pilot in FP7, ki jo je izdala Evropska komisija. Glej tudi Commission decision C(2008) z dne 20. 8. 2008.

Posebno vprašanje so diplome, magisteriji in doktorati, ki jih nekatere fakultete že objavljajo na internetu, s tem da morajo kandidati ob oddaji tiskane kopije naloge predložiti tudi elektronsko verzijo in podpisati soglasje, da se strinjajo z objavo na internetu. V praksi se je pokazalo, da se kljub zakonskim predpisom, po katerem bi fakultete morale pošiljati primerek naloge NUK, velik del nalog v knjižnici ne hrani in da so morebiti za vselej izgubljeni.¹⁸ Tudi iz drugih razlogov bi bilo smiselno, da podobne »uzance« (tako imenovan *thesis-mandate*) vpeljejo vse visokošolske ustanove. V tem primeru je upravičeno, da se pravice avtorjev diplom, magisterijev ali doktoratov omejijo zavoljo širših interesov, ki določajo pristopne pogoje za kandidate v (znanstveno) skupnost. Univerzitetna pravila določajo, da morajo biti naloge pred zagovorom javno dostopne in na voljo vsakomur, ki bi jih želel prebrati in jim morebiti ugovarjal. V digitalnem okolju je primerek naloge v tajništvu oddelka, ki je običajno na voljo, v resnici oviranje javnega dostopa, skoraj polovica doktoratov in več kot štiri petine magisterijev pa se pozneje morda za vselej izgubi. Javni dostop do teh del bi za nameček povečal transparentnost dela javnih in zasebnih univerz, omogočil bi širši javnosti »pogled skozi ključavnico« na akademski študijski proces in prenos znanja, o katerem se trenutno konsenz oblikuje v razmeroma ozkih skupinah.

5.3. Knjižne in periodične publikacije

Medtem ko so naročniki, ustvarjalci in založniki na področju znanstvenega dela že naredili pomembne korake naproti digitalnemu svetu, se področje pisnega umetnostnega ustvarjanja in humanistike (se pravi, vseh založniških programov, ki jih je nekoč vodilo Ministrstvo za kulturo) še vedno oklepa tradicionalnih založniških programov. Naloga javnih financerjev in izvajalcev je, da poleg podpor za dejavnosti v javnem interesu zagotavljajo tudi čim širši dostop do javno podprtih vsebin, zatorej se ne morejo večno izmikati pred možnostmi digitalnih medijev. Da bi bilo mogoče vse udeležence pripraviti, da se vendarle prilagodijo novim informacijskim tehnologijam, bi bilo potrebno ustvariti okoliščine, v katerih bi udeležence pričakali boljši novi pogoji v primerjavi s sedanjimi. Ob tem bi se morali spopasti z dvema najpomembnejšima problemoma na področju:

(1) Ena izmed prioritiet javnega financiranja knjižnih in periodičnih publikacijah je podpora avtorjem – piscem, prevajalcem, ilustratorjem in urednikom. To skupino sestavlja občutljiva družbena skupina s prekarimi oblikami delovnih razmerij (po statusu pogosto samostojni kulturni delavci) in visoko stopnjo izkoriščanja. Tem skupinam želi javni financer, Javna agencija za knjigo, vsaj v majhni meri zagotoviti ekonomsko in socialno varnost z minimalnimi avtorski honorarji in programskim financiranjem za založbe. Ker so bile javne subvencije za knjižne in periodične publikacije doslej

¹⁸ O problemih hrambe magistrskih in doktorskih nalog več v raziskovalnem poročilu Melite Ambrožič in Katje Rapuš *Razvoj digitalne zbirke znanstveno-raziskovalnih in strokovnih publikacij*, Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 2008.

prenizke, založbe pogoja, ki jim ga zastavlja javni financer, pogosto ne morejo izpolniti in so prisiljene, da se mu izogibajo. Podobno kakor založbe delajo s svojimi avtorji, delajo tudi s svojimi uredniki, ki so tudi pogosto zelo slabo plačani in delajo v neugodnih delovne razmerjih brez socialne varnosti. Pri tem je zanimivo, da vsi, financer in založniki vedo za problem, a ga drug pred drugim prikrivajo.

(2) Iz raznih družbeno-ekonomskih vzrokov (med katerimi sta najpomembnejši privatizacija in posledična komercializacija monopolnih založb in knjižne distribucije z maksimiranjem profita) se knjigam in revijam subvencioniranih založniških programov hitro nižajo naklade. Raziskava *Knjižne kulture*¹⁹ je s podatki izpred osmih let ugotovila, da so imela literarna subvencionirana dela tedaj povprečno naklado 884 izvodov in subvencionirana dela s področja humanistike in družboslovja 592 izvodov. Založniki pa so v intervjujih leta 2009 govorili o zadregi, da morajo izpolniti pogoj iz razpisa in natisniti 500 izvodov za leposlovje in humanistiko ter 300 za poezijo. Pri leposlovju naj bi še nekako uspeli prodati naklado, pri drugih založniških programih pa naj bi jim izvodi ostajali. Vzrok naj bi bil zožitev prodajnih poti, ki so prepustne le še za komercialne knjižne naslove, zato se preko knjigarn proda vse manj zahtevnejših naslovov. Na drugi strani naj bi bilo tudi v javnih knjižnicah premalo izvodov subvencioniranih knjig, ker imajo te vse manj denarja za nakup knjig v knjižnicah s strani občin, zato zahtevnejši naslovi niso zlahka dostopni niti v javni knjižnični mreži.

Vprašanje upravičenosti javnega financiranja se bo potemtakem kmalu zastavilo v zvezi z dostopnostjo financiranih del, ko se bomo morali vprašati, zakaj država sofinancira dela, ki so javnosti skorajda nedostopna. Očitki se takrat ne bodo pojavili samo glede javnih knjižnic, temveč tudi glede neizkoriščenosti digitalnih tehnologij. Če država podpira do 70 odstotkov stroškov knjižne izdaje za okoli 350 monografij in več kot 100 periodičnih publikacij, zakaj ne bi država lahko zahtevala tudi prostega dostopa do teh publikacij na internetu? Morda je neupravičeno, da javni financer ne zmore še malce več napora s pripravo primernih pravnih podlag in s povečanjem finančnih sredstev, da bi lahko zagotovil javni dostop do teh del na internetu. Če bi država povečala sredstva, bi založniki lahko širokosrčno izpolnili svoje obveznosti do avtorjev in ponudili boljše delovne pogoje urednikom, zato bi se vsi lažje odrekli nekaterim izključnim pravicam v korist javnega dostopa. Zlasti, ker se komercialni interes založnika (in posledično tudi avtorjev) pri javno financiranih knjigah izčrpa, kot so povedali založniki v intervjujih, po petih letih, pogosto pa še prej, in le redke knjige imajo »dolgi rep« (long tail), se pravi, da se prodajajo še po petih letih. A celo te se prodajajo v nizkih nakladah. Iz teh razlogov ne bilo v nasprotju z interesi založnikov in avtorjev, zlasti če bi plačilo za delo vključeval tudi odkup avtorskih pravic za objavo na internetu, če bi država zahtevala, da izročijo nacionalni knjižnici monografijo ali revijo tudi v pdf formatu in da omogočijo javni dostop do elektronske verzije

¹⁹ Breznik, M.; Novljan, S.; Jug, J.; Milohnič, A., *Knjižna kultura*, Ljubljana, UMco, 2005, str. 59 *et passim*.

izvoda na internetu pet let po objavi. To bi bilo mogoče pričakovati in zahtevati od avtorjev in založnikov, če ne bi bili prisiljeni še po petih letih iskati dohodke za knjige z *backlist* seznama: če bi avtorji dobili razumen honorar, založniki pa plačilo za delo in kritje materialnih stroškov.

Nekoliko drugačen položaj je s prevodnimi deli, za katera dobijo slovenske založbe navadno pravice za obdobje petih let. Da bi bilo mogoče ta dela dati na voljo javnosti na internetu v slovenskem prevodu, bi bilo potrebno od imetnikov avtorskih pravic pridobiti pravice. Javni financer bi se v tem primeru moral spopasti s pravnimi izzivi (morda vnaprej formulirati člen v pogodbi med založnikom in imetnikom avtorskih pravic, s katerim bi tretja oseba, nacionalna depozitarna organizacija, dobila pravico do dajanja dela na voljo javnosti) in bil pripravljen kriti višje stroške za odkup avtorskih pravic.

5.4. Izobraževalne vsebine

Po podatkih ankete, ki smo jo izpeljali v okviru raziskave, veliko pedagogov od vrtca do srednje šole (86, 4 odstotka vseh anketirancev) uporablja pri pouku e-gradiva. Skoraj vsi anketirani pedagogi (97,2 odstotka) so tudi potrdili, da bi jim bil za pripravo pouka v veliko pomoč portal, kjer bi imeli na voljo brezplačno učno gradivo, literaturo, vaje, teste, demonstracije, učne pripomočke ... Med njimi pa bi jih bilo kar 70 odstotkov pripravljenih sodelovati pri portalu in sami prispevati gradiva.

Ministrstvo za šolstvo in šport od leta 2004 naprej redno naroča izobraževalna e-gradiva. Pedagogi so v anketi ocenili učna e-gradiva, ki so jim na voljo: več kot polovica (60 odstotkov) jim je dala oceno »dobro«, četrtnina »zadovoljivo«. Čeprav bi bilo mogoče e-gradiva izboljšati, pedagogi ocenjujejo e-gradiva kot sorazmerno dobra, zlasti ker so se njihove kritike nanašale predvsem na ugotovitev, da med e-gradivi manjkajo gradiva s področij, ki jih anketirani pedagogi poučujejo. Izboljšanje e-gradiv torej po njihovem mnenju zadeva predvsem zapolnitev vrzeli med gradivi, ki še ne obstajajo za določene predmete in razredne stopnje. Pravniki so pri analizi naročniških pogodb ugotovili, da so s strani naročnika teh gradiv (se pravi, ministrstva za šolstvo) zagotovljene primerne podlage za zagotavljanje internetne dostopnosti (primerjaj s poročilom v nadaljevanju).

Ugotavljamo torej, da so na strani naročnika zagotovljeni vsi potrebni pogoji (kvaliteta gradiv in pravne podlage) za javni dostop do e-gradiv na internetu in na strani pedagogov obstaja precejšnja potreba po tovrstnih gradivih. Zatika pa se, kot je mogoče ugotoviti iz poročil v nadaljevanju, pri tehničnem (in finančnem) problemu v zvezi z vzpostavljanjem skupnega portala, na katerem bi lahko učitelji dejansko prišli do vseh izobraževalnih gradiv.

Pedagogi za to stanje krivijo zlasti Zavod RS za šolstvo, ki dolga leta preveč odlaša s *Slovenskim izobraževalnim omrežjem*; portal sicer obstaja, vendarle je vsebinsko še vedno boren. Cilj portala je, da bi ponudil vsa izobraževalna e-gradiva, ki so nastala pri Ministrstvu za šolstvo in šport preko javnih razpisov, in gradiva, ki jih pripravljajo ter objavljajo učitelji. Oklevanje s portalom je nerazumno glede na potrebe pedagoškega procesa in voljo učiteljev in učiteljic, da pri takih portalih sodelujejo. Kar 70 odstotkov učiteljev je v anketi izrazilo pripravljenost, da bi sodelovali pri takem portalu in prispevali gradiva, ki jih sami pripravljajo. Pri tem je zanimivo, da jih je več kot polovica trdilo, »da bi bila stimulacija [za sodelovanje] že, če bi lahko uporabljali portal in gradiva svojih kolegov/kolegic«. Iz tega lahko izpeljemo ugotovitev, da med pedagoškimi delavci prevladuje načelo solidarnosti, kar se ujema tudi z ugotovitvijo iz ankete, da bi bili bolj naklonjeni nekomercialni kakor komercialni uporabi svojih del za uporabnike portala.

Trditve iz ankete podpirajo tudi statistike o objavah na spletnih straneh, ki jih upravljajo učitelji in učiteljice prostovoljno z namenom, da omogočijo brezplačno in prostodostopno izmenjavo učnih gradiv. Na internetni strani »učiteljska.net« je, denimo, doslej gradivo prispevalo okoli 600 avtorjev, med katerimi so nekateri prispevali več kot 100 prispevkov. Stran povprečno objavi 36 izvornih prispevkov na mesec. Ustvarjanje novih e-gradiv spodbuja načelo odprtosti, saj za prispevke ne zahtevajo recenzentskih postopkov; neposredno objavljane gradiv utemeljujejo z zaupanjem v pedagoške delavce kot ustvarjalce in uporabnike teh gradiv. *Slovensko izobraževalno omrežje* je vnaprej zavrlo to prakso z zahtevo, da se učna gradiva lahko objavijo šele po recenzentskem postopku, ki se sicer zahteva za uradno potrjene učbenike, češ da je to nujen pogoj, da se zagotovi kvaliteta gradiv.

Ob okornih in počasnih korakih pri vzpostavljanju *Spletnega informacijskega omrežja* je Zavod RS za šolstvo dokaj jasno pokazalo, kako si predstavlja javni dostop do izobraževalnih vsebin s *Spletnimi učilnicami študijskih skupin ZRSS*. Spletne (*moodle*) učilnice upravljajo posamični skrbniki za predmet, v katerih po svoji presoji ponujajo pedagogom razne informacije in tudi izobraževalne vsebine. Za dostop morajo pedagogi prositi vsakega skrbnika posebej za geslo, ki se ob začetku šolskega leta vsakič spreminja. Dostop do gradiva je potemtakem nepotrebno otežen za pedagoge, dostopa pa sploh nimajo učenci ali dijaki, njihovi starši in širša zainteresirana javnost.

Ministrstvo za šolstvo in šport je pri urejanju pravic za dostop do programskega orodja in izobraževalnih e-gradiv izhajalo iz ugotovitve, da je za kvalitetno izobraževanje potrebno zagotoviti prosti dostop do programov in vsebin ne le učiteljem, temveč tudi učencem ali dijakom in njihovim staršem v prostorih izobraževalnih ustanov in zunaj njih, zato je vedno poskušalo zagotoviti dostop za »širšo skupino uporabnikov«. Izobraževalni portal v ustanavljanju bi zato moral upoštevati vse potrebe, ki so se pokazale v raziskavi: (i) nadaljnje naročanje e-gradiv za predmete in predmetne

stopnje, ki manjkajo, (ii) izboljšanje kvalitete nekaterih e-gradiv, (iii) potrebe učiteljev po neovirani in brezplačni izmenjavi učnih gradiv na portalu, ki bi bili po možnosti dostopni le za nekomercialno rabo, in (iv) neoviran dostop za »širšo skupino uporabnikov« (pedagogi, učenci, dijaki, starši in drugi) v prostorih izobraževalnih ustanov in od doma. Številni viri za prosti dostop do izobraževalnih vsebin so že na voljo, manjka samo zadnji korak, vzpostavitev internetnega portala, preko katerega bodo vsebine javnosti na voljo.

II. Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu z vidika javnih institucij – pravna analiza

1. Opredelitev problematike

Država in druge javne institucije (javne agencije, občine, javni zavodi, javna podjetja) so pomemben dejavnik pri ustvarjanju, uporabi in zagotavljanju dostopa do avtorskih del ali zbirk del in drugih avtorskopravno varovanih gradiv. Pri tem javne institucije nastopajo v različnih vlogah:

1. kot neposredni ustvarjalci avtorsko varovanega gradiva v okviru svoje dejavnosti,
2. kot naročniki ali (so)financerji izdelave različnih vrst avtorskih del,
3. kot skrbniki primerkov avtorskih del in upravitelji javnih zbirk avtorskih del (knjižnice in arhivi).

Navedene dejavnosti so se tradicionalno odvijale le v »fizičnem svetu«, v zadnjem obdobju pa javni sektor pospešeno vstopa tudi na področje e-vsebin in e-storitev, s katerimi je tehnično mogoče ob razmeroma nizkih stroških zagotoviti enostavno in zelo široko dostopnost vseh gradiv, s katerimi posamezna institucija razpolaga. Informacije so pomemben dejavnik v ekonomskem procesu, enako kot surovine ali energenti, in informacije javnega sektorja so pomemben primarni material za izdelke in storitve z digitalno vsebino. V ekonomski teoriji se ugotavlja, da so koristi za družbo največje, kadar so informacije javnega sektorja dostopne vsakomur, ažurno in pod enakimi pogoji.²⁰ Tudi Evropska unija v svojih aktih poudarja pomen ponovne uporabe informacij javnega sektorja za gospodarsko rast in ustvarjanje novih delovnih mest.²¹

Eno ključnih ovir za to, da bi se izkoristile vse priložnosti, ki jih ponujajo tehnologije informacijske družbe, predstavlja obstoječa pravna ureditev upravljanja avtorskih in sorodnih pravic v digitalnem okolju, ki ne upošteva v zadostni meri specifik upravljanja z avtorskimi deli v javnem sektorju. Javne institucije namreč pri ustvarjanju in upravljanju avtorskih del praviloma ne zasledujejo komercialnih interesov, zato jim ne ustreza tipični model gospodarskega izkoriščanja avtorskih del, iz katerega izhaja Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP)²² in ki predvideva, da so v dvomu vse pravice

²⁰ Weiss, str. 70.

²¹ Peta uvodna izjava Direktive 2003/98/ES.

²² Uradni list RS, št. 21/95, 9/01, 30/01, 85/01 Skl.US: U-I-149/98-36, 43/04, 58/04 Odl.US: U-I-200/02-12, 94/04-UPB1, 17/06, 44/06-UPB2, 139/06, 16/07-UPB3, 68/08.

pridržane avtorju, ter skuša tudi pri pravnoposlovnih prenosih pravic obseg prenosa vsebinsko in teritorialno čim bolj omejiti. Ovire za nemoteno internetno razširjanje vseh gradiv lahko nastanejo na strani prenosa ustreznih pravic od avtorjev kot fizičnih oseb na javno institucijo (zlasti pravica dajanja na voljo javnosti) in na strani podelitve ustreznih pravic za nadaljnjo rabo objavljenih gradiv (razmnoževanje, spreminjanje...) uporabnikom, ki do gradiv dostopajo preko interneta.

Najsplošnejši javni interes, ki naj bi ga država zasledovala na tem področju, je mogoče opredeliti kot spodbujanje avtorskega ustvarjanja ter omogočanje čim širše javne dostopnosti tako ustvarjenega novega znanja. Prvo orodje za doseg tega namena je že samo avtorsko pravo, ki s podelitvijo ustreznih izključnih avtorskih upravičenj nagradi avtorja za njegov prispevek in mu omogoči gospodarsko izkoriščanje svojega dela. Vendar se v porajajoči se informacijski družbi država ne more zadovoljiti zgolj z zagotovitvijo tovrstne pravne ureditve, ki je bila v temeljih zasnovana že v dobi tiska kot edinega distribucijskega medija.

Za doseg cilja zagotavljanja široke dostopnosti elektronskih vsebin in storitev v slovenskem jeziku, ki ga določa Strategija razvoja informacijske družbe v Republiki Sloveniji »si2010«,²³ je nedvomno treba izkoristiti širok diseminacijski potencial interneta in elektronskih komunikacij nasploh. Zakonodaja že obravnava vidike dostopa in izrabe nekaterih podatkov javnih institucij (informacije javnega značaja, obvezni izvod itd.), vendar ne pokriva v celoti primere predvsem raznovrstnih del, ki jih javne ustanove imajo in upravljajo izven tega konteksta (vzpostavijo, naročajo, sofinancirajo v okviru projektov in programov, itd.). Za pospeševanje razvoja informacijske družbe je potrebno v pravni ureditvi zagotoviti novo ravnotežje med pravicami avtorjev pri nadzoru nad uporabo in izrabo njihovih stvaritev ter javnim interesom glede dostopa in uporabe avtorskih del.

V vseh treh zgoraj predstavljenih vlogah lahko javne institucije prispevajo k večji dostopnosti avtorskega gradiva, s katerim razpolagajo. Cilj raziskovalne naloge je predlagati modele s poslovnega in pravnega vidika, s katerimi bi bilo mogoče ta gradiva dati na voljo javnosti na način, da bi upravljanje avtorskih in sorodnih pravic, na eni strani, spoštovalo temeljne določbe varstva avtorskih pravic in na drugi strani tudi interese javnosti. Za ta namen mora v vsakem od obravnavanih položajev javna institucija najprej pridobiti avtorske pravice, nato pa ustrezna upravičenja, ki so nujna za normalno rabo teh del, prenesti tudi na (potencialne) uporabnike, ki jih je mogoče definirati kot čim širši krog javnosti. Pridobivanje in podeljevanje pravic je mogoče urediti bodisi pravnoposlovno bodisi zakonsko. V nadaljevanju bomo ugotovili, kakšna je trenutna normativna ureditev in dejansko stanje na vsakem od

²³ Dokument je sprejela Vlada RS junija 2007, besedilo je dostopno na naslovu: <http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/informacijska_druzba/si2010.pdf>.

obravnavanih področij, identificirali bomo ključne pravne težave in preučili, ali bi bilo ustrezne pravne podlage za omogočanje široke javne dostopnosti avtorskih gradiv javnih institucij v elektronski obliki najprimerneje zagotoviti s spremembo zakonodaje, s predpisovanjem uporabe določene oblike licenc ali s prepuščanjem popolne pogodbene avtonomije imetnikom pravic in uporabnikom.

2. V javnih institucijah ustvarjena avtorska dela

Javne institucije oziroma pri njih zaposlene osebe so že same razmeroma pomemben generator novih avtorskopravno varovanih gradiv. Zlasti gre pri tem za pisna gradiva, ki nastajajo pri opravljanju javne dejavnosti, a tudi vse pogostejša slikovna in avdio-vizualna dela največkrat dosegajo prag individualnosti, ki ga določa 5. člen ZASP. Od avtorskih del, ki so ustvarjena v javnem sektorju, posebna pravila avtorskega prava veljajo samo za uradna besedila z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja, ki avtorskopravno niso varovana. Glede drugih kategorij avtorskih del veljajo splošna pravila avtorskega prava. V nadaljevanju zato najprej obravnavamo avtorska dela uradne narave (tako uradna besedila kot druge oblike avtorskih del, ki so uradno sprejeta in objavljena), nato pa še druge, neuradne oblike avtorskih del javnega sektorja.

2.1. Uradna besedila

2.1.1. Pravna nevarovanost

Uradna besedila splošnih in posamičnih pravnih aktov so individualne intelektualne storitve s področja pravne znanosti, zato nedvomno dosegajo kvalifikacijo avtorskega dela. Pri takih besedilih pa javni interes zahteva, da se čim več objavljajo in razširjajo, saj morajo biti ljudje seznanjeni s predpisi, ki uravnavajo njihovo življenje; avtorskopravno omejevanje objavljanja in razširjanja uradnih besedil bi bilo zato v nasprotju z njihovim poslanstvom in smislom.²⁴

Bernska konvencija za varstvo književnih in umetniških del²⁵ v četrtem odstavku 2. člena določitev načina in obsega varstva uradnih besedil z zakonodajnega, administrativnega ali sodnega področja ter uradnih prevodov takih besedil v celoti prepušča zakonodajam držav podpisnic.²⁶ Večina držav podpisnic Bernske konvencije je sprejela stališče, da je javni interes po neoviranem razširjanju uradnih del tako velik, da je treba izključiti vsako možnost njegovega omejevanja z izključnimi pravicami

²⁴ Trampuž, Oman, Zupančič, str. 53; Trampuž, Odvetniške storitve ..., str. 6-7.

²⁵ Uradni list SFRJ MP 14/75, 4/86; RS 24/92, RS MP 3/07.

²⁶ Lewinski, str. 127; Sterling, str. 254.

avtorjev.²⁷ Navedeno določbo konvencije so zato uresničile s popolno izločitvijo uradnih besedil iz dosega avtorskoprnega varstva. Z besedami Vrhovnega sodišča ZDA: »Državljeni so avtorji zakona in torej njegovi lastniki ne glede na to, kdo dejansko sestavi določbe, kajti avtoriteta zakona izvira iz soglasja javnosti, izraženega skozi demokratični postopek.«²⁸ Navedeni rešitvi sledi tudi slovenski ZASP, ki v 2. točki prvega odstavka 9. člena določa, da avtorskoprnvo niso varovana uradna besedila z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja. Prevodi teh besedil pa so avtorskoprnvo varovani, razen če so tudi sami objavljeni kot uradna besedila.

Pri uradnih besedilih v smislu 9. člena ZASP gre zlasti za splošne in posamične oblastne akte, ki jih izda organ katerekoli od treh vej oblasti in s katerimi se uravnavajo pravni položaj državljana ali druge družbene zadeve. Taka besedila so zakoni in podzakonskih predpisi, uradni razglasi, obvezni učni načrti, upravne in sodne odločbe itd.; uradno naravo pa pridobijo, ko so po predpisanem postopku sprejeta ali vsaj uradno objavljena. Na podlagi navedene določbe ZASP so iz avtorskoprnega varstva na ozemlju Republike Slovenije poleg slovenskih pravnih aktov in v Sloveniji veljavnih mednarodnih pogodb izvzeta tudi uradna besedila Evropske unije. Zakon pa izrecno ne določa, ali to velja tudi za tuje pravne vire. Kadar morajo slovenska sodišča po pravilih mednarodnega zasebnega prava uporabiti tuje predpise, se ti štejejo za pravo (ki ga sodišče pozna) in ne za dejstva (ki jih morajo stranke dokazati), zato bi vsaj v teh primerih tudi za tuje predpise morala veljati izjema od avtorskoprnega varstva.

2.1.2. Nejasnost pojma »uradna besedila«

Čeprav zakon po vzoru Bernske konvencije govori samo o uradnih besedilih, se v okviru uradnih pristojnosti pogosto objavljajo tudi druge kategorije avtorskih del kot deli uradnega besedila, njegova priloga ali samostojno (npr. urbanistični načrti v prostorskih aktih; risbe prometnih znakov; risbe državnega grba, občinskih grbov, zastav ter glasba državne himne; skice in načrti iz patentnega spisa po uradni objavi patenta). Po svojem namenu se taka dela ne razlikujejo od uradnih besedil, zato je treba šteti, da tudi zanje velja izjema od avtorskoprnega varstva.²⁹

Iz lakonične dikcije 2. točke prvega odstavka 9. člena ZASP bi bilo mogoče sklepati, da med uradna besedila sodijo samo avtorska dela normativne narave – torej le splošni in posamični pravni akti, ki neposredno urejajo pravice in obveznosti posameznikov oziroma pravnih oseb. Ocenjujemo, da je z vidika obravnavane problematike nejasen pravni položaj predlogov zakonov, ki so objavljeni v

²⁷ Schack, str. 267-268; Lutz, str. 51; Lewinski, str. 127; Sterling, str. 254.

²⁸ »The citizens are the authors of the law, and therefore its owners, regardless of who actually drafts the provisions, because the law derives its authority from the consent of the public, expressed through the democratic process.« State of Georgia v. Harrison Co, 548 F Supp 100, 114 (ND Ga 1982).

²⁹ Trampuž, Oman, Zupančič, str. 54-55.

Poročevalcu Državnega zbora RS,³⁰ zlasti njihovih uvodnih pojasnil³¹ in obrazložitve členov, torej tistih delov besedila, ki se po sprejemu zakona ne objavijo v Uradnem listu RS kot pravno zavezujoč predpis. Celoten predlog predpisa namreč ni uradno sprejet oblastni akt,³² nedvomno pa je uradno objavljen in obravnavan v javnem zakonodajnem postopku v Državnem zboru. Z vidika demokratične družbe je široka dostopnost predlogov novih predpisov bistvenega pomena za kakovostno javno debato o smiselnosti predlaganih rešitev, obrazložitve predlaganih normativnih rešitev pa je lahko pomembna tudi za kasnejšo uporabo in razlago določb sprejetega zakona v skladu s zgodovinsko metodo interpretacije.³³ Isti argumenti veljajo za magnetograme parlamentarnih razprav ob sprejemanju posameznega zakona, ki so lahko pomembni pri ugotavljanju avtentične volje zgodovinskega zakonodajalca in so prav tako uradno dostopni na spletnih straneh parlamenta.

Zaradi tega menimo, da obstajajo močni razlogi javnega interesa za to, da se pojem uradnih besedil jasno definira tako, da vključuje tudi uradno objavljene predloge predpisov. Trenutno je stanje nejasno zlasti v primerih, ko strokovne podlage za predlog predpisa po naročilu državnega organa pripravi zunanji izvajalec z ustreznimi strokovnimi kvalifikacijami, pogodba o pripravi tega dela pa ne vsebuje določb o prenosu avtorskih pravic na naročnika ali pa so te nezadostne, da bi omogočile splošno prosto rabo na podlagi pogodbe o pripravi besedila.³⁴

V praksi imajo pomemben vpliv na delovanje javne uprave tudi navodila za izvrševanje predpisov, pojasnila in odgovori na vprašanja o uporabi zakonov, ki jih dajejo državni organi (npr. Davčna uprava RS). Tovrstna besedila prihajajo iz oblastnega organa, se nanašajo na izvrševanje oblastnih upravičenj in so večinoma tudi uradno objavljena, zato obstajajo jasni razlogi javnega interesa, da se dopusti njihovo razširjanje pod enakimi pogoji, kot veljajo za predpise same.³⁵ Iz navedenih razlogov menimo, da bi bilo treba pojem uradnih besedil iz 9. člena ZASP razlagati široko, tako da obsega tudi uradno objavljene predloge predpisov in druga besedila nenormativne narave, ki imajo vpliv na izvrševanje predpisov in jim je mogoče zaradi izvira in načina objave pripisati uradni značaj.

³⁰ Dostopen na spletni strani <<http://www.dz-rs.si/index.php?id=374>>.

³¹ V skladu s 115. členom Poslovnika Državnega zbora (PoDZ-1-UPB1, Uradni list RS, št. 92/2007) mora uvod predloga zakona obsegati oceno stanja in razloge za sprejem zakona; cilje, načela in poglobljene rešitve predloga zakona; oceno finančnih posledic predloga zakona za državni proračun in druga javna finančna sredstva; prikaz ureditve v drugih pravnih sistemih in prilagojenosti predlagane ureditve pravu Evropske unije; navedbo drugih posledic, ki jih bo imel sprejem zakona.

³² Če je predlagatelj zakona Vlada RS, ta o posredovanju predloga zakona v Državni zbor sicer uradno odloča na svoji seji.

³³ Prim. Pavčnik, str. 371-375.

³⁴ ZASP v 99. členu predvideva, da pri pogodbi o naročilu avtorskega dela avtor obdrži avtorsko pravico na naročenem delu, razen pravice distribuiranja, če ni s tem zakonom ali s pogodbo drugače določeno.

³⁵ Prim. Trampuž, Oman, Zupančič, str. 54.

Za širšo razlago pojma uradnih besedil se je odločilo tudi Vrhovno sodišče RS v sodbi³⁶ iz leta 2006, v kateri je zavzelo stališče, da so izpitne pole za zaključne in maturitetne izpite uradno besedilo z upravnega področja in kot take ne uživajo avtorskoprnega varstva. Po mnenju Vrhovnega sodišča z vidika 9. člena ZASP ni bistveno, da maturitetne naloge v konkretnem primeru niso bile sprejete v upravnem postopku po določilih Zakona o splošnem upravnem postopku (ZUP),³⁷ ker tega ZASP ne zahteva. Zadošča uraden postopek in postopek v obravnavani zadevi je bil tipičen za nastajanje uradnih besedil z upravnega področja (oblikovanje delovnih skupin, komisija, sklepi komisij).

Takemu stališču sledi Informacijska pooblaščenka v odločbi št. 021-4/2008 z dne 19. 6. 2008, ko šteje za uradno besedilo katalog nalog, ki jih izvajajo centri za socialno delo. Odločba kot ključne argumente za takšno kvalifikacijo navaja, da je katalog nastal pri institucionalnem izvajanju uradne zadeve znotraj uradnih organov; da služi izključno uradnemu namenu; da je besedilo določeno v skladu z zakoni; da je njegova veljavnost odvisna od sprejetja v strokovnem svetu ministrstva ter od potrditve s strani ministrstva. Po mnenju informacijske pooblaščenke sodelovanje zunanjega soavtorja pri izpolnjevanju izvernih nalog organa ne spremeni narave uradnosti takšnega dela; če je dokument mogoče pripisati uradnemu organu, gre za uradno besedilo.

2.1.3. Pravne podlage za zagotavljanje internetne dostopnosti

Ker uradna dela avtorskoprnavo sploh niso varovana, posebno urejanje položaja njihovih uporabnikov ni potrebno, saj se ta dela lahko neomejeno reproducirajo in uporabljajo v enaki ali spremenjeni obliki (npr. priprava neuradnih prečiščenih besedil predpisov). To daje jasno pravno podlago za omogočanje proste dostopnosti uradnih besedil preko državnih spletnih portalov, kot sta npr. Pravno-informacijski sistem RS³⁸ in spletišče slovenskega sodstva (kjer je dostopna tudi sodna praksa)³⁹ ali pravni portal Evropske unije Eur-Lex,⁴⁰ saj internetna objava ne more kršiti morebitnih pravic fizičnih oseb kot avtorjev uradnih del.⁴¹ Izvzetje iz avtorskega varstva pa omogoča tudi zasebno komercialno izrabo objavljenih uradnih besedil, npr. s ponatisom zakonov ali vključitvijo v profesionalne podatkovne baze in spletišča.⁴²

³⁶ Opr. št. II Ips 678/2006 z dne 9. 11. 2006.

³⁷ Uradni list RS, št. 80/99, 70/00, 52/02, 73/04, 22/05-UPB1, 119/05, 24/06-UPB2, 105/06-ZUS-1, 126/07, 65/08, 47/09 Odl.US: U-I-54/06-32 (48/09 popr.), 8/10.

³⁸ <<http://www.pisrs.si>>.

³⁹ <<http://www.sodisce.si>>.

⁴⁰ <<http://eur-lex.europa.eu>>.

⁴¹ Na zanimiv problem pri internetni objavi uradnih besedil opozarja Thomas Dreier: čeprav je besedilo zakona v določeni državi pravno nevarovano, bi teoretično lahko fizični avtor zakonskega besedila uveljavljal svoje pravice v drugi državi, kjer za to besedilo ne velja izjema od avtorskoprnega varstva. Direktiva 2001/29/ES o usklajevanju določenih vidikov avtorske in sorodnih pravic v informacijski družbi (UL L 167, 22.6.2001) namreč ni harmonizirala omejitev in izjem od avtorske pravice. Dreier, str. 21-22.

⁴² Npr. komercialna spletna portala <www.ius-info.si> in <<http://www.tax-fin-lex.si>>.

Nakazano nejasnost v zvezi z dopustnostjo uporabe uradno objavljenih besedil nenormativne narave je načeloma mogoče rešiti že s široko razlago pojma uradnih besedil z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja, ki ga uporablja 9. člen ZASP – torej razlago, ki bi med avtorskopravno nevarovana dela uvrstila tudi celotne javno objavljene predloge novih predpisov ter javno objavljena pojasnila in navodila državnih organov za izvajanje predpisov ter druga podobna besedila z uradnim pomenom. Vendar se takšna rešitev lahko jasno uveljavi samo skozi ustaljeno sodno prakso, ki pa se na obravnavanem področju zaradi majhnega števila sporov le počasi razvija.⁴³

Glede na razmeroma počasen razvoj slovenske sodne prakse na področju avtorskega prava bi bilo zaradi razjasnitve pravnega položaja potencialnih uporabnikov uradnih besedil ob morebitni naslednji noveli ZASP smotrno razmisliti o nekoliko podrobnejši zakonski opredelitvi avtorskopravno nevarovanih uradnih besedil. Pri tem bi se bilo mogoče zgledovati po rešitvi nemškega avtorskega zakona (*Urheberrechtsgesetz – UrhG*),⁴⁴ ki je bil že sicer pomemben zgled pri pripravi ZASP. Nemški zakonodajalec je zavzel stališče, da je zaradi javnega interesa za čim širše obveščanje ljudi treba omogočiti prosto razširjanje vseh navzven usmerjenih izjav katere od treh vej oblasti.⁴⁵ Pri tem § 5 UrhG razlikuje med dvema kategorijama avtorskih del. Pravne norme (zakoni, uredbe), uradni razglasi in objave, odločbe in uradno izdani povzetki sodne prakse so povsem izvzeti iz avtorskopravnega varstva. Za druga uradna dela, ki so objavljena zaradi javnega interesa po čim boljši obveščenosti ljudi, načeloma velja isto, pri čemer pa se zanje smiselno uporabljajo zakonska določila o navedbi vira in avtorstva dela ter prepovedi spreminjanja dela, določena v poglavju o vsebinskih omejitvah pravic. Ohranjene torej ostanejo avtorjeve moralne pravice povezane s priznanjem avtorstva in ohranjanjem integritete dela.⁴⁶ V to drugo kategorijo uradnih del spadajo dela, ki izvirajo iz državnega urada oziroma jih je mogoče pripisati organu državne oblasti. Kot tipičen primer se navajajo zakonodajna gradiva, kot so osnutki in obrazložitve zakonov in sicer tudi, če jih je po naročilu za državo izdelal zasebni subjekt. Delo mora biti uradno objavljeno z namenom seznanitve javnosti. Če državni organ deluje zgolj kot izdajatelj, ti pogoji še niso izpolnjeni.⁴⁷

⁴³ Na tem področju je doslej najpomembnejša sodba Vrhovnega sodišča RS, opr. št. II Ips 678/2006 z dne 9. 11. 2006, v kateri je sodišče zavzelo stališče, da izpitne pole za zaključne in maturitetne izpite, ki nastanejo po v upravi predpisanem postopku, so uradno besedilo z upravnega področja in kot take ne uživajo avtorskopravnega varstva. Po mnenju Vrhovnega sodišča z vidika 9. člena ZASP ni bistveno, da maturitetne naloge v konkretnem primeru niso bile sprejete v upravnem postopku po določilih ZUP, ker tega ZASP ne zahteva. Zadošča uraden postopek in postopek v obravnavani zadevi je bil tipičen za nastajanje uradnih besedil z upravnega področja (oblikovanje delovnih skupin, komisija, sklepi komisij).

⁴⁴ *Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte* z dne 9. septembra 1965 (BGBl. I S. 1273), nazadnje spremenjen z zakonom z dne 17. decembra 2008 (BGBl. I S. 2586).

⁴⁵ Schack, str. 268.

⁴⁶ Schack, str. 270-271.

⁴⁷ Lutz, str. 52.

2.2. Druge kategorije avtorskih del javnega sektorja

2.2.1. Opredelitev

Državna uprava in druge institucije javnega sektorja pri svojem delovanju poleg uradnih besedil ustvarijo in pogosto tudi objavijo še mnogo drugega »poluradnega« ali povsem neuradnega gradiva, ki bi ga bilo težko umestiti v kategorijo uradnih besedil, zlasti če vsebuje tudi slikovno ali video gradivo. To so npr. različna informacijska in promocijska gradiva v obliki brošur in spletnih strani, strokovni prispevki in članki, predavanja (primer univerze), sporočila za javnost, obrazložitve predlogov zakonov in drugih predpisov ter pojasnila o izvajanju veljavnih predpisov, neuradna priporočila, fotografije, načrti, skice, metapodatkovni podatki, prepisi ipd. (primer INDOK center).

V zvezi s takimi avtorskimi deli, ki jih ustvarijo javni uslužbenci pri izpolnjevanju svojih delovnih obveznosti, na podlagi 101. člena ZASP zakona velja, da so materialne avtorske pravice in druge pravice avtorja na tem delu izključno prenesene na delodajalca za deset let od dokončanja dela (če ni s pogodbo drugače določeno). Država torej po pravilih o avtorskih pravicah iz delovnega razmerja pridobiva pravice na vseh avtorskih delih, ki jih ustvarjajo njeni javni uslužbenci pri svojem delu. Seveda pa je ta prenos samo začasen, saj po preteku desetletnega roka pravice ponovno pripadejo delavcu, delodajalec pa lahko zahteva njihov ponovni izključni prenos nase proti plačilu primernega nadomestila.

Avtorska dela so tudi javni govori različnih političnih funkcionarjev države in občin, za katera velja posebno pravilo iz 48. člena ZASP, po katerem je zaradi pridobitve informacij javnega značaja dovoljeno reproducirati ali javno priobčiti javne politične govore in javne govore na obravnavah pred državnimi, cerkvenimi in podobnimi organi. Pri tem gre samo za omejitev (in ne izključitev) avtorske pravice, ki pa velja splošno – torej tudi za javne govore zasebnih oseb, ki niso zaposlene v javnem sektorju.⁴⁸

2.2.2. Razmerje do pravil o dostopu do informacij javnega značaja

Ureditev avtorskih ter sorodnih pravic na gradivih, ki nastajajo v javnih institucijah, je relevantna tudi z vidika uresničevanja pravil Zakona o dostopu do informacij javnega značaja (ZDIJZ),⁴⁹ s katerim se v slovensko pravo prenaša Direktiva 2003/98/ES o ponovni uporabi informacij javnega sektorja. Informacija javnega značaja je v zakonu definirana kot informacija, ki izvira iz delovnega področja organa, nahaja pa se v obliki dokumenta, zadeve, dosjeja, registra, evidence ali drugega

⁴⁸ Prim. Trampuž, Oman, Zupančič, str. 147-149; Trampuž, Odvetniške storitve kot avtorska dela, v: Odvetnik (2000) 9, str. 8.

⁴⁹ Uradni list RS, št. 24/03, 61/05, 96/05-UPB1, 109/05-ZDavP-1B, 113/05-ZInfP, 28/06, 51/06-UPB2, 117/06-ZDavP-2.

dokumentarnega gradiva, ki ga je organ izdelal sam, v sodelovanju z drugim organom, ali pridobil od drugih oseb (prvi odstavek 4. člena ZDIJZ). To pomeni, da je tako rekoč vse avtorsko varovano gradivo, ki izvira iz javnega sektorja, podvrženo pravilom ZDIJZ.

2.2.2.1. Namen dostopa

Namen ZDIJZ je zagotoviti javnost in odprtost delovanja javnih organov⁵⁰ ter omogočiti uresničevanje pravice fizičnih in pravnih oseb, da pridobijo informacije javnega značaja in sicer da se z njimi seznanijo ter da jih lahko pod določenimi pogoji tudi ponovno uporabijo. Organi si morajo prizadevati, da dosežejo čim večjo obveščenost javnosti o svojem delovanju (1. in 2. člen ZDIJZ).⁵¹ Direktiva in zakon organe tudi spodbujata, naj svoje dokumente dajo javnosti na voljo v elektronski obliki, kadar je to možno in primerno (3. in 5. člen direktive, četrti odstavek 5. člena ZDIJS). Direktiva 2003/98/ES med uvodnimi izjavami izrecno pojasnjuje, da njena pravila ne vplivajo na obstoj ali pripadnost pravic intelektualne lastnine organov javnega sektorja, temveč samo oblikujejo pogoje, v okviru katerih lahko organi javnega sektorja uveljavljajo svoje pravice intelektualne lastnine na notranjem informacijskem trgu, kadar dovolijo ponovno uporabo dokumentov (22. in 24. uvodna izjava direktive).

2.2.2.2. Dostop do informacije

Osnovna pravica, ki jo daje ZDIJZ, je *dostop do informacije* javnega značaja. Vsak prosilec ima na svojo zahtevo pravico pridobiti od organa informacijo javnega značaja na način, ki ga izbere: tako, da informacijo pridobi na vpogled ali da pridobi njen prepis, fotokopijo ali njen elektronski zapis. Organ prosilcu ne sme odreči pravice do izbrane oblike dostopa, razen če je zahtevana informacija varovana z avtorsko ali sorodno pravico. V takem primeru organ prosilcu omogoči seznanitev z informacijo tako, da mu jo da na vpogled, ne zagotovi pa mu njenega prepisa, fotokopije ali elektronskega prepisa, saj je za ta dejanja potrebno dovoljenje imetnika pravice (drugi odstavek 25. člena ZDIJZ). Namen ZDIJZ je namreč v prvi vrsti dati prosilcu možnost, da se seznaní z vsebino informacije javnega značaja, ne pa da jo prejme v določeni obliki.⁵²

⁵⁰ Organi v smislu ZDIJZ so državni organi, organi lokalnih skupnosti, javne agencije, javni skladi in druge osebe javnega prava, nosilci javnih pooblastil in izvajalci javnih služb.

⁵¹ Tudi v ameriškem pravu se poudarja potreba po odprtosti in dostopnosti vladnih informacij. Kot razlogi za politiko vladne odprtosti se navajajo zlasti pravica državljanov, da poznajo pravo, ki ga morajo upoštevati (*due process*); vloga obveščenih državljanov v demokraciji kot ključnega pomena za nadzor oblasti; dejstvo, da je javnost plačala za izdelavo avtorskih del, zato država pravic intelektualne lastnine ne bi smela uporabiti za izključevanje javnosti. Sandeen, str. 399-400.

⁵² Prim. Pličanič et al., str. 214.

Takšna ureditev je razumljiva, kadar izključne pravice na dokumentu pripadajo tretjim osebam.⁵³ Če je imetnik pravic država, pa ni verjetnega razloga, da bi se zaradi obstoja avtorskopравnega varstva prosilcu odreklo izdelavo kopije zahtevanega dokumenta, saj država nima ekonomskega interesa za uveljavljanje monopola nad reproduciranjem njenih dokumentov, oziroma je ta manj pomemben od javnega interesa za dostopnost informacij javnega značaja. Zaradi tega je na mestu restriktivna razlaga drugega odstavka 25. člena ZDIZJ tako, da omejitev načinov seznanitve z informacijo javnega značaja velja samo, kadar na dokumentu obstajajo avtorske pravice tretjih oseb, ki bi jih reproduciranje dokumenta kršilo. V tem smislu zakon razlaga tudi Informacijska pooblaščenka, ki je v več primerih odločila, da kadar je avtor dokumenta materialne avtorske pravice prenesel na organ, avtorsko delo v razmerju do avtorja ni več varovano na način, ki bi preprečeval izdelavo fotokopije. Avtorju sicer v skladu s 70. členom ZASP ostajajo moralne avtorske pravice, ki pa s posredovanjem fotokopije zahtevanega dokumenta prosilcu v ničemer niso prizadete.⁵⁴ Informacijska pooblaščenka s teološko razlago pride do argumentacije, da je dostop do del, ki jih ustvarijo javni uslužbenci, prost.

2.2.2.3. Ponovna uporaba informacij

ZDIJS poleg seznanitve z informacijami ureja tudi možnost pridobitve pravice do *ponovne uporabe informacij* javnega značaja. Gre za uporabo s strani fizičnih ali pravnih oseb za pridobitne ali nepridobitne namene razen za prvotni namen v okviru javne naloge, zaradi katerega so bili dokumenti izdelani (tretji odstavek 4. člena ZDIJZ). Direktiva 2003/98/ES ne vsebuje obveznosti odobritve ponovne uporabe dokumentov, pač pa spodbuja organe javnega sektorja, da vse dokumente, ki jih hranijo, dajo na voljo za ponovno uporabo, kadar imajo pravico, da jo odobrijo. Če organi javnega sektorja razpolagajo z avtorskimi pravicami na svojih dokumentih, bi praviloma morali te pravice uveljaviti na način, ki omogoča ponovno uporabo.⁵⁵

ZDIJS zato določa splošno načelo, da lahko vsak prosilec pod enakimi pogoji kot druge osebe pridobi pravico do ponovne uporabe informacij v pridobitne ali nepridobitne namene (tretji odstavek 5. člena). Organ ne sme omejevati števila prosilcev, ki jim dovoli ponovno uporabo informacij, prav tako ne sme s pogodbo ali kakršnimkoli drugačnim dogovorom ali odločitvijo prosilcu zagotoviti takšne ponovne uporabe informacij, ki bi izključevala ponovno uporabo informacij s strani tretjih oseb, razen če je to neogibno potrebno za izvajanje javne službe ali drugih storitev v javnem interesu (tretji in četrti odstavek 36.a člena ZDIJZ).

⁵³ Prim. odločbe informacijske pooblaščenke v zadevah št. 090-40/2009/8 z dne 3. 12. 2009, št. 021-164/2008 z dne 28. 7. 2009 in št. 090-51/2009/10 z dne 3. 6. 2009.

⁵⁴ Odločbi Informacijske pooblaščenke št. 021-102/2008 z dne 10.12.2008 in št. 090-117/2009/12 z dne 15. 10. 2009.

⁵⁵ 9. in 22. uvodna izjava Direktive 2003/98/ES.

Če je dokument, ki vsebuje zahtevano informacijo, avtorsko delo, dovoljenje za ponovno uporabo informacije pomeni (tudi) prenos ustreznih avtorskih pravic v skladu s pravili ZASP. Tak prenos lahko izvrši samo nosilec pravic, zato zakon določa, da mora organ zavrniti zahtevo za ponovno uporabo informacije, če je ta zavarovana s pravico intelektualne lastnine tretjih oseb, torej ne države ali drugega zavezanca po ZDIJZ (2. točka šestega odstavka 6. člena ZDIJZ). V takem primeru mora organ v odločbi navesti osebo, ki razpolaga s pravicami intelektualne lastnine ali vsaj navesti osebo, od katere je organ pridobil svoj obseg pravic intelektualne lastnine (peti odstavek 22. člena ZDIJZ) in s katero se torej prosilec lahko sam dogovori o prenosu ustreznih pravic za ponovno uporabo.

Iz navedenih določb je jasneje kot pri pravilih o dostopu razvidno, da zgolj obstoj avtorske ali sorodne pravice države na zahtevanem gradivu ni razlog, da bi se ponovna uporaba tega gradiva zavrnila, temveč so relevantne le avtorske pravice tretjih oseb.⁵⁶ S pravicami tretjih oseb so v 2. točki šestega odstavka 6. člena ZDIJZ najbrž mišljeni predvsem položaji, ko je delo za organ ustvaril zunanji izvajalec, v pogodbi pa ni bil predviden tudi prenos avtorskih pravic na naročnika. Opozoriti pa velja, da so pravice tretjih oseb lahko prisotne tudi na gradivih, ki so ustvarjena znotraj državnih organov, saj v skladu s 101. členom ZASP po desetih letih od dokončanja avtorskega dela avtorska pravica od delodajalca preide nazaj k delavcu, ki je avtorsko delo ustvaril (razen če gre za uradno besedilo). To pomeni, da po izteku tega roka organ sam ni več upravičen do izdelave kopije takega dokumenta (zaradi seznanitve prosilca z informacijo) niti ne more dati dovoljenja za njegovo nadaljnjo uporabo, če se o tem posebej ne dogovori z avtorji dela. V skladu s tem bi morala biti ustrezno časovno omejena tudi vsa dovoljenja za ponovno uporabo informacij javnega značaja, na katerih je organ pridobil avtorsko pravico na podlagi delovnega razmerja.⁵⁷ Z vidika zagotavljanja dostopa do informacij javnega značaja pa ocenjujemo, da bi bilo primerneje dopolniti bodisi ZASP bodisi ZDIJZ z določbo, da pri avtorskih delih, ki so bila ustvarjena znotraj javnega organa in predstavljajo informacijo javnega značaja, ne velja pravilo 101. člena ZASP o povratnem prehodu pravic na delavca.

2.2.3. Spletna uporaba del javnega sektorja

Pravila ZDIJZ omogočajo dostop do informacij javnega značaja *na zahtevo prosilca*. Država pa si pogosto tudi sama aktivno prizadeva za široko javno dostopnost in širjenje določenih dokumentov, namenjenih informiranju javnosti, zato jih objavlja v obliki brošur, oglasov v medijih in gradiv na svojih spletnih straneh. Za širitev informacij je nedvomno smiselno izkoristiti rastoč diseminacijski

⁵⁶ Zakonodajalec je upošteval tudi poseben položaj izvajalcev javne službe javne radiotelevizije in javnih služb na področju izobraževalne, raziskovalne ali kulturne dejavnosti, ki za izvajanje teh javnih služb potrebujejo močnejši nadzor nad gradivi, ki jih ustvarjajo, zato ponovne uporabe njihovih informacij ni mogoče doseči po pravilih ZDIJZ ne glede na pripadnost pravic intelektualne lastnine (3. točka šestega odstavka 6. člena ZDIJZ).

⁵⁷ *De lege ferenda* bi kazalo razmisliti o možnosti, da pri informacijah javnega značaja v okviru državnih organov ne pride do povratnega prenosa avtorskih pravic na delavca.

potencial interneta in elektronskih komunikacij nasploh, zato si je Republika Slovenija v Strategiji razvoja informacijske družbe »si2010«⁵⁸ zadala cilj zagotavljanja široke dostopnosti elektronskih vsebin in storitev v slovenskem jeziku ter se zavezala k spodbujanju ustvarjanja elektronskih vsebin in dostopnosti informacij o državnih storitvah na internetu (e-vsebine, e-izobraževanje, e-kultura, e-zdravje, e-uprava, e-pravosodje, e-promet, e-prostor). ZDIJZ v tem duhu v 10. členu določa, da je vsak organ dolžan v svetovni splet brezplačno posredovati temeljne predpise, programske dokumente in podobno gradivo, ki se nanaša na delovno področje organa.⁵⁹ Ministrstvo za javno upravo pa omogoča dostop do teh informacij tudi preko enotnega državnega portala e-uprava.

Učinkovitost interneta kot sredstva za širjenje informacij izvira zlasti iz njegove decentraliziranosti, saj vsak subjekt lahko tako prejema kot oddaja informacije, zato s časom raste število virov (spletnih mest), kjer je mogoč dostop do istega elektronskega dela. Po tej poti delo postane dostopno tudi osebam, ki do primarnega vira (npr. spletne strani ministrstva) sploh ne dostopajo.⁶⁰ Če je cilj objave avtorskega dela predvsem spodbujanje širitve določenih informacij, je treba tej značilnosti prilagoditi tudi pravne pogoje objave. V ta namen ne zadošča, da se opiramo na klasično pravilo avtorskega prava, po katerem je varovan samo izraz ideje, vsebovane v avtorskem delu, ideja pa ostaja prosta. V digitalni obliki je namreč najučinkovitejši način širjenja informacij, ki so vsebovane v avtorskem delu, reproduciranje avtorskih del in razširjanje elektronskih kopij, saj sta ti opravili trenutni in brez stroškov. Zahteva po vsakokratnem preoblikovanju informacije v drugačen avtorski izraz učinkuje kot ovira za njeno razširjanje. Za čim učinkovitejše širjenje določenega avtorskega dela brez kršitev avtorskih pravic je zato potrebno ustrezno dovoljenje tudi za nadaljnjo uporabo tega dela, zlasti elektronsko reproduciranje in dajanje na voljo javnosti.

Na spletnih straneh državnih organov večkrat naletimo na tovrstno obvestilo: »© [ime organa] 2010 - Vse pravice pridržane«.⁶¹ Mogoče je sklepati, da imetnik avtorskih pravic s tem opozorilom izrecno odreka dovoljenje za uporabo na spletnih straneh objavljenih gradiv na katerikoli način iz 22. člena

⁵⁸ Str. 27-28, 44-46. Dokument je sprejela Vlada RS junija 2007, besedilo je dostopno na naslovu: <http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/informacijska_druzba/si2010.pdf>.

⁵⁹ Konkretno gre za naslednje informacije javnega značaja: 1. prečiščena besedila predpisov, ki se nanašajo na delovno področje organa, povezana z državnim registrom predpisov na spletu; 2. programe, strategije, stališča, mnenja in navodila, ki so splošnega pomena ali so pomembna za poslovanje organa s fizičnimi in pravnimi osebami oziroma za odločanje o njihovih pravicah ali obveznostih, študije in druge podobne dokumente, ki se nanašajo na delovno področje organa; 3. predloge predpisov, programov, strategij in drugih podobnih dokumentov, ki se nanašajo na delovno področje organa; 4. vse objave in razpisno dokumentacijo v skladu s predpisi, ki urejajo javna naročila; 5. informacije o svoji dejavnosti ter upravnih, sodnih in drugih storitvah; 6. vse informacije javnega značaja, ki so jih prosilci zahtevali najmanj trikrat; 7. druge informacije javnega značaja.

⁶⁰ Ta lastnost interneta predstavlja ključni problem pri prenosu klasičnih poslovnih modelov trženja avtorskih del iz fizičnega v digitalni svet, saj otežuje monopolizacijo dostopa kot temelj za ustvarjanje dohodka. Kadar pa cilj internetne objave (tj. dajanja na voljo javnosti) določenega avtorskega dela ni ustvarjanje dobička, temveč zgolj razširjanje informacij (kar velja za večino objav državnih institucij), je omenjena lastnost dobrodošla.

⁶¹ Obvestilo sicer tudi ni točno, ker organ ni pravna oseba, zato sam ne more biti imetnik avtorskih pravic, temveč te pripadajo državi (prim. 175. člen ZASP). Zato je presenetljivo, da na takšno obvestilo naletimo celo na spletnih straneh Urada RS za intelektualno lastnino <<http://www.uil-sipo.si/>>.

ZASP (uporaba v telesni, netelesni in spremenjeni obliki ter uporaba primerkov dela). To seveda ne more preprečiti uporabe pravno nevarovanih uradnih besedil, pač pa povzroča nejasnosti v zvezi z drugimi na spletni strani dostopnimi avtorskimi deli ali drugimi gradivi, uvrščenimi v javno dostopno podatkovno bazo. Ker zakon za vsako uporabo avtorskega dela zahteva prenos ustrezne materialne avtorske pravice, je mogoče sklepati, da bi vsakdo, ki na spletnih straneh organa objavljeno gradivo trajno shrani na računalniku, si ga natisne, da na voljo na svoji spletni strani ali distribuira tretjim osebam, prekrši avtorske ali sorodne pravice.⁶² Četudi takšne kršitve avtorskih pravic države najverjetneje ne bo nihče preganjal, opisani položaj ne pripomore k pravni varnosti potencialnih uporabnikov informacij javnega značaja. Zlasti pri množični nekomercialni internetni rabi del v digitalni obliki (npr. v blogih) glede na dejansko prakso ni realistično pričakovati, da se bodo za vsakokratno nekomercialno uporabo pridobile pravice s podpisom pogodbe z imetnikom pravic. Tudi komercialni založnik, ki bi želel npr. vključiti takšna gradiva v svoje publikacije ali spletne portale in bi se pred tem rad prepričal o zakonitosti natisa, pa nima na voljo enotnega mesta v državni upravi, kamor bi se lahko obrnil zaradi razčiščenja (clearing) avtorskih pravic države. Ni videti razloga, zakaj bi bilo ohranjanje tovrstnega stanja v javnem interesu.

2.2.4. Potreba po avtorskopravnem varstvu del države

Država kot eden največjih imetnikov avtorskih in sorodnih pravic po naši oceni nima prave potrebe po pridobivanju takih pravic, saj jih v praksi ne izkorišča ali uveljavlja proti morebitnim kršiteljem.

Ustvarjanje gradiv, ki so plod rednega delovanja državnih organov, je namenjeno izvajanju javnih funkcij države in bi do njega prišlo ne glede na obstoj avtorskopravnega varstva. Organ svoje naloge opravlja, ker mu tako narekuje zakon, in ne zaradi obeta pridobitve izključnih pravic. Avtorske in sorodne pravice tudi niso potrebne zaradi pridobivanja prihodkov, s katerimi bi se krili stroški delovanja organa, saj se to financira iz državnega proračuna. Javni uslužbenci in funkcionarji kot neposredni ustvarjalci avtorskih del države pa za svoje redno delo v okviru službe prejemajo plačo in se tudi po izteku desetletnega prenosa avtorskih pravic na delodajalca ne ukvarjajo z upravljanjem pravic za nadaljnjo uporabo službenih del, ki so jih ustvarili v preteklosti (po desetih letih vsebina letih največkrat tudi ni več aktualna).

Nekatere kategorije državnih gradiv, varovanih z avtorsko ali sorodnimi pravicami, nedvomno so komercialno zanimive in jih je mogoče tržiti (npr. kartografska dela, baze meteoroloških in geoloških podatkov, statistični podatki). Javne institucije, ki razpolagajo s takšnimi gradivi, lahko s prihodkom

⁶² Eventualno bi bilo mogoče argumentirati, da je že iz same objave informacijskega gradiva razvidno zadostno dovoljenje za njegovo shranjevanje in prenašanje v elektronski obliki, vendar obstoj izrecne izjave o pridržanju vseh pravic govori proti takšni razlagi.

od tržne dejavnosti krijejo del svojih stroškov in s tem znižajo obremenitev davkoplačevalcev.⁶³ Vendar je to smiselno zlasti pri javnih podjetjih in javnih zavodih, katerih glavna dejavnost je ustvarjanje določene vrste gradiv za specifične uporabnike, ne pa tudi pri samih državnih organih, ki izvajajo oblastne funkcije. Odločitev države o upravljanju s svojimi pravicami intelektualne lastnine načeloma ne bi smela temeljiti na možnosti komercialne izrabe, saj dejavnost države ni ustvarjanje dobička, temveč varovanje in spodbujanje javnega interesa, ki terja široko dostopnost vladnih gradiv.⁶⁴ Temu načelu sledi 34.a člen ZDIJZ, ki določa, da je ponovna uporaba informacij javnega značaja z namenom informiranja, zagotavljanja svobode izražanja, kulture in umetnosti in uporabe informacij s strani medijev brezplačna. Za druge primere ponovne uporabe informacij v pridobitne namene organ lahko zaračuna ceno, ki pa ne sme preseči stroškov zbiranja, priprave, razmnoževanja in razširjanja informacij ter običajnega donosa vloženih sredstev. Organ pa ne zaračuna ponovne uporabe informacij, če jih v svetovni splet posreduje brezplačno – iz tega sledi, da bi morala biti vsakomur na voljo tudi brezplačna avtorskoppravna licenca za uporabo vseh gradiv, dostopnih na spletnih straneh ministrstev in drugih državnih organov.

Kot razlog, zaradi katerega bi se lahko pokazala potreba po uveljavljanju avtorske pravice države na svojih delih se v primerjalni literaturi navaja tudi potreba po zagotavljanju točnosti objave gradiv javnega pomena in preprečevanje morebitnih zlorab.⁶⁵ Vendar je zagotavljanje točnosti najbolj pomembno ravno pri reprodukciji uradnih besedil normativne narave, zlasti zakonov, ki pa so v slovenskem pravu že izvzeta iz avtorskoppravnega varstva in se je država tovrstnemu nadzoru nad njimi odpovedala. Zavajanje javnosti o vsebini zakonov je zato najlažje preprečevati z brezplačno dostopnostjo zakonodaje na internetu, ki je dejansko že zagotovljena. Za zlorabe, storjene s predručenjem vsebine uradnih dokumentov, pa so predpisane sankcije kazenskega prava, zato državi ni treba uporabljati pravil avtorskega prava za ohranjanje integritete svojih del.

Državi pripadajoče avtorske in sorodne pravice so ustvarjene z uporabo javnofinančnih sredstev, zato država te pravice upravlja v imenu javnosti in bi jih morala tudi izkoriščati z mislijo na javni interes. Intelektualna stvaritev v ekonomskem smislu predstavlja popolno javno dobro, pri kateri zakoni ponudbe in povpraševanja ne delujejo enako kot pri navadnih dobrinah, saj lahko isto dobro hkrati uporablja poljubno število oseb, ne da bi kogarkoli prikrajšali za možnost uporabe. Medtem ko so začetni stroški avtorskega ustvarjanja ali zbiranja informacij lahko visoki, pa so nadaljnji stroški reprodukcije in razširjanja zelo nizki, še posebej v digitalnem okolju. Skupna uporaba takih dobrin

⁶³ Prim. Weiss, str. 70-71.

⁶⁴ Sandeen, str. 417.

⁶⁵ Prim. Saxby, str. 300. To je bil tudi predmet britanske bele knjige iz leta 1999 *Future Management of Crown Copyright*.

zato alokacijsko ni neučinkovita (kot to velja za navadne dobrine). Za družbo kot celoto je najučinkoviteje in zato v javnem interesu, če so gradiva javnega sektorja vsakomur prosto dostopna.⁶⁶

Država pri ustvarjanju in upravljanju avtorskih del načeloma ne zasleduje komercialnih motivov, zato ji ne ustreza tipični model gospodarskega izkoriščanja avtorskih del, ki ga predvideva ZASP in po katerem so v dvomu vse pravice pridržane avtorju, vsebinski in teritorialni obseg pravnoposlovnih prenosov pravic pa se razlagata restriktivno. Ob upoštevanju vloge države in zgodovinskih podlag avtorskega prava bi moralo biti splošno pravilo prosta uporaba vseh intelektualnih stvaritev države, izjeme od tega pravila pa bi morale biti utemeljene na prepričljivo izkazanem javnem interesu.⁶⁷ Upravljanje avtorskih pravic države bi bilo smiselno vsebinsko in izvedbeno povezati s pravili ZDIJZ o dovoljevanju ponovne uporabe informacij javnega značaja, saj kot rečeno, večina avtorskih del države spada med take informacije. Kot ugotavlja že 22. uvodna izjava Direktive 2003/98/ES, pa bi morali organi javnega sektorja uveljavljati svoje avtorske pravice na tak način, ki poleg golega dostopa do informacij javnega značaja omogoča tudi njihovo ponovno uporabo.

2.2.5. Možni modeli zagotavljanja internetne dostopnosti

Glede neuradnih avtorskih gradiv, ustvarjenih v javnem sektorju, bi država morala opredeliti, v katerih primerih obstaja javni interes, da javne institucije razpolagajo z avtorskimi pravicami na tako ustvarjenih delih. Javne institucije se namreč praviloma ne ukvarjajo z aktivnim upravljanjem avtorskih pravic, saj trženje avtorskih del ne spada v njihovo dejavnost oziroma pristojnost. Glede na dosedanje ugotovitve se zdi smiselno, da bi kot standardno rešitev uveljavili pravni režim razmeroma proste uporabe takih avtorskih del, ki bi ustrezal potrebam internetne objave in nadaljnjega razširjanja in uporabe tako objavljenih avtorskih del v digitalni obliki s strani drugih, zasebnih subjektov. To je mogoče doseči na več načinov, bodisi zakonsko bodisi pravnoposlovno. V nadaljevanju so predstavljeni trije temeljni modeli, ki bi prišli v poštev za ta namen.

⁶⁶ Ochoa, str. 259-260; Weiss, str. 70, 72.

⁶⁷ Sandeen, str. 417-418. V poročilu o javnih zbirkah (poglavje o sodnih zbirkah, str. 22-23) so predstavljeni argumenti, zaradi katerih se je Vrhovno sodišče odločilo za rešitev, da oddaljen dostop do podatkov iz zemljiške knjige ni povsem prost, temveč je plačljiv. V zvezi s tem je treba poudariti, da gre pri plačljivosti dostopa in pravnem varstvu določenih podatkov za ločeni vprašanji. Podatki iz zemljiške knjige namreč niso avtorskoppravno varovani, zato država ne more postavljati pogojev za njihovo nadaljnje izkoriščanje, ko so bili enkrat pridobljeni. Četudi je določeno gradivo avtorsko varovano, pa se vseeno lahko omogoči prost dostop do njega oziroma celo njegovo nadaljnjo uporabo (npr. pod pogoji določene licence).

2.2.5.1. Javna domena

Najkorenitejša, a tudi najpreprostejša rešitev bi bila izločitev vseh znotraj državnih organov ustvarjenih del izven avtorskoprnega varstva, torej v sfero javne domene.⁶⁸ Takšna rešitev je dosledno uveljavljena samo v pravu Združenih držav Amerike, zato so v nadaljevanju najprej predstavljene osnovne značilnosti ameriške ureditve, nato pa možnosti uvedbe takega pristopa v slovenskem pravu.

a) Works of U.S. Government

V Združenih državah Amerike nobeno od del, ki jih ustvarijo funkcionarji in drugi zaposleni v zveznih državnih institucijah v okviru svojih uradnih dolžnosti, ne postane predmet avtorske pravice, temveč takoj preide v sfero javne domene (17 U.S.C. § 105).⁶⁹ Pravilo velja samo za avtorskopravno varstvo znotraj ZDA, zvezne oblasti pa lahko uveljavljajo izključne pravice na teh delih v drugih državah.⁷⁰ Dela, ki jih po naročilu za državo ustvarijo zunanji pogodbeni izvajalci, niso izvzeta iz avtorskoprnega varstva, komu pripadajo pravice, pa je odvisno od vsebine pogodbe. Zvezna vlada je lahko imetnik avtorskih pravic, ki so nanjo prenesene s pogodbo, oporoko itd.⁷¹ Zakon iz avtorskoprnega varstva izrecno ne izključuje tudi del, ki jih ustvarijo uslužbenci posameznih zveznih držav in lokalnih oblasti. Vendar je Vrhovno sodišče že leta 1888 v zadevi *Banks v. Manchester*⁷² odločilo, da so tudi sodne odločbe državnih in ne le zveznih sodišč izvzete iz avtorskega varstva, ker so plačane iz javnih sredstev in ker je prost dostop v javnem interesu. Enako argumentacijo so brez večjih sporov razširili na zakonodajo in upravne predpise posameznih zveznih držav.⁷³

Zakonodaja ZDA ne pozna *sui generis* pravne zaščite podatkovnih baz, ki obstaja v Evropski uniji, zato je prosta tudi uporaba vseh drugih gradiv, ki jih sistematično zbirajo in urejajo državni uradi in agencije. Za posredovanje teh podatkov uporabnikom državi ni dovoljeno zaračunavati več, kot znašajo stroški tega posredovanja. Zakonodaja državne urade spodbuja, naj pri tem uporabijo tudi zasebne in univerzitetne poti razširjanja podatkov ter sodobno tehnologijo, zlasti internet.⁷⁴

⁶⁸ S pojmom »javna domena« so mišljene vse pravno nevarovane intelektualne stvaritve. Slovenski prevod Bernske konvencije v 18. členu v tem pomenu uporablja izraz javna dobrina. (Konvencija velja za dela, ki še niso postala javna dobrina zaradi izteka dobe varstva.) O izvoru izraza *public domain* v ameriškem pravu glej Ochoa, str. 232-247 in Cohen v: Guibault, Hugenholtz, str. 125-127.

⁶⁹ »Copyright protection under this title is not available for any work of the United States Government, but the United States Government is not precluded from receiving and holding copyrights transferred to it by assignment, bequest, or otherwise.«

⁷⁰ Zaradi načela teritorialnosti se obstoj avtorskih pravic na takem gradivu v drugih državah seveda presoja po njihovem nacionalnem pravu.

⁷¹ Gorman, str. 52.

⁷² 128 U.S. 244 (1888).

⁷³ Gorman, str. 53.

⁷⁴ Weiss, str. 70-71.

b) Možnost uveljavitve v slovenskem pravu

Za uveljavitev tovrstne rešitve v slovenskem pravu bi bila potrebna sprememba ZASP, s katero bi pravni režim, ki sedaj velja za uradna besedila z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja, razširili še na druga gradiva, ki jih je mogoče pripisati državi. To pomeni, da bi bila vsa avtorska dela, ki jih ustvarijo v državnih organih in drugih državnih institucijah zaposlene osebe v okviru svojih službenih dolžnosti, izvzeta iz avtorskoprnega varstva. Z vidika Bernske konvencije in zakonodaje EU za takšno rešitev načeloma ni ovir, saj je določitev načina in obsega varstva uradnih besedil prepuščena državam podpisnicam.

Potrebna bi bila odločitev, za katere javne institucije in katera dela naj velja izključitev iz avtorskoprnega varstva. Lahko gre samo za dela Republike Slovenije in njenih organov, ali pa se enak pravni režim razširi še na raven občinskih in (morebitnih bodočih) pokrajinskih oblasti ter na javne agencije in javne sklade, ki so samostojni pravni subjekti, njihov ustanovitelj pa je država. Širitev istih pravil na javna podjetja in javne zavode najbrž ne bi bila smotrna, saj so dejavnosti teh subjektov zelo raznolike in včasih terjajo tudi upravljanje s pravicami intelektualne lastnine. Država bi tudi ob taki izjemi še vedno lahko pridobivala avtorske pravice na podlagi pravnih poslov, morda pa bi bilo smotrno uvesti možnost, da se tudi tem pravicam lahko odreče in delo prepusti javni domeni, če ni posebnega javnega interesa za nadzor nad izkoriščanjem takega dela.⁷⁵ V okviru prehodnih določb bi bilo treba še določiti, ali izvzetje iz avtorskoprnega varstva velja tudi za dela, ki so bila v državnih institucijah ustvarjena pred uveljavitvijo novele zakona ali samo za nova avtorska dela.⁷⁶

Prednost izvzetja državnih del iz avtorskoprnega varstva je, da bi s tem država aktivno prispevala k rasti celote intelektualnih dosežkov, ki jih lahko vsakdo prosto uporablja in prosto širi brez transakcijskih stroškov, povezanih z urejanjem izključnih pravic. Država bi že iz načelnih razlogov morala spodbujati širitev javne domene, saj ima ta velik demokratični in kulturni pomen.⁷⁷ V razmerju do ZDIJZ pa to še ne pomeni, da organi proslcem ne bi več smeli zaračunati posredovanja informacij javnega značaja za ponovno uporabo – pač pa pri avtorskih delih države to nadomestilo ne bi nikoli

⁷⁵ Sandeenova predlaga splošno politiko prenosa vse intelektualne lastnine v lasti države v javno domeno z izrecno vnaprej določenimi izjemami, ko zaradi posebnih razlogov pravice ostanejo ohranjene. Sandeen, str. 414.

⁷⁶ V primeru uveljavitve novih pravil tudi za prej ustvarjena dela bi bil problematičen predvsem retroaktivni poseg v pravna pričakovanja javnih uslužbencev, ki so posamezno delo ustvarili, da bodo po izteku desetih let od dokončanja dela pridobili materialne avtorske pravice na njem. Menimo, da je sicer mogoče najti zadosti utemeljene razloge javnega interesa, da bi tudi takšna rešitev lahko obveljala kot ustavno skladna.

⁷⁷ O ekonomski analizi pomena javne domene in omejeni učinkovitosti komodifikacije avtorskih stvaritev glej zlasti Salzberger v: Guibault, Hugenholtz, str. 33-55, in Gorman, str. 221. O pomenu javne domene z vidika demokracije in svobode govora glej Birnhack v: Guibault, Hugenholtz, str. 79-86, o kulturnem pomenu javne domene pa Cohen v: Guibault, Hugenholtz, str. 137-156 in Sandeen, str. 396-399.

predstavljalo licenčnine v avtorskopравnem smislu, temveč le stroškovno naravnano ceno storitve posredovanja podatkov, kar pa je v duhu že veljavnega zakona.⁷⁸

2.2.5.2. Prosta uporaba

Če bi zakonodajalec ocenil, da gre pri umestitvi vseh državnih del v javno domeno za prevelik odstop od prevladujočih rešitev v evropskem pravnem okolju, bi bilo mogoče uporabo avtorskih del države sprostiti tudi z določitvijo posebnega režima uporabe že v zakonu. To pomeni, da bi v državnih organih ustvarjena dela ostala varovana z avtorsko pravico, država pa bi se že z zakonom odpovedala uveljavljanju nekaterih izključnih upravičenj.

Takšno določbo bi v zakon lahko umestili kot nov način proste uporabe avtorskih del v 2. pododdelku 4. oddelka ZASP, npr. tako da je prosta vsakršna uporaba avtorskih del, v zvezi s katerimi je imetnik materialnih avtorskih pravic Republika Slovenija, in sicer pod pogojem, da se ob uporabi navede vir in avtorstvo dela, če je to navedeno na uporabljenem delu. Morda bi državni organi imeli možnost, da ob objavi posameznih gradiv s posebno izjavo določijo še nekatere dodatne omejitve uporabe, ki jih v konkretnem primeru upravičuje javni interes (npr. omejitev komercialne rabe ali spreminjanja dela). Zaradi zagotovitve jasnih pogojev uporabe državnih del v okviru proste uporabe bi bilo smotno določiti, da zanje ne velja določba 101. člena ZASP o povratnem prenosu avtorskih pravic na delavca.

Predlagana oblika proste uporabe državnih del bi se sicer po naravi razlikovala od drugih, že obstoječih kategorij proste uporabe po tem, da je ne bi opredeljeval poseben namen uporabe avtorskega dela, temveč imetnik avtorskih pravic (kar je nenavadno, ne pa tudi problematično). Zastavlja pa se vprašanje skladnosti take omejitve z mednarodnimi in evropskimi pravili avtorskega prava. Bernska konvencija je v drugem odstavku 9. člena vzpostavila t.i. test treh korakov, ki ga morajo upoštevati zakonodajalci pri ustvarjanju novih izjem in omejitev izključne pravice reproduciranja: omejitve so dopustne le:

1. v določenih posebnih primerih,
2. če niso v škodo redni uporabi dela in
3. če ne prizadenejo neupravičene škode zakonitim interesom avtorja.

Poznejše konvencije⁷⁹ so ta test razširile še na druga upravičenja avtorja, tako da je to postal splošen test za vse dovoljene izjeme in omejitve.⁸⁰ Direktiva 2001/29/ES o avtorski pravici v informacijski

⁷⁸ Prim. Eechout v: Guibault, Hugenholtz, str. 298-300.

⁷⁹ Svetovna konvencija o avtorski pravici (Uradni list SFRJ-MP, št. 54/1973, Uradni list RS-MP, št. 15/1992), Sporazum o trgovinskih vidikih pravic intelektualne lastnine (Uradni list RS-MP, št. 10/1995) in Pogodba Svetovne organizacije za intelektualno lastnino o izvedbah in fonogramih (Uradni list RS-MP, št. 25/1999).

družbi poleg tega testa našteva vse možne tipe izjem in omejitev, ki jih lahko v svoji zakonodaji predvidijo države članice (seveda ob upoštevanju testa treh korakov), kar pomeni, da je uvajanje novih vrst omejitev avtorske pravice v EU skorajda onemogočeno.

Menimo, da je vseeno mogoče argumentirano zagovarjati stališče, da uvedba proste uporabe avtorskih del države ne bi bila v nasprotju z omenjenimi pogoji mednarodne in evropske avtorskopravne zakonodaje. Bernska konvencija določitev obsega uradnih besedil prepušča državam podpisnicam (v kar zakonodaja EU ne posega). Iz ameriškega zgleada je očitno, da je s konvencijo združljiva široka razlaga pojma uradnih besedil, ki med pravno nevarovano gradivo uvrsti vsa iz državnega sektorja izvirajoča avtorska dela. Dopustitev proste uporabe istih avtorskih del je manjši poseg v avtorsko pravico kakor njena izključitev, zato mora biti po sklepanju *a maiori ad minus* dopustna, saj bi omejila samo tiste avtorske pravice, obstoja katerih konvencija sploh ne zahteva. Pri tem bi šlo pravzaprav zgolj za širitev že obstoječe izjeme, ki velja za uradna besedila, in sicer na podoben način, kot ga določa drugi odstavek § 5 nemškega UrhG, ki dopušča prosto uporabo objavljenih uradnih besedil v širšem smislu pod pogojem navedbe vira in avtorstva ter ohranitve integritete dela.

Predlagana prosta uporaba bi bila možna samo v posebnem primeru, ko je imetnik pravic država; glede na to, da se državnih del običajno komercialno ne izkorišča in so dostopna za uporabo že pod pogoji ZDIJZ, prosta uporaba ne bi posegla v redno uporabo dela; omejitev pravic pa bi država postavila sama sebi, tako da ni mogoče reči, da bi s tem posegla v zakonite interese avtorja. S tega vidika so izpolnjeni tudi vsi elementi testa treh korakov.

2.2.5.3. Splošna državna licenca

Permisivnejši avtorskopravni režim ponovne uporabe avtorskih del države bi bilo mogoče doseči tudi brez spremembe zakona in sicer s sprejemom in objavo splošne licence (ali več licenc), ki bi pod določenimi pogoji neodplačno dovoljevala uporabo vseh avtorskih del Republike Slovenije pod določenimi pogoji, kot je npr. navedba vira in ohranjanje integritete uradnih besedil. Tovrsten pristop je uveljavljen v Veliki Britaniji.

a) Crown Copyright & Parliamentary Copyright

V Veliki Britaniji so vsa dela, ustvarjena znotraj državnih institucij (»institucij krone«), varovana s posebno obliko avtorske pravice, imenovano *crown copyright*, ki vladi omogoča nadzor nad zakonodajnimi akti in drugimi besedili. Avtorski zakon⁸⁰ v 163. členu določa, da *crown copyright*

⁸⁰ Lewinski, str. 159-160.

⁸¹ *Copyright Designs and Patents Act 1988*.

varuje dela, ki jih ustvari kraljica ali funkcionar ali uslužbenec krone pri izvajanju svojih nalog. Ta definicija vključuje v državnih organih izdelane podatkovne baze in dela, ki jih je za vladne oddelke po naročilu izdelal privatni sektor. Dela, ki so na enak način ustvarjena v enem izmed obeh domov parlamenta, pa varuje posebna, parlamentarna oblika avtorske pravice (*parliamentary copyright*), za katero smiselno veljajo enaka pravila kot za vladna dela.⁸² Za objavljena dela pravica traja 50 let od dneva objave, za neobjavljena pa 125 let od dokončanja dela. Če pa je delo ustvaril drug avtor in pravice prenesel na državo, se trajanje avtorske pravice presoja po splošnih pravilih za konkretno vrsto dela.

Zakoni in druga uradna besedila v britanskem sistemu torej niso izvzeti iz avtorskopravnega varstva, temveč so varovani na enak način kot vsa druga od države izvirajoča dela.⁸³ Vendar država avtorskega varstva ne uporablja za oviranje distribucije takih besedil, temveč dovoljuje tudi njihovo komercialno uporabo.⁸⁴ Od implementacije Direktive 2003/98/ES leta 2005 dalje je večina javnih teles v Veliki Britaniji dolžna licencirati ponovno uporabo svojih gradiv vsem osebam, ki to zahtevajo. Upravljanje in licenciranje ponovne uporabe vladnih gradiv, ki jih varuje *crown copyright* ali *parliamentary copyright*, je centralizirano in sicer je zanj zadolžena *Her Majesty's Stationery Office* (HMSO).

Za večino vladnih oddelkov postopek licenciranja vodi HMSO, tiste javne institucije, ki v znatnem delu financirajo svoje delovanje z opravljanjem komercialne dejavnosti (t.i. *trading funds*), pa lahko z dovoljenjem in pod nadzorom HMSO vzpostavijo lastno politiko oblikovanja cen in licenciranja ponovne uporabe svojih gradiv.⁸⁵ Oboji morajo upoštevati načela vladne politike upravljanja *crown copyrighta*, ki jih odraža *Information Fair Trader Scheme* (IFTS) in vključuje zlasti zavezo k odprtosti, preglednosti in enakem obravnavanju vseh prosilcev za licenco.⁸⁶ Standardna licenčna naj ne bi presegala stroškov zbiranja, priprave, reprodukcije in posredovanja dokumentov skupaj z razumnim donosom, celoten postopek licenciranja pa naj bi se po možnosti izvedel po elektronski poti. HMSO za ta namen uporablja digitalne *click-use* licence, ki so dostopne na njenih spletnih straneh in spodbuja druge javne institucije k vzpostavitvi podobnih sistemov.⁸⁷

Večina vladnih gradiv je na voljo pod pogoji *PSI Licence* – licence za reproduciranje informacij javnega sektorja.⁸⁸ Licenca podeljuje pravice globalno in dovoljuje objavo gradiva v kateremkoli mediju, vključno z internetom; omogočanje dostopa do gradiva uporabnikom in naročnikom;

⁸² Saxby, str. 300; Sterling, str. 254.

⁸³ Glede avtorskih pravic na poročilih o britanski sodni praksi glej Leith, Fellows, str. 72-93.

⁸⁴ Prim. Lewinski, str. 127.

⁸⁵ Eechoud v: Guibault, Hugenholtz, str. 289.

⁸⁶ Tej shemi se lahko pridružijo tudi drugi organi javnega sektorja, katerih gradiv sicer ne varuje *crown copyright*, ampak navadna avtorska pravica.

⁸⁷ MacQueen, str. 222-223; Saxby, str. 319-320, 325.

⁸⁸ *Licence To Reproduce Public Sector Information*, dostopna na naslovu: <<http://www.opsi.gov.uk/click-use/system/licenceterms/CCWPS03-00.pdf>>.

prevajanje gradiva v druge jezike; razmnoževanje gradiva za raziskovanje ali študij; pretvarjanje v Braillovo pisavo in druge formate; kopiranje v knjižnicah. Pridobitelj licence mora plačati samo morebitne stroške posredovanja gradiva ali pretvarjanja podatkov v drug format ali medij; reproduciranje gradiva neposredno iz uradnega vira (npr. z vladnih spletnih strani) je torej vedno brezplačno. Od pridobitelja licence pa se zahteva, da gradivo reproducira natančno in z navedbo zadnje verzije; da ga ne uporablja za oglaševanje ali promoviranje proizvodov ali storitev; da ga ne uporablja na zavajajoč način in ne reproducira uradnih grbov in znakov itd.

Za nekatere kategorije del pa se država v celoti odreka uveljavljanju avtorskih pravic, ker je v javnem interesu njihova neomejena uporaba. Ta dela sicer varuje *crown copyright*, vendar za njihovo uporabo ni treba pridobiti formalne licence; pogoji za uporabo so le navedba vira, natančno in ažurirano reproduciranje ter prepoved uporabe na zavajajoč način. Tak režim velja za zakonodajo, njene obrazložitve, vladna sporočila za javnost, objavljene študije znanstvene, tehnične ali medicinske narave, neobjavljene javne registre, vladne obrazce, vladne posvetovalne dokumente, dokumente s spletnih strani vladnih oddelkov (razen če je na strani izrecno določeno drugače), statistična poročila, besedila ministrskih govorov in člankov, tipografsko postavitev.⁸⁹

Podoben pristop k upravljanju avtorske pravice v javnem sektorju obstaja, razen Velike Britanije, tudi v drugih državah, ki poznajo *crown copyright* oz. *government copyright*, npr. v Avstraliji, Kanadi, Novi Zelandiji in na Irskem. Za prednost sistema licenciranja velja zlasti, da se lahko v licenci določijo kakovostni standardi kot pogoj za objavo vladnih del, lahko se tudi nadzira integriteta del in točnost reprodukcije.⁹⁰

b) Možnost uveljavitve v slovenskem pravu

Glede na to, da so v slovenskem pravu uradna besedila že izvzeta iz avtorskopravnega varstva, je gradiv, ki bi prišla v poštev za licenciranje, sorazmerno manj, zato bi bilo pravice mogoče upravljati že z majhnim številom standardnih licenc, ki bi bile na voljo na spletnih straneh in bi neodplačno dovoljevale uporabo avtorskih del Republike Slovenije pod določenimi pogoji, kot je npr. pravilna uporaba dokumentov, zagotavljanje nespremenjanja in navedba virov.⁹¹ Ocenjujemo, da bi bilo za ta namen smotrno uporabiti katere od že uveljavljenih splošnih licenc za odprto vsebino (*open content*), s katerimi se za licencirano gradivo vzpostavlja podoben režim uporabe kot za gradivo v javni domeni, a z določenimi omejitvami.⁹² Prednost uporabe že uveljavljenih licenc pa je, da so njihovi pogoji znani

⁸⁹ *White Paper: Future Management of Crown Copyright*, marec 1999, 5. poglavje.

⁹⁰ Saxby, str. 309; Sterling, str. 255.

⁹¹ Gl. 17. uvodno izjavo Direktive 2003/98/ES.

⁹² MacQueen, str. 221; gl. tudi Schack, str. 284.

in medsebojno združljivi, kar povečuje preglednost in pravno varnost uporabnikov. Glede na to, da se je Republika Slovenija v Strategiji razvoja informacijske družbe »si2010« zavzela za uporabo licenc *Creative Commons* (CC), predlagamo, da se ena s seznama licenc CC uporabi kot standardna licenca za vse gradivo, ustvarjeno v državnih organih. Eventualno bi se izbrana licenca lahko uporabljala tudi za avtorska dela, ki so jih po naročilu državnega organa ustvarile tretje osebe in so po svoji naravi primerna za splošno internetno objavo (glej poglavje 0 te študije).

Glede na tipičen javni interes, ki ga država uveljavlja, ni posebne potrebe po omejevanju komercialne uporabe licenciranih avtorskih del ali po prepovedi njihove uporabe v spremenjeni obliki. Zato ocenjujemo, da bi bilo za licenciranje državnih del najprimerneje uporabiti bodisi licenco CC »*priznanje avtorstva*« bodisi licenco CC »*priznanje avtorstva - deljenje pod enakimi pogoji*«, kar bi precej poenostavilo upravljanje s pravicami. Prva licenca dovoli vsakemu uporabniku prosto reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javno priobčitev in predelavo avtorskega dela pod pogojem, da se vsakič navede avtorja oziroma vir dela. Druga licenca poleg tega zahteva, da se tudi vse spremenjene in predelane različice prvotnega licenciranega dela širijo samo pod istimi licenčnimi pogoji.

Prednost licenciranja avtorskih del države je v tem, da omogoča diferenciacijo pogojev uporabe posameznih vrst gradiva, če bi se izkazala potreba po tem. Direktiva 2003/98/ES v 20. uvodni izjavi omenja, da je včasih lahko potrebna podelitev izključne pravice do ponovne uporabe določenih dokumentov javnega sektorja, da se zagotovi storitev splošnega gospodarskega interesa. To se lahko zgodi, če noben komercialni založnik ne bi hotel objaviti podatkov brez take izključne pravice. Proste licence CC ne omogočajo izključne podelitve pravic, tovrstne interese pa delno lahko varujejo z določbami, ki dovoljujejo samo nekomercialno uporabo dela ali prepovedujejo njegove predelave. Vendar je treba opozoriti, da se diferenciacija licenčnih pogojev za uporabo avtorskega gradiva države lahko izkaže za tehnično zahtevno, saj je za vsako objavljeno delo treba izbrati tip licence in o tem dodati ustrezno obvestilo s povezavo na besedilo licence. V takem primeru bi bilo smotno po britanskem zgledu določiti osrednji državni organ, ki bi bil edini pristojen za upravljanje z avtorskimi pravicami države, kar bi zagotovilo enotno politiko licenciranja in odpravilo potrebo, da bi se vsak državni organ ločeno ukvarjal s temi vprašanji.⁹³ Državno licenciranje mora biti poenostavljeno in centralizirano, sicer pridobivanje licenc povzroči neprimerno administrativno breme in povzroča težave zaradi nedosledne licenčne politike, nejasnih pristojnosti za odločanje o licenci posameznega dokumenta, nejasnosti glede pripadnosti avtorskih pravic, cenovne politike itd.⁹⁴

⁹³ Tak pristop po zgledu britanskega HMSO zagovarja Eechoudova, ki meni, da izključitev vseh informacij javnega sektorja iz avtorskopравnega varstva ni realističen pristop. Eechoud v: Guibault, Hugenholtz, str. 301.

⁹⁴ Prim. Saxby, str. 310.

O možnostih uporabe licenc *Creative Commons* v javnem sektorju glej še prilogo, poglavje 4.

c) Problem trajanja pravic delodajalca

Če bi se država odločila za splošno licenciranje državnih del, bi se kot težava pojavilo vprašanje trajanja pravic države kot delodajalca. Na podlagi 101. člena ZASP so materialne avtorske pravice na delih iz delovnega razmerja na delodajalca prenesena za dobo desetih let od dokončanja dela, nato se vrnejo delavcu, delodajalec pa lahko zahteva njihov ponovni izključni prenos nase proti plačilu primerne nadomestila. V pogodbah o zaposlitvi javnih uslužbencev trajanje prenosa avtorskih pravic običajno ni urejeno drugače. Licence CC (in zaradi svoje narave tudi vse druge primerljive proste licence) se lahko podelijo le časovno neomejeno in nepreklicno. To pomeni, da mora država, če želi take licence podeljevati, tudi sama imeti možnost časovno neomejenega razpolaganja z avtorskimi pravicami. Prepoved nadaljnega prenosa pravic, ki jo določa 78. člen ZASP, za pravice iz delovnega razmerja sicer načeloma ne velja,⁹⁵ vendar bi bil brez posebnih določb v pogodbah o zaposlitvi trajni prenos pravic, kot ga določa prosta licenca, v zvezi z avtorskimi deli, ki so jih ustvarili zaposleni v državnih organih, mogoč samo, če bi po izteku desetih let od dokončanja posameznega dela država ponovno odkupila avtorske pravice na njem. V nasprotnem primeru bi po izteku desetih let od dokončanja dela licence prenehale, ne da bi uporabniki del za to vedeli.⁹⁶ Glede na število javnih uslužbencev in sprotnega iztekanja pravic na avtorskem gradivu javnega sektorja je takšno naknadno odkupovanje pravic praktično neizvedljivo. Mogoče pa bi bilo to vprašanje urediti v kolektivnih pogodbah javnega sektorja (ki narekujejo tudi vsebino individualnih pogodb o zaposlitvi) in sicer tako, da bi se avtorske pravice iz delovnega razmerja javnih uslužbencev na delodajalca prenesle brez časovne omejitve.⁹⁷ Ni videti, da bi bil tak dogovor v škodo delavcev, saj v državnih organih ustvarjena avtorska dela po večini niso takšna, da bi delavci pravice na njih lahko donosno individualno izkoriščali, saj njihova vsebina po desetih letih praviloma ni več aktualna in komercialno zanimiva (zlasti ker je bila v vmesnem obdobju na voljo za ponovno uporabo po pravilih ZDIJZ), poleg tega gre pogosto za kolektivna dela, ki jih lahko upravljajo samo vsi avtorji skupaj. Seveda pa bi bilo za spremembo kolektivne pogodbe treba doseči soglasje socialnih partnerjev, kar se lahko izkaže za praktičen izziv.

2.2.5.4. Sklepno o pravnih podlagah za ponovno uporabo državnih del na internetu

Glede na javno deklarirano zavezo države k omogočanju čim večje dostopnosti gradiv javnega sektorja bi bilo treba jasneje urediti pravne možnosti ponovne uporabe takih gradiv tudi v skladu s pravili avtorskega prava. Ob upoštevanju izkušenj prikazanih tujih pravnih redov in dejstva, da država

⁹⁵ Trampuž, Oman, Zupančič, str. 231-232. Glej tudi poglavje 0 te študije.

⁹⁶ Prim. Schack, str. 292.

⁹⁷ Prim. Trampuž, Oman, Zupančič, str. 230-231.

z izkoriščanjem avtorskih in sorodnih pravic zaenkrat ne ustvarja pomembnejših proračunskih prihodkov, menimo, da bi bilo smiselno uvesti permissivnejši pravni režim uporabe avtorskih del, katerih imetnik je država, kar bi bilo tudi skladno z vlogo države kot skrbnika in promotorja javnih koristi. Takšno ureditev je mogoče uvesti bodisi s spremembo zakona bodisi pravno poslovno. Kot je bilo prikazano, so pri vsaki od obravnavanih možnih rešitev prisotna določena odprta vprašanja, ki bi jih bilo treba razrešiti še pred njeno uveljavitvijo.

Ocenjujemo, da bi bilo dolgoročno najprimerneje urediti ta vprašanja že v zakonu, saj mora biti rešitev pregledna, zakon pa usklajen z običajno rabo. Ni pa nujno, da bi bila korenita zakonska reforma prvi korak, saj je mogoče pred tem z licenciranjem avtorskega gradiva države v praksi simulirati učinke tovrstne spremembe zakona in ugotoviti potrebo po morebitnih posebnostih. Vnaprejšnja odpoved uveljavljanju avtorskih pravic (s spremembo zakona ali z licenciranjem) bi prišla v poštev za državo v ožjem smislu, ne za cel javni sektor, saj imajo javni zavodi, javna podjetja in drugi izvajalci javnih služb lahko posebne interese in potrebe v zvezi z uporabo določenih avtorskopravno varovanih gradiv, zato bi zanje morala biti vključite v tak režim opsijske narave. Eventualno bi bilo mogoče določiti veljavnost enakega avtorskopravnega režima kot za državna dela tudi za dela v določenem tipu drugih organizacij javnega sektorja, npr. javne agencije ali javne izobraževalne institucije.

3. Naročanje in sofinanciranje ustvarjanja avtorskih del

3.1. Oris stanja in pravne podlage

Drug položaj, v katerem država in drugi javni subjekti bistveno prispevajo k ustvarjanju novih avtorskih del, je nastopanje v vlogi naročnika ali (so)financerja avtorskih del. Podlaga za to je lahko pogodba o izdelavi avtorskega dela,⁹⁸ ki se uporablja zlasti za izdelavo različnih strokovnih ali tehničnih študij, načrtov, projektov in elaboratov, izvedenskih mnenj, cenitvenih poročil in drugih strokovnih gradiv, ki jih za javne institucije pripravijo zunanji strokovnjaki. V širšem smislu v to kategorijo sodijo tudi pogodbe o sofinanciranju raziskovalnih in podobnih projektov ter o sofinanciranju izdajanja knjižnih in periodičnih publikacij, katerih rezultat se kaže v izdelavi avtorsko varovanega gradiva (npr. projekti, ki jih financirajo Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, Javna agencija za knjigo RS in Javna agencija za tehnološki razvoj RS). Pri tem gre za pestro paleto avtorskih del, ki jih pravno ni mogoče obravnavati enotno, saj je namen njihove izdelave lahko zelo različen, kar vpliva tudi na potrebo po omogočanju njihove javne dostopnosti. Npr. gradivo za turistično promocijo Slovenije je namenjeno širokemu razširjanju, pri strokovni študiji o določenem vprašanju zaupne narave pa je javno razširjanje dela treba izključiti, zato med trajanjem statusa zaupnosti avtorskopravni status dela ni bistvenega pomena. Vseeno pa je mogoče ugotoviti, da javna institucija, ki plača za izdelavo določenega avtorskega dela, lahko v pogodbi določi tudi, kako bo z avtorskimi pravicami na tem delu po njegovem dokončanju.

Po splošnem pravilu 99. člena ZASP avtor obdrži avtorsko pravico na naročenem delu, naročnik pa pridobi samo pravico distribuiranja primerka dela. Če želi naročnik ali sofinancer delo reproducirati in objaviti (z natisom ali vsaj dajanjem na voljo javnosti na spletni strani), je treba torej prenos ustreznih dodatnih pravic določiti v pogodbi. Če materialne avtorske pravice, ki se prenašajo, niso navedene konkretno, se v skladu z drugim odstavkom 75. člena ZASP vzpostavlja domneva, da se prenašajo samo tiste materialne avtorske pravice, ki so potrebne za izvajanje pogodbe.⁹⁹

Kadar gre za delo, za katerega objavo in zagotavljanje široke dostopnosti obstaja javni interes, bi morale biti avtorske pravice urejene na način, ki omogoča objavo dela na internetu ter tudi uporabnikom daje ustrezne pravice, potrebne za normalno uporabo dela v elektronski obliki (prenašanje, razmnoževanje, spreminjanje). Kot splošna podlaga za takšno ureditev pravic se ponuja uporaba prostih licenc, kot je bilo nakazano že prej v zvezi z deli, ustvarjenimi v okviru javnih institucij.

⁹⁸ V obligacijskopravnem pogledu gre pri pogodbi o izdelavi avtorskega dela za vrsto podjemne pogodbe, medtem ko davčno pravo ta tipa pogodb obravnava različno.

⁹⁹ Prim. odločbi Informacijske pooblaščenke v zadevah št. 090-111/2009/12 z dne 10. 11. 2009 in št. 090-117/2009/12 z dne 15. 10. 2009.

Pred odločitvijo, kakšen model licenciranja izbrati in kako ga implementirati, pa je treba vedeti, kakšno je sploh trenutno stanje glede prenosov avtorskih pravic na delih, ki jih naročajo oziroma financirajo različne javne institucije, in nadaljnjega razpolaganja s temi pravicami. V empiričnem delu projekta smo zato zbrali vrsto standardnih pogodb, ki jih uporabljajo javne institucije kot naročniki oziroma sofinancerji različnih vrst avtorskih del, in preučili, kakšne so določbe teh pogodb o avtorskih pravicah.

3.2. Analiza pogodb

V okviru projekta smo zbrali in analizirali standardne pogodbe, ki jih za naročanje in sofinanciranje avtorskih del uporabljajo naslednje javne institucije:

- Mestna občina Ljubljana (MOL)
- Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS)
- Ministrstvo za šolstvo in šport (MŠŠ)
- Ministrstvo za kulturo (MK)
- Tehnološka agencija Slovenije (TIA)

3.2.1. Pogodbe na področju raziskovanja

3.2.1.1. Mestna občina Ljubljana

MOL naroča različne raziskave za razvojne programe posameznih sektorjev v okviru mestne uprave, ki želijo pridobiti podatke ali strokovne osnove za pripravo strateških dokumentov in izvedbenih načrtov. Za sofinanciranje teh raziskav se uporablja standardna *Pogodba o sofinanciranju raziskovalnega projekta za obdobje od leta 2008 do leta 2009 (2010)*.¹⁰⁰ Ta v 7. členu ureja način publiciranja rezultatov raziskave in sicer določa, v kakšni obliki mora prejemnik oddati končno poročilo in predvideva, da bo MOL po potrebi natisnila rezultate projekta v obliki zgibanke za potrebe morebitne razstave in predstavitve rezultatov širši javnosti, poleg tega naj bi MOL končno poročilo objavila na svojih spletnih straneh. Posebnih določb o prenosu avtorskih pravic pogodba ne vsebuje, kar pomeni, da avtorske pravice na rezultatih projekta ostanejo pri izvajalcu, sofinancer pa pridobi pravico distribuiranja končnega poročila. Glede na določbe o objavi rezultatov je mogoče sklepati, da je sofinancerju vsaj *tacite* podeljeno tudi dovoljenje za razmnoževanje končnega poročila in njegovo dajanje na voljo javnosti (objavo na spletnih straneh), čeprav je v odsotnosti izrecnih pogodbenih določb obseg dovoljenja lahko vprašljiv. Prav tako niso definirane pravice uporabnikov, ki do rezultatov projekta dostopajo preko spletnih strani MOL. Publikacija Raziskovalne naloge in projekti

¹⁰⁰ Priloga 1.1 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

MOL 2007/2008 iz septembra 2008, kjer so predstavljene izvedene raziskovalne naloge in projekti z izvlečki in ključnimi besedami, ne vsebuje podatkov o imetnikih avtorskih pravic ali pogojih uporabe.

3.2.1.2. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Agencija sofinancira raziskovalno dejavnost v obliki raziskovalnih programov, temeljnih in aplikativnih raziskovalnih projektov ter raziskovanih projektov v okviru ciljnih raziskovalnih programov. Z izvajalci projektov agencija sklepa tri tipe pogodb.

*Pogodba o izvajanju in (so)financiranju raziskovalnega programa*¹⁰¹ v 14. členu zahteva, da izvajalec pri objavah rezultatov raziskovanja oziroma pri vseh drugih oblikah javnega nastopanja navede, da so doseženi rezultati nastali v okviru raziskovalnega programa in da je sredstva za njegovo izvajanje zagotovila agencija. 15. člen iste pogodbe pa določa, da je izvajalec v primeru, če pride v zvezi s predmetom raziskovanja do izuma, dolžan zagotoviti varstvo pravic izuma, preden objavi rezultate raziskovalnega dela na raziskovalnem programu, če so v zvezi z izumom. Prijavitelj izuma je izvajalec. Posebnih določb o avtorskih pravicah pogodba ne vsebuje, razen splošne določbe drugega odstavka 15. člena, da se lastništvo (*sic*) vseh pravic intelektualne lastnine ureja v skladu z določbami pogodbe, ki jo v zvezi s tem sklenejo sodelujoči pri raziskovalnem programu. S tem je torej mišljeno zgolj urejanje medsebojnih razmerij glede imetništva pravic med več izvajalci programa, ne pa med izvajalci in agencijo. Kot je razvidno iz intervjuja s predstavniki agencije, so te pogodbene določbe namenjene predvsem opozorilu na zaščito pravic iz intelektualne lastnine. Od vsake organizacije pa je potem odvisno, kako ureja pravice o patentih in nadomestila.

Po vsebini enake določbe o objavi rezultatov projekta in pravicah intelektualne lastnine vsebujeta tudi tipska *Pogodba o izvajanju in financiranju temeljnega/aplikativnega raziskovalnega projekta*¹⁰² v 8. in 9. členu in *Pogodba o financiranju in izvajanju raziskovalnega projekta v okviru Ciljnega raziskovalnega programa (CRP) »Konkurenčnost Slovenije 2006-2013«*¹⁰³ v 11. in 12. členu.

Iz pogovora z ARRS izhaja, da so pogodbe za raziskovalne projekte v okviru CRP v določenem obdobju predvidevale prenos vseh materialnih avtorskih pravic na agencijo, kar pa je bilo z novimi pogodbami v letu 2008 ukinjeno. Zakon o raziskovalni in razvojni dejavnosti (ZRRD)¹⁰⁴ naj bi namreč določal, da raziskovalci ostanejo lastniki vseh rezultatov.

¹⁰¹ Priloga 2.1 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

¹⁰² Priloga 2.2 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

¹⁰³ Priloga 2.3 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

¹⁰⁴ Uradni list RS, št. 96/02, 115/05, 22/06-UPB1, 61/06-ZDru-1, 112/07.

Četrty odstavek 2. člena ZRRD sicer določa: »Rezultati raziskovalne in razvojne dejavnosti, financirani iz državnega proračuna, so javni, z omejitvami, določenimi s predpisi, ki urejajo varstvo intelektualne lastnine in varstvo avtorskih pravic ter varstvo podatkov.« Ugotavljamo, da vsebina te določbe z vidika ureditve razpolaganja z avtorskimi pravicami ni najbolj jasna. Glede na temeljni cilj zagotovitve javnosti rezultatov, doseženih z javnimi sredstvi, se nam zdi najbolj smiselna razlaga, da je treba avtorske pravice (in druge pravice intelektualne lastnine) na rezultatih raziskav urediti na tak način, ki omogoča javni dostop in vsaj v določenem obsegu tudi javno uporabo teh rezultatov. Pravnotehnično je to mogoče izvesti bodisi s prenosom pravic na agencijo bodisi z ohranitvijo vseh pravic pri avtorjih in ustreznim licenciranjem.

Glede zagotavljanja javnosti rezultatov raziskav ARRS navaja, da so ti dokumentirani v javnih objavah raziskovalcev v domačih in tujih revijah. Poleg tega ARRS pripravlja nadgraditev računalniške baze SICRIS, ki naj bi jo v bližnji prihodnosti dopolnili s povzetki v slovenskem in angleškem jeziku ter s celotnimi raziskovalnimi poročili. Tako bodo lahko javnosti ponudili dostop do popolnih poročil brez omejitev. Ni pa podatka o tem, kako naj bi se uredile avtorske pravice, potrebne za objavo in nadaljnje razširjanje teh besedil.

3.2.1.3. Ministrstvo za kulturo

Ministrstvo za kulturo za raziskave, ki jih naroča preko javnih naročil majhnih vrednosti, uporablja tipsko pogodbo o naročilu avtorskega dela.¹⁰⁵ Ta pogodba v 3. členu predvideva izključen in neomejen prenos materialnih avtorskih pravic na raziskovalni nalogi na naročnika, pri čemer pa je prenos razčlenjen z izrecnim naštevanjem posameznih raznih materialnih avtorskih pravicah, ki se prenesejo na naročnika. Gre za:

- pravico reproduciranja v obliki primerkov dela in v obliki digitalnih datotek,
- pravico distribuiranja fizičnih in digitalnih primerkov dela,
- pravico shranitve dela v elektronski obliki in objave dela na spletnih straneh MK,
- pravico dajanja na voljo javnosti,
- pravico predelave,
- pravico dajanja v najem.

V bistvu so torej v navedenem členu specificirane vse materialne avtorske pravice, ki pridejo v poštev z zvezi s tovrstnim besedilnim avtorskim delom, in vse te pravice se prenašajo na naročnika. To pomeni, da ministrstvo z izdelanim elaboratom lahko prosto razpolaga in ga lahko na internetu objavi pod pogoji katerekoli licence po lastni odločitvi.

¹⁰⁵ Priloga 6.1 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

3.2.1.4. Tehnološka agencija Slovenije

TIA sofinancira tehnološke raziskave, inovacije in izboljšave, ki jih izvajajo podjetja s partnerji, med katerimi so lahko tudi javne raziskovalne organizacije. Rezultat raziskav niso poročila kot zaključena avtorska dela, ampak predvsem tehnološki dosežki, o vsebini katerih izvajalci agenciji poročajo le s kratkimi povzetki brez tehničnih podrobnosti. Morebitne pridobljene pravice industrijske lastnine ostanejo izvajalcem projektov, ki morajo s partnerji in podizvajalci, med katerimi so lahko tudi javne raziskovalne institucije, urediti pravice.

3.2.2. Pogodbe na področju izobraževalnih vsebin

3.2.2.1. Nakup multimedijskih računalniških gradiv

Ministrstvo za šolstvo in šport je leta 2003 kupovalo multimedijska računalniška gradiva za uporabo v vzgojno-izobraževalnih zavodih v procesu pouka in sicer neposredno od razvijalcev teh gradiv. Želeli so, da se programska oprema lahko uporablja s čim manj omejitvami, zato je v 3. členu pogodbe¹⁰⁶ kot predmet pogodbe določena časovno neomejena licenca za uporabo gradiv, ki jih izdeluje prodajalec, pri čemer ta licenca obsega pravico do neomejene uporabe gradiv in spremljajočih gradiv v vseh slovenskih in zamejskih vzgojno-izobraževalnih organizacijah na vseh računalnikih v posamezni organizaciji in pravico neomejene uporabe gradiv na domačem računalniku. Imetništvo pravic je torej ostalo prodajalcu, kupec pa je pridobil razmeroma široka upravičenja do uporabe pridobljenega gradiva. Pač pa je prodajalec obdržal izključno pravico spreminjanja in dograjevanja gradiv in se zavezal, da bo to na zahtevo ministrstva počel vsaj še sedem let po dobavi gradiva. Prodajalec pa je ministrstvu predal izvorno kodo gradiv in mu pogojno dovolil tudi, da jo uporabi za spreminjanje in dograjevanje gradiv v določenih primerih, ko prodajalec tega sam ne bi mogel ali hotel storiti. Ministrstvo se je izrecno zavezalo, da izvorne kode gradiv brez soglasja prodajalca ne bo predalo tretji osebi (11. člen).

Takšna pogodba je torej zagotovila razmeroma široke možnosti uporabe elektronskega izobraževalnega gradiva znotraj šol ter njegovega sprotnega prilagajanja za potrebe pouka. Ni pa dala podlage za omogočanje dostopa do teh gradiv širši javnosti, npr. prek interneta, ali za distribuiranje gradiv pod katero od licenc prostega programja (zaradi zahteve po varovanju zaupnosti izvorne kode in izključni pravici prodajalca do spreminjanja dela).

¹⁰⁶ Pogodba št. 3311-03-276006, Priloga 3.1 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

3.2.2.2. Sofinanciranje e-gradiv

Od leta 2004 dalje MŠŠ namenja sredstva evropskega socialnega sklada za razvoj e-gradiv, tj. učnih gradiv, dosegljivih preko interneta. Ker naj bi učenci uporabljali e-gradiva tudi doma, je ministrstvo želelo zagotoviti pravne možnosti za čim širši dostop in uporabo teh gradiv, zato so že v razpisu predvideli, da bodo gradiva dostopna pod licenco *Creative Commons*, ki bo dovoljevala njihovo nadgrajevanje.

Pogodba o sofinanciranju izvedbe projekta v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007-2013¹⁰⁷ v 18. členu predvideva, da bo upravičenec na ministrstvo izključno prenesel za ves čas trajanja in prostorsko neomejeno vse materialne avtorske pravice. Ministrstvo ima pravico do nadaljnjega prenosa uporabe, prilagajanja in predelave vseh materialnih avtorskih pravic, relevantnih za ta projekt.

Določbi o prenosu pravic v istem členu sledijo še določbe o nadaljnjem podeljevanju ustreznih pravic uporabnikom gradiv z uporabo licenc *Creative Commons*. Pogodba predvideva, da bo ministrstvo izbralo eno od naslednjih licenc:

- »priznanje avtorstva« + »nekomercialno« + »deljenje pod istimi pogoji«
- »priznanje avtorstva« + »deljenje pod istimi pogoji«
- »priznanje avtorstva«

Glede na predhodno določbo o prenosu vseh materialnih avtorskih pravic v nadaljevanju seveda lahko kot dajalec licence nastopa samo ministrstvo. Pogodba zato vsebuje tudi (nekoliko nejasno) določbo o tem, da lahko upravičenec po preteku izvajanja projekta, na katerega se nanaša pogodba, spreminja, dopolnjuje, nadgrajuje ali kako drugače predružači v okviru projekta ustvarjeno gradivo samo v skladu s pogoji licence, ki jo je izbralo ministrstvo.

Posebna določba 18. člena ureja tudi primer, če se v okviru izvajanja te pogodbe izdelata baza podatkov. Vse pravice na takih podatkovnih bazah so izključno in neomejeno prenesene na MŠŠ skladno z določili 6. oddelka ZASP.

Potencialnim uporabnikom so e-gradiva dostopna na spletni strani ministrstva, pripravljata pa se poseben portal Arnes, ki naj bi postal izobraževalni portal z vsemi e-gradivi, s katalogom, iskalnikom ipd. Glede na pogodbene določbe o prenosu vseh avtorskih pravic na e-gradivih na ministrstvo in o nadaljnjem prostem licenciranju pravic vsem nadaljnjim uporabnikom ocenjujemo, da so pravne podlage za tovrstno zagotavljanje internetne dostopnosti gradiv ustrezno urejene. Seveda pa je treba

¹⁰⁷ Priloga 3.2 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

elektronsko licenciranje še tehnično pravilno izvesti z vzpostavitvijo ustreznih povezav na besedilo licenc.

3.2.2.3. Drugi projekti iz sredstev Evropskega socialnega sklada

Pri drugih projektih v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007-2013, sofinanciranih iz sredstev Evropskega socialnega sklada, ministrstvo uporablja vsebinsko zelo podobne tipske pogodbe, ki pa glede avtorskih pravic urejajo samo izključen prenos vseh pravic na ministrstvo,¹⁰⁸ ne pa tudi določb o morebitnem nadaljnjem licenciranju teh pravic. Glede na to, da gre pri tem za popoln in časovno neomejen prenos vseh materialnih avtorskih pravic na naročnika, pri čemer je ministrstvu izrecno podeljena tudi pravica nadaljnjega prenosa pravic uporabe, prilagajanja in predelave, je seveda tudi pri tovrstnih pogodbah zagotovljena ustrezna podlaga, da bi ministrstvo kot imetnik pravic lahko v okviru projekta pridobljena gradiva objavilo na internetu pod pogoji poljubne licence.

3.2.3. Pogodbe na področju založništva

3.2.3.1. Mestna občina Ljubljana

MOL finančno podpira izdajo posameznih znanstvenih publikacij z uporabe *Pogodbe o sofinanciranju znanstvenega tiska*.¹⁰⁹ Pogodba ne vsebuje določb o avtorskih pravicah, temveč zavezuje prejemnika le k temu, da v publikaciji in pri vseh njenih predstavitev MOL navede kot sofinancerja publikacije in jo vabi na vse njene predstavitve (8. člen). Enaka ureditev je vsebovana v Pogodbi o sofinanciranju strokovnega posveta.¹¹⁰

3.2.3.2. Ministrstvo za kulturo

Ministrstvo za kulturo organizira programske in projektne razpise: v programskih so vključeni večji producenti, ki imajo obširnejši založniški program, pri projektne pa financirajo en sam prevod ali

¹⁰⁸ Pogodba, ki je bila del razpisne dokumentacije javnega razpisa št. 54450 - 52/2008 za sofinanciranje programov usposabljanja strokovnih delavcev v športu v letih 2009, 2010 in 2011, npr. v 18. členu določa: »Upravičenec se zavezuje, da bo na ministrstvo izključno prenesel za ves čas trajanja in prostorsko neomejeno vse materialne avtorske pravice. Ministrstvo ima pravico do nadaljnjega prenosa uporabe, prilagajanja in predelave vseh materialnih avtorskih pravic, relevantnih za ta projekt.« Dostopno na: <http://www.mss.gov.si/si/okroznice_razpisi_in_javna_narocila/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_si_ngle%5D=974>

¹⁰⁹ Priloga 1.2 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

¹¹⁰ Priloga 1.3 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

izid knjige. Nobena od standardnih pogodb,¹¹¹ ki se sklepajo na podlagi teh razpisov, ne predvideva prenosa avtorskih pravic na ministrstvo niti ne ureja licenciranja pravic za potrebe internetnega objavljanja sofinanciranih publikacij.

Pogodbe tipično določajo samo, da mora založnik z avtorji skleniti avtorsko pogodbo, v kateri mora ustrezno ovrednotiti avtorsko delo ter skladno s pogodbenimi določili in roki avtorjem izplačati dogovorjeni avtorski honorar. Sofinancer se je torej omejil na vprašanje zagotovitve primerne plačila avtorjem. Ministrstvo tudi ne priporoča ali kakorkoli drugače določa založniku, kako naj ureja prenos avtorskih pravic s prevajalci, avtorji, uredniki, ilustratorji.

Pogodbe še določajo, da je izvajalec dolžan zagotoviti javno dostopnost sofinancirane publikacije, tj. poskrbeti za njeno cenovno dostopnost ter za primerno distribucijo v knjigarnah in knjižnicah na čim širšem območju Slovenije ter izvajati primerno promocijo svoje produkcije. Ministrstvo je pri tem treba navajati kot sofinancerja. Iz določb pogodb je razvidno, da je bilo mišljeno samo zagotavljanje dostopnosti fizičnih izvodov sofinancirane publikacije, pogodbe pa ne posegajo na vprašanja morebitne internetne distribucije sofinanciranih del, npr. v obliki elektronskih knjig.

3.2.3.3. Avtorske pogodbe javno sofinanciranih založb in revij

Pri analiziranih pogodbah med založniki in avtorji se pojavljajo trije različni pristopi do prenosa avtorskih pravic:

1. V pogodbi se določi le plačilo avtorju ali prevajalcu za opravljeno delo, ni pa opredeljen prenos avtorskih pravic. S tem naj bi založba pridobila pravico le do enkratnega natisa knjige.¹¹²
2. V pogodbi se predvidi prenos posameznih avtorskih pravic za omejeno naklado, bodisi 2.000 ali 3.000 izvodov. Poleg tega avtor ali prevajalec založbi da bodisi prednostno pravico za ponatis bodisi mora pridobiti pisno soglasje založbe, če želi objaviti delo po delih ali v celoti.¹¹³
3. Avtorji in prevajalci prenesejo vse (ali posamezne, npr. reproduciranja in distribuiranja) materialne avtorske pravice na založnika za neomejeno obdobje in vse države.¹¹⁴

Večina založb objavlja tudi prevode tujih del, za kar od tujih agencij praviloma odkupijo pravice za enkratno objavo knjige. Standardne pogodbe agencij predvidevajo prenos pravic za omejeno naklado

¹¹¹ Glej priloge 4.1 do 4.11 k tehničnemu poročilu intervjujev z javnimi naročniki avtorskih del.

¹¹² Glej prilogo 1 k tehničnemu poročilu intervjujev z založniki.

¹¹³ Glej priloge 3 in 6 k tehničnemu poročilu intervjujev z založniki.

¹¹⁴ Glej priloge 2, 4, 5, 7 in 8 k tehničnemu poročilu intervjujev z založniki.

(600 izvodov, denimo, še bolj pogosto 500 izvodov) in za omejeno obdobje, ki je običajno pet let (včasih tudi 3 leta).

3.3. Možni modeli zagotavljanja internetne dostopnosti

3.3.1.1. Splošne ugotovitve

Že v uvodu smo ugotovili, vidimo pa tudi iz intervjujev z naročniki in iz pregleda pogodb, da so javno naročena oziroma sofinancirana avtorska dela po vsebini zelo raznovrstna. Zato ni mogoče predlagati enotnega modela upravljanja s pravicami na teh delih, ki bi veljal v vseh primerih, saj je pri odločitvi o upravljanju pravic treba upoštevati naravo dela in predvsem namen, ki ga je javni naročnik oziroma sofinancer zasledoval s sklenitvijo pogodbe, kar vpliva tudi na potrebo po omogočanju internetne dostopnosti takih del. Vsekakor pa je smotno, da se že ob sklenitvi pogodbe o izdelavi avtorskega dela upošteva način, kako bo v bodoče urejen javni dostop do dela, ter temu primerno uredi prenos ustreznih avtorskih pravic. V nadaljevanju z vidika možnih modelov upravljanja s pravicami podrobneje obravnavamo tri vsebinske kategorije avtorskih del:

- za potrebe javne institucije naročena dela;
- rezultati javno sofinanciranih raziskav;
- objave v javno sofinanciranih periodičnih in knjižnih publikacijah.

3.3.1.2. Dela, naročena za potrebe javne institucije

V prvo kategorijo sodijo strokovne študije, elaborati, promocijska in informativna gradiva ipd., ki jih javne institucije naročijo za svoje potrebe – tj. za potrebe opravljanja javne funkcije oziroma javne službe, ki je posamezni instituciji zaupana. Na podlagi takšnih pogodb ustvarjena avtorska dela predstavljajo informacije javnega značaja, za dostop do katerih in njihovo ponovno uporabo veljajo pravila ZDIJZ (glej podrobneje naslov 2.2.2 te študije). Zaradi tega ocenjujemo, da bi bilo upravljanje z avtorskimi pravicami na takih delih smiselno povezati z odločanjem o ponovni uporabi informacij javnega značaja in ga zaupati istemu organu. Za uporabo avtorskih del iz te kategorije pa bi lahko veljala temeljno ista pravila kot za avtorska dela, ustvarjena znotraj javnih institucij, ki predstavljajo informacije javnega značaja. To pomeni, da bi v primerih, kadar bi organ glede na naravo posameznega dela lahko dovolil njegovo ponovno uporabo, dostop do tega dela v digitalni obliki praviloma omogočil tudi na internetu in podelil splošno avtorskopravno dovoljenje za uporabo tega dela pod določenimi pogoji, zlasti z uporabo ustrezne proste licence na način, ki je bil že obravnavan pod naslovom 2.2.5.3 te študije. Za ta namen mora naročnik pridobiti ustrezne pravice v pogodbi o naročilu avtorskega dela, pri čemer je v izogib dvomu smotno poleg običajne določbe o prenosu vseh pravic na naročnika izrecno navesti, da prenos vključuje tudi pravico dajanja na voljo javnosti in

reproduciranja v digitalni obliki ter pravico nadaljnjega prenosa pravic v obliki licenciranja ponovne uporabe naročenega avtorskega dela (glej še odprta vprašanja, na katera opozarjamo pod naslovom 3.4.6 te študije).

3.3.1.3. Sofinanciranje raziskovalne dejavnosti

Raziskovalna dejavnost, ki jo sofinancira ARRS, zlasti pa raziskovalni programi, niso namenjeni izdelavi konkretnih rezultatov za potrebe naročnika, temveč je sofinancirana zaradi splošne koristnosti za družbo in gospodarstvo. Zato pogodbe, ki jih ARRS trenutno uporablja, ne predvidevajo prenosa avtorskih pravic na agencijo ali druge sofinancerje (npr. pri projektih v okviru ciljnih raziskovalnih programov ali aplikativnih projektih), da bi ti lahko z njimi v nadaljevanju sami upravljali, temveč pravice praviloma ostanejo pri izvajalcih raziskav, dostop javnosti do rezultatov raziskav pa se zagotavlja predvsem z njihovimi objavami v znanstveni in strokovni periodiki. Splošni prenos pravic na vseh rezultatih javno sofinanciranih raziskav (kolikor se kažejo v obliki avtorskih del) na sofinancerja bi lahko bil problematičen, če bi oviral objave teh del v znanstveni publicistiki, za kar morajo avtorji imeti možnost razpolaganja z avtorskimi pravicami. Založniki revij namreč zahtevajo prenos pravic nase oziroma ne pristanejo na objavo, če je besedilo javno dostopno že drugje, npr. na spletišču sofinancerja. Vendar je treba upoštevati tudi, da je dostop splošne javnosti do znanstvenih revij razmeroma omejen, zlasti zaradi praviloma precej dragih naročnin. Glede na to, da morajo izvajalci nekaterih vrst javno financiranih raziskav (npr. projektov v okviru ciljnih raziskovalnih programov) pripraviti tudi končno poročilo za ARRS, v katerem agenciji in eventualnim drugim sofinancerjem poročajo o vsebini doseženih raziskovalnih rezultatov, bi se lahko (brez ovir za objavljanje v znanstveni publicistiki) javnosti omogočilo splošen dostop do teh poročil preko ustreznega na internetu dostopnega repozitorija ARRS ali v digitalnih knjižnici dLib.si. Tak pristop pa je manj smiseln pri tistih raziskovalnih projektih, pri katerih se delo konča z administrativnim poročilom in bibliografijo, na osnovi katere se raziskovalni rezultati preverjajo z objavami v raznih znanstvenih revijah, zlasti dokler je dostop javnosti do teh objav omejen. Eventualno bi agencija lahko poenotila zahteve glede poročanja in od vseh raziskovalnih skupin zahtevala zaključno vsebinsko raziskovalno poročilo, ki bi bilo s statusom monografije lahko objavljeno v ustreznem digitalnem repozitoriju.

Anketa med raziskovalci in pedagoškimi delavci kaže, da je velika večina anketirancev naklonjena možnosti, naj naročnik omogoči dostop javnosti do rezultatov raziskovalnega dela. Pri tem bi približno polovica anketiranih raziskovalcev obdržala vse pravice, javnemu naročniku pa prepustila pravico do objave poročila na spletni strani, dobra tretjina pa zagovarja stališče, da naj »naročnik in avtor uporabljata in objavljata vse rezultate raziskave«. Več kot dve tretjini anketiranih raziskovalcev in

raziskovalk podpira javno dostopnost rezultatov raziskovalnega in znanstvenega dela in da bi bili v ta namen pripravljene sami dati dela brezplačno na voljo javnosti, denimo, na internetu. Anketirani raziskovalci se v visokem deležu strinjajo s trditvijo, da je znanstveno delo mogoče samo, če je javno, in znanstveni rezultati imajo smisel samo, če so predmet javne razprave. Če bi bila raziskovalna dela in poročila javno dostopna, bi raziskovalci bolje poznali dela drugih in drug drugega citirali.

Na podlagi zgornjih ugotovitev ocenjujemo, da bi bilo končna vsebinska poročila o rezultatih javno sofinanciranih raziskav smotrno dati na voljo javnosti preko interneta in dopustiti njihovo razširjanje pod pogoji ene od licenc *Creative Commons*, tj. vsaj licence »*priznanje avtorstva*« + »*nekomercialno*« + »*brez predelav*« ali katere od še permissivnejših licenc. V ta namen je treba seveda že v pogodbi o sofinanciranju raziskav ali z naknadnimi aneksi ustrezno urediti vprašanje avtorskih pravic na končnih poročilih oziroma dovoljevanja nadaljnje uporabe teh poročil. Prosto licenciranje je mogoče izvesti bodisi tako, da vse pravice ostanejo pri prvotnem avtorju dela kot dajalcu licence bodisi da avtor pravice prenese na naročnika, ta pa delo nato licencira (glej podrobneje naslov 3.4.6.1).

Glede drugih avtorskih del, ki so izpeljana iz rezultatov javno financiranih raziskav, npr. strokovni in znanstveni članki ter monografske publikacije, kot že rečeno, zahteva po obveznem prostem licenciranju ne bi bila smotrna, pač pa bi se ARRS lahko zgledovala po Evropski komisiji, ki je v pogodbah za raziskovalne projekte 7. okvirnega programa določila, da morajo izvajalci raziskovalnih projektov ob prenosih avtorskih pravic na takih delih na založnike ohraniti pravico sočasne ali odložene objave (od šest do dvanajst mesecev) v repozitoriju institucije, pri kateri je bilo raziskovalno delo opravljeno.¹¹⁵ Eventualno bi bil to lahko tudi centralni repozitorij javno financiranih znanstvenih del, ki bi ga vodila ARRS. Pravice na takih delih torej obdržijo avtorji oziroma v nanje prenesenem delu založniki, pri čemer dovolijo, da se ta dela pod določenimi pogoji dajo na voljo javnosti v elektronski obliki. Seveda pa bi bilo treba pred uveljavitvijo takšne rešitve doseči vsaj načelno soglasje večine relevantnih domačih in tujih založnikov, da bodo sprejemali tovrstne anekse v pogodbah z avtorji znanstvenih del.

¹¹⁵ Pripravljen je tudi vzorčni aneks k pogodbi z založnikom, ki se glasi:

»Ne glede na morebitne nasprotno pogoje v pogodbi o objavi avtor ohrani pravico, da:

- v času objave v institucionalni in/ali tematski arhiv shrani elektronski izvod objavljene različice (če to dovoljuje pogodba o objavi) ali končnega rokopisa (po strokovnem pregledu), ki je bil sprejet za objavo;
- javnosti prek tega arhiva zagotovi brezplačen dostop do tega elektronskega izvoda:
 - o in sicer takoj, če se znanstvena publikacija objavi z oznako „odprt dostop“, tj. če je elektronska različica tudi prek založnika na voljo brezplačno, ali
 - o v roku [6] [12] mesecev od objave.«

3.3.1.4. Javno sofinancirane revije

Javna agencija za knjigo RS (JAK) na podlagi javnega razpisa sofinancira izdajanje domačih znanstvenih periodičnih publikacij.¹¹⁶ JAK podpira izdaje publikacij s ciljem omogočanja in pospeševanja objav tistih znanstvenih publikacij, ki so: aktualne in temeljnega pomena za razvoj določenega znanstvenega področja ali podpodročja, pomembne za razvoj slovenske znanstvene terminologije, pomembne za predstavljanje slovenskih znanstvenih dosežkov v domačem in mednarodnem prostoru, pomembne za širjenje novih znanstvenih spoznanj.

Če je cilj subvencioniranja znanstvene periodike spodbujanje širjenja novih znanstvenih spoznanj, potem je ta cilj najlažje doseči, če so objavljeni članki dostopni tudi na internetu, po možnosti z licenco, ki dovoljuje njihovo nadaljnje razširjanje (s čimer se lahko v kar največji meri izkoristi širok diseminacijski potencial interneta kot decentraliziranega prenosnika podatkov). Opravljena anketa med pedagoškimi delavci in raziskovalci kaže, da večina anketirancev meni, da bi domače strokovne in znanstvene revije, ki jih financira država, morale biti dostopne vsem uporabnikom interneta in raziskovalcem ter študentom. Tudi za naročnike naj bi bil dostop do revij prek interneta pomemben.

Slovenske znanstvene in strokovne revije svojih člankov zaenkrat večinoma ne objavljajo istočasno na internetu, predvsem zaradi skrbi, da bi zaradi tega izgubile naročnike ali kupce in mednarodno izmenjavo. Večina je že ponudila javnosti stare izvode revij s celotnimi vsebinami ali vsaj povzetki člankov na internetu. Ocenjujemo, da bi vsaj v primerih, ko je s subvencijo JAK pokrit pretežni del stroškov določene revije, sofinancer lahko kot pogoj za sofinanciranje postavil zahtevo, da celotna vsebina revije v določenem času po objavi obvezno postane dostopna na internetu pod pogoji določene licence (npr. licence »priznanje avtorstva« + »nekomercialno« + »brez predelav« ali katere od še permissivnejših licenc). Večina slovenskih znanstvenih revij namreč z naročnino in prodajo izvodov krije razmeroma majhen delež stroškov izdajanja revije, zato naknadno internetno objavljanje ne bi bistveno poseglo v njihov poslovni model. Večina tovrstnih revij avtorjem tudi ne plačuje avtorskih honorarjev, podatki ankete pa kažejo, da za večino raziskovalcev avtorski honorar ni glavni motiv za objavljanje člankov v strokovnih ali znanstvenih revijah.

Glede na to, da največji strošek izdajanja strokovne in znanstvene periodike predstavljata tisk in distribucija, čeprav je hkrati jasno, da je internetno objavljanje učinkovitejši način širjenja znanja, bi lahko JAK dala večji poudarek sofinanciranju revij, ki izhajajo izključno v elektronski obliki. Javni razpis za sofinanciranje izdajanja domačih znanstvenih periodičnih publikacij v letu 2010 (oznaka: JR9-ZP-2010) sicer že obsega izdaje domačih znanstvenih periodičnih publikacij v tiskani in elektronski obliki, vendar (glede na opravljene intervjuje) izdajatelje revij skrbi, da bi v primeru

¹¹⁶ Pred ustanovitvijo JAK je tovrstno sofinanciranje izvajala ARRS.

prehoda na izključno internetno izhajanje izgubili del subvencije, ki krije stroške tiska in priprave na tisk, tako da bi bil skupni delež subvencioniranih stroškov nižji kakor pri tiskani izdaji. Kriterije za sofinanciranje bi bilo zato treba oblikovati tako, da bi bilo jasno, da izdajatelji elektronskih revij ne bodo na slabšem, kot če bi izdajali revije v tiskani obliki. Glede na to, da so skupni stroški elektronskih izdaj lahko precej nižji, bi lahko agencija na ta način sofinancirala večje število revij oziroma v večjem deležu kot doslej.

V primeru popolnega javnega financiranja stroškov izdajanja posamezne revije v elektronski obliki ni videti razlogov, da bi se za dostop do člankov zaračunavala naročnina ali enkratno plačilo. Med pogoji razpisa za sofinanciranje elektronskih revij bi bilo zato smotno določiti, da mora biti v takšnem primeru celotna vsebina revije takoj brezplačno vsakomur dostopna na internetu pod pogoji določene proste licence (npr. licence »*priznanje avtorstva*« + »*nekomercialno*« + »*brez predelav*« ali katere od še permissivnejših licenc). Seveda bi za spodbujanje strokovnih in znanstvenih objav v splošno dostopni elektronski obliki morala tudi ARRS poskrbeti, da se z vidika vrednotenja raziskovalnih rezultatov tovrstnim objavam prizna enaka znanstvena veljava kakor pri objavah v tiskanih revijah.

3.3.1.5. Javno sofinancirane monografske publikacije

Z ARRS je bilo na novoustanovljeno Agencijo za knjigo RS preneseno tudi sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografskih publikacij. JAK podpira izdaje znanstvenih monografij s ciljem omogočanja in pospeševanja objav tistih znanstvenih monografij, ki so:

- aktualne in temeljnega pomena za razvoj posameznega znanstvenega področja ali podpodročja,
- pomembne za razvoj slovenske znanstvene terminologije,
- pomembne za predstavljanje slovenskih znanstvenih dosežkov v domačem in mednarodnem prostoru,
- pomembne za širjenje novih znanstvenih spoznanj in znanstvene kulture.¹¹⁷

Agencija med razpisnimi pogoji navaja, da morajo »prijavitelji zagotoviti prost dostop do spletnih elektronskih izdaj sofinanciranih znanstvenih monografij«, ¹¹⁸ vendar vsaj iz razpisnih pogojev ni razvidno, kako naj bi založbe izpolnile ta pogoj. Mora biti monografija prosto dostopna v elektronski obliki sočasno s tem, ko izide v tiskani obliki, ali šele po izteku določenega časa po izidu (npr. ko se izčrpa možnost komercialnega izkoriščanja dela)? Prav tako ni definirano, kaj pomeni izraz »prosti

¹¹⁷ Točka 3. Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij v letu 2010 (oznaka: JR3-ZM-2010), objavljen v Uradnem listu RS, št. 19 dne 12. 3. 2010.

¹¹⁸ Tretja alineja točke 6.2 Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij v letu 2010 (oznaka: JR3-ZM-2010), objavljen v Uradnem listu RS, št. 19 dne 12. 3. 2010.

dostop« - ali ta obsega samo možnost branja knjige v elektronski obliki na internetu ali pa mora založnik tretjim osebam omogočiti tudi shranjevanje, razmnoževanje in tiskanje takih publikacij vsaj za osebno rabo?¹¹⁹

Glede na to, da sofinanciranje JAK ne krije vseh stroškov izdajanja znanstvenih monografij, bi zahteva, da mora založnik omogočiti prosti dostop do dela v elektronski obliki že sočasno z njegovo objavo v tiskani obliki, najbrž učinkovala kontraproduktivno, saj bi omejila že tako skromne možnosti komercialnega izkoriščanja znanstvenih monografij in s tem interes založnikov za njihovo izdajanje. Iz opravljenih intervjujev s predstavniki založb je razvidno, da interes založnikov za komercialno rabo dela v povprečju upade po petih letih, saj se le redke knjige prodajajo v omembe vrednem obsegu tudi po tej dobi. Zato bi bilo v razpisu in pogodbah o sofinanciranju zahtevo po prostem dostopu do dela smotrno dopolniti tako, da bi se aktivirala šele po izteku petih let od izdaje monografije. Treba bi bilo natančneje opredeliti tudi način objave dela v elektronski obliki, pri čemer prideta v poštev zlasti objava na spletnih straneh založnika (kjer bi bilo treba določiti tudi minimalno dobo, ko mora biti delo prosto dostopno) in objava v drugem centralnem repozitoriju, npr. v digitalni knjižnici dLib.si. Upoštevati je treba tudi, da morajo biti založniki pravočasno seznanjeni z natančnimi pogoji glede prostega dostopa do dela v elektronski obliki, saj morajo za takšno objavo pridobiti še ustrezne pravice od avtorjev, zlasti pravico do dajanja na voljo javnosti, ki se pri založniških pogodbah ne prenaša rutinsko. Če se založniki z avtorji pogosto dogovorijo samo za prenos pravic za enkratni natis knjige oziroma za določeno naklado (tako da je v primeru ponatisa potreben nov prenos pravic), ta pristop pri internetni objavi ne pride v poštev, saj morajo biti pravice prenesene na založnika za ves čas, ko je delo dostopno na internetu. Če naj bo delo v elektronski obliki trajno dostopno v digitalni knjižnici, je torej potreben časovno neomejen prenos pravic, ni pa treba, da bi bil tak prenos izključen, zato lahko avtor na delu še vedno tudi sam ohrani vse pravice in možnost dovoljevanja uporabe pod drugačnimi pogoji. Ob predpostavki, da delo po preteku petih let komercialno ni več zanimivo, zahteva po časovno neomejenem prenosu večjega obsega pravic avtorjev večinoma dejansko ne bi ekonomsko prizadela, zato ni nujno povezana z zahtevo po plačilu višjega avtorskega honorarja. Ocenjujemo, da bi vsaj v primerih, ko je s subvencijo JAK pokrit pretežni del stroškov določene monografije, sofinancer lahko kot pogoj za sofinanciranje postavil tudi zahtevo, da je monografija po izteku določenega časa dostopna na internetu pod pogoji določene licence (npr. CC licence »*priznanje avtorstva*« + »*nekomercialno*« + »*brez predelav*« ali katere od še permissivnejših licenc). To bi še dodatno utrdilo pravno možnost nadaljnjega razširjanja in uporabe z javnimi sredstvi ustvarjenih oziroma vsaj objavljenih znanstvenih del.

¹¹⁹ Prim. definicijo odprte vsebine na naslovu: <<http://www.opencontent.org/definition/>>.

V zvezi s prevodi monografij tujih avtorjev so s pravnega vidika ugotovitve načeloma enake, se pa lahko v praksi izkaže za bolj zapleteno pridobivanje ustreznih pravic za (časovno neomejeno) dajanje dela na voljo javnosti, zlasti če gre pri tem za komercialno bolj zanimiva dela, imetniki pravic na njih pa so večje založbe oziroma medijske hiše. Poleg avtorskih pravic na originalnem delu pa je treba ustrezne pravice za dajanje dela na voljo javnosti pridobiti tudi od prevajalca.

3.4. Možnosti uporabe licenc *Creative Commons* v javnih institucijah

3.4.1. Splošno o licencah *Creative Commons*

Kot je bilo že poudarjeno, je za upravljanje avtorskih pravic zaradi omogočanja široke internetne dostopnosti javno financiranih avtorskih del smotno uporabiti katere od že uveljavljenih splošnih licenc za odprto vsebino (*open content*), s katerimi se za licencirano gradivo vzpostavlja podoben režim uporabe kot za gradivo v javni domeni, a z določenimi omejitvami. Zagovorniki odprte vsebine menijo, da se na ta način lažje izkoristijo vse prednosti digitalne tehnologije.¹²⁰ Prednost uporabe že uveljavljenih licenc pa je, da so njihovi pogoji znani in medsebojno združljivi, kar povečuje preglednost in pravno varnost uporabnikov. Ocenjujemo, da bi primerno pravno podlago za izvedbo široke internetne dostopnosti naročenih avtorskih del lahko zagotovila uporaba licenc *Creative Commons* (CC), za uporabo katerih se je Republika Slovenija zavzela v Strategiji razvoja informacijske družbe »si2010«. Prednost teh licenc je, da uporabniku omogočajo, da sam sestavi licenco iz nabora standardiziranih licenčnih pogojev, in da obstajajo tudi v slovenski različici, ki je prilagojena slovenskemu pravu, a po vsebini združljiva z drugimi nacionalnimi različicami licenc CC.¹²¹

Creative Commons¹²² je ena najpomembnejših pobud na področju licenciranja odprte vsebine, ki je v kratkem času pritegnila veliko pozornosti in odprla širšo javno razpravo o odprti vsebini. Skladno s filozofijo ustanovitelja Lawrencea Lessiga skuša spodbujati kreativnost z omogočanjem fleksibilne ravni zaščite pravic in svoboščin avtorjev in umetnikov. Njen cilj je oblikovanje *razumne* avtorske pravice; namesto gesla »vse pravice pridržane« zato uporablja načelo »nekatero pravice pridržane.« CC k bogatenju domene odprte vsebine pripomore z naborom uporabniku prijaznih licenc za avtorska dela in kot baza odprte vsebine. Vse licence omogočajo prosto širjenje in rabo dela v digitalnem okolju, natančnejši obseg podeljenih pravic pa je odvisen od izbire ustvarjalca (kar se razlikuje od pojma svobode pri prostem programju). Podeljene svoboščine so opisane tako, da nadaljnji uporabniki

¹²⁰ MacQueen, str. 221; gl. tudi Schack, str. 284.

¹²¹ Glej <<http://creativecommons.si>>.

¹²² Spletna stran: <www.creativecommons.org>, <www.creativecommons.si>.

dela lahko uporabijo in se nanje zanašajo, ne da bi morali najeti odvetnika. Projekt torej ne konkurira avtorski pravici, temveč jo dopolnjuje, pri čemer je zelo uspešen; že v prvih šestih mesecih je bilo s to obliko svobodne kulture zaščiteneh več kot milijon del. Zaradi lažje globalne uporabnosti del je v okviru CC na voljo tudi niz mednarodnih licenc, ki uporabniku podeljujejo iste osnovne pravice, a so prilagojene posameznim nacionalnim zakonodajam.¹²³

3.4.2. Elementi licenc

Vsak avtor lahko licenco CC za svoje delo sestavi po lastnih željah s pomočjo enostavnega uporabniškega vmesnika na spletni strani CC, ki uporabniku ponudi izbiro glede treh ključnih konceptov. To so: priznanje avtorstva, komercialnost rabe in spreminjanje dela.

1. Priznanje avtorstva

Gre za pravico priznanja avtorstva. Če licenca zahteva priznanje avtorstva, ljudje lahko uporabljajo delo pod pogojem, da priznajo ustvarjalcu njegovo avtorstvo dela, ga ob objavi navedejo kot avtorja dela, ohranjajo obstoječe zaznamke avtorske pravice ipd. Glede na to, da je pri prvi verziji licenc preko 95% avtorjev izbralo zahtevo po priznanju avtorstva, je ta v verziji 2 in naslednjih že standardno vključena v vsako licenco. Ne gre torej več za izbirni element licenc CC. To niti ni presenetljivo, saj je določba o priznanju avtorstva prisotna tudi v vseh tu obravnavanih prostih licencah.

2. Komercialna uporaba

Avtor lahko določi, ali je dovoljeno delo uporabljati na komercialen način ali pa je ta pravica pridržana njemu. Če se odloči za nekomercialno rabo, to pomeni, da dovoli avtorsko delo reproducirati, distribuirati ali priobčiti javnosti samo pod pogojem, da ta ravnanja niso namenjena doseganju komercialnih koristi ali zasebnega dobička. Primerkov dela torej ni dovoljeno prodajati.

3. Spreminjanje dela

Glede spreminjanja dela ima avtor na izbiro tri možnosti. Lahko ga preprosto dovoli (enako kot permisivne licence). Lahko ga v celoti prepove (določba »brez predelav«) – to pomeni, da dovoli avtorsko delo reproducirati, distribuirati, dajati v najem in priobčiti javnosti samo v izvorni obliki. Za objavo spremenjenega dela je potrebno pridobiti avtorjevo posebno dovoljenje. Tretja možnost pa je določba »deljenje pod istimi pogoji« (*Share Alike*), ki vsebinsko ustreza načelu *copyleft*. To pomeni, da je distribuiranje ali dajanje na voljo javnosti predelav avtorskega dela dovoljeno pod pogojem, da so distribuirana oz. dana na voljo pod istimi pogoji kot izvorno avtorsko delo.

¹²³ Lessig, str. 299-302; Liang, str. 78-79; Bogataj Jančič, *Licence ...*, str. 20-21. Veljavnost licenc CC in možnost njihovega uveljavljanja pred sodišči je potrdilo okrožno sodišče v Amsterdamu v primeru *Curry v. Audax Publishing BV* 334492/KG 06-176 SR [2006], odločba z dne 9. marca 2006.

3.4.3. Vrste licenc

Iz naštetih licenčnih elementov je bilo prvotno (verzija 1.0.) mogoče sestaviti enajst različnih licenc. Ker so izkušnje pokazale, da si velika večina avtorjev želi priznanja avtorstva, se temu po novem (verzija 2.5) ni mogoče odreči, zato je na izbiro le še šest različnih licenc:

1. licenca: »priznanje avtorstva« + »nekomercialno« + »brez predelav«

Uporabnikom se dovoli brez predelave avtorskega dela reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem in priobčitev javnosti samega izvirnega avtorskega dela, pod pogojem, da navedejo avtorja in da ne gre za komercialno uporabo.

2. licenca: »priznanje avtorstva« + »nekomercialno« + »deljenje pod istimi pogoji«

Ta licenca dovoli uporabnikom avtorsko delo in njegove predelave reproducirati, distribuirati, dajati v najem, priobčiti javnosti in predelovati samo pod pogojem, da navedejo avtorja, da ne gre za komercialno uporabo in da tudi oni naprej širijo izvirna dela/predelave pod istimi pogoji. Razlika med 1. in 2. licenco je v tem, da lahko pri 2. licenci uporabniki avtorsko delo predelujejo in spreminjajo, vendar ga morajo pod istimi pogoji širiti naprej.

3. licenca: »priznanje avtorstva« + »nekomercialno«

Uporabnikom se s to licenco dovoli nekomercialno reproducirati, distribuirati, dajati v najem, priobčiti javnosti in predelovati avtorsko delo in njegove predelave, morajo pa navesti avtorja. Od 1. licence se 3. razlikuje v tem, da se pri slednji delo lahko predeluje in spreminja. Od 2. licence pa se razlikuje v tem, da tu ni potrebno licencirati avtorskega dela/predelave dela pod istimi pogoji.

4. licenca: »priznanje avtorstva« + »brez predelav«

Uporabniki lahko pod to licenco reproducirajo, distribuirajo, dajejo v najem in priobčijo javnosti samo izvirna avtorska dela, pod pogojem, da navedejo avtorja in dela ne spreminjajo. Od 1. licence se 4. razlikuje v tem, da je pri uporabi slednje licence dovoljena komercialna uporaba avtorskega dela.

5. licenca: »priznanje avtorstva« + »deljenje pod istimi pogoji«

Licenca dovoli uporabnikom reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javno priobčitev in predelavo avtorskega dela, če navedejo avtorja in širijo avtorsko delo/predelavo naprej pod istimi pogoji. Za nova dela, ki bodo nastala s predelavo, bo tako tudi dovoljena komercialna uporaba. Od 2. licence se ta razlikuje samo v tem, da je tu dovoljena tudi komercialna uporaba dela/predelave.

6. licenca: »priznanje avtorstva«

Uporabnikom je dovoljeno (ne)komercialno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela, pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela.¹²⁴

Teh šest licenc je poleg generične različice na voljo še v več nacionalnih različicah. Uporabnik licenciranega dela lahko sledi katerikoli ustrezni nacionalni verziji licence CC, ki vsebuje iste temeljne licenčne elemente kot za delo uporabljena licenca. Poleg osnovnih licenc CC ponuja še nekaj posebnih licenc, ki niso možne v vseh nacionalnih redih, na tem mestu pa jih podrobneje ne obravnavamo, ker praviloma ne bi prišle v poštev za licenciranje javno financiranih avtorskih del po slovenskem pravu:

- Prenos dela v javno domeno
- Ustanoviteljska avtorska pravica (*Founder's Copyright*)
- Licence za vzorčenje (*sampling*)
- Deljenje glasbe
- Dežele v razvoju

Pri projektu CC torej ne gre samo za eno vrsto licenc, temveč za več različnih licenc z različno vsebino. Šestim osnovnim licencam je skupno, da vse dovoljujejo prosto nekomercialno razmnoževanje in distribucijo dela – ostale licence CC (npr. za vzorčenje in za dežele v razvoju) pa nimajo niti tega skupnega imenovalca. Širok nabor različnih licenc je odraz ideološke nevtralnosti projekta CC: nikomur noče vsiljevati svojega pojma svobode, temveč skuša avtorje privabiti k čim širšemu prostemu licenciranju, zlasti s pozitivnim zgledom. Vsaka licenca CC je zato prilagojena specifičnim potrebam dajalca licence in ne vsiljuje enotnega standarda svobode.

3.4.4. Izbira licence za uporabo v javnih institucijah

Glede na različno naravo in namene avtorskih del, ki nastajajo v javnih institucijah oziroma jih te financirajo, ocenjujemo, da ne bi bilo primerno izbrati zgolj ene od možnih licenc CC in jo uporabiti za licenciranje vsega avtorskega gradiva v javnem sektorju, temveč je treba izbiro licence prilagoditi specifičnim potrebam posamezne kategorije del. Pomembno je, da vse licence CC omogočajo prosto digitalno reprodukcijo, internetno razširjanje in običajno rabo licenciranih avtorskih del v elektronski obliki, kar pomeni, da so vse primerne za zagotavljanje internetne dostopnosti del javnega sektorja.

Ocenjujemo, da je v primerih, kjer je imetnik pravic država (bodisi na podlagi delovnega razmerja bodisi na podlagi naročila avtorskega dela), načeloma mogoče uporabiti čim bolj permissivno obliko licence, tj. takšno s čim manj omejitvami uporabe licenciranih del, saj država sama praviloma nima

¹²⁴ Opis licenc povzet po: <<http://creativecommons.si/licence>>.

interesa, da bi delo komercialno izkoriščala, zato dopuščanje proste uporabe ni v nasprotju z njenimi interesi oziroma s funkcijami državnih organov. Kot splošno pravilo bi bilo torej mogoče uporabiti licenco, ki dovoljuje tudi predelave licenciranega dela in njegovo komercialno uporabo. Zaradi spodbujanja širitve korpusa na internetu prosto dostopnih del v slovenskem jeziku in preprečitve zasebnega prisvajanja del, ki so bila v pretežnem delu ustvarjena z uporabo javnih sredstev, pa menimo, da je smotrna uporaba določbe »deljenje pod enakimi pogoji«. Kot standardno rešitev za licenciranje del, na katerih ima avtorske pravice država, torej predlagamo uporabo licence CC »priznanje avtorstva + deljenje pod istimi pogoji«. Ista rešitev pride v poštev tudi pri drugih institucijah javnega sektorja, katerih avtorska dela so stranski produkt, pod pogojem, da institucija ne potrebuje posebnega nadzora nad nadaljnjo uporabo.

Pri rezultatih znanstvenih raziskav, ki se sofinancirajo iz javnih sredstev, in člankih, objavljenih v javno subvencioniranih strokovnih in znanstvenih revijah, je treba v večji meri upoštevati možni interes avtorjev za ohranitev integritete svojega dela,¹²⁵ zato bi bila primernejša uporaba licence z določbo »brez predelav«. Zaradi možnega odpora avtorjev do povsem proste uporabe svojih del bi bilo morda vsaj v začetni fazi smiselno uporabiti še določbo »nekomercialno«. Na splošno sicer uporabo te določbe odsvetujemo, ker je pojem nekomercialne rabe del na internetu precej nejasen¹²⁶ in takšna omejitev zato lahko ustvarja pravno negotovost pri nadaljnjem razširjanju dela.

3.4.5. Uporaba licence CC

Značilnost licenc CC je, da niso prilagojene digitalni dobi samo po pravni, temveč tudi po tehnični in uporabniški plati. Ko avtor izbere osnovne pogoje licence na spletni strani CC, se ta avtomatično generira in izrazi v treh oblikah:

- 1. Povzetek licence (*Commons Deed*)** je preprost, pravnim laikom enostavno razumljiv povzetek ključnih določil same licence, dopolnjen z ustreznimi grafičnimi ikonami. Sam povzetek nima neposredne pravne veljave in njegova vsebina se v sami licenci ne pojavlja.
- 2. Celotno pravno besedilo licence (*Legal Code*)** je pravzaprav sama licenca – torej zapis pravnega posla avtorskega prava, podrobnejši in obsežnejši od povzetka licence. To besedilo je neposredno pravno veljavno, a je namenjeno predvsem pravnikom, saj je za razumevanje potrebno podrobnejše branje.

¹²⁵ Prim. Schack, str. 284.

¹²⁶ Zlasti zaradi vprašanja, kdaj prisotnost oglasov ali sponzoriranih povezav na spletni strani ali z njo povezanih straneh konstituira komercialno rabo dela.

3. *Metapodatki (Digital Code)* predstavljajo računalniško berljiv prevod licence, ki pomaga spletnim iskalnikom in ostalim aplikacijam identificirati avtorsko delo glede na določene glavne pogoje licence. Licenciranje digitalnih avtorskih del je navzven razvidno tako, da avtor doda svojemu avtorskemu delu gumb *Creative Commons »Some rights reserved«* (slovenski gumb ima obliko *Creative Commons »nekatero pravice pridržane«*). Gumb vodi nazaj na povzetek licence, tako da se lahko s klikom nanj vsi enostavno poučijo o pogojih licence.

Licence CC torej sestavljajo trije izrazi: pravna licenca, preprost ljudem razumljiv opis licence, in strojno čitljiva oznaka. To omogoča, da ljudje lahko licencirajo svoje delo in uporabljajo tuje licencirano delo brez pomoči odvetnikov in da lahko strojno iščejo avtorska dela glede na njihov pravni status. Iskanje gradiva pod licencami CC danes omogočajo že vsi večji internetni iskalniki (npr. Yahoo in Google) in strani, ki ponujajo gostovanje vsebine (npr. Flickr ali CommonContent).¹²⁷

3.4.6. Odprta vprašanja uporabe licenc Creative Commons v javnem sektorju

3.4.6.1. Dajalec licence

Pri oblikovanju modela, ki predvideva uporabo licenc *Creative Commons*, je potrebna tudi odločitev, kdo bo v vlogi dajalca licence. To je lahko samo oseba, ki je imetnik pravic, s katerimi se s podelitvijo licence razpolaga. Z vidika uporabnikov licenciranega gradiva (tj. dobitnikov licence), je vprašanje, kdo nastopa v vlogi dajalca licence, skorajda nepomembno (dokler gre za pravega imetnika pravic), saj ne vpliva na obseg podeljenih pravic. Pač pa je vprašanje, kdo je imetnik pravic, pomembno, če je treba odločati o dovoljenju za uporabo dela pod drugačnimi pogoji, kot jih predvideva že podeljena licenca CC – npr. pod pogoji druge proste licence zaradi zagotavljanja združljivosti z določenimi drugimi kategorijami gradiv. Zaradi tega je smotno, da kot imetnik pravic in dajalec licence nastopa tisti subjekt, za katerega je mogoče pričakovati, da bo tudi dolgoročno imel interes za aktivno upravljanje z avtorskimi pravicami na konkretnem delu.

Okvirno se ponujajo trije možni pristopi:

1. V ustrezni pogodbi o naročilu avtorskega dela ali o (so)financiranju projekta se lahko določi, da bodo avtorske pravice na tem delu ali na določenem delu ustvarjenega gradiva (npr. končno poročilo o opravljenih raziskavah) prenesene na naročnika, ta pa jih bo dal na voljo na internetu pod pogoji določenega tipa licence CC.
2. Druga možnost je, da avtorske pravice ostanejo pri ustvarjalcih samih, ti pa se s pogodbo zavežejo, da bodo relevantna dela dali na voljo javnosti pod pogoji določene proste licence.

¹²⁷ Lessig, str. 298-299.

Prednost slednje rešitve je, da avtorske pravice ostanejo pri subjektu, ki je zainteresiran za njihovo aktivno upravljanje (npr. nadaljnja izdaja knjige, ponovno licenciranje pod pogoji druge licence ipd.), hkrati pa je zagotovljena pravna podlaga za razmeroma prosto širjenje teh del na internetu ter njihovo široko uporabo.

3. Tretja možnost je združitev prvih dveh z vzpostavitvijo modela, ki bi zagotavljal prenos pravic na naročnika, ki bi upravljal pravice v skladu s cilji odprtega dostopa, obenem pa zagotoviti, da tudi izvirni avtor na svojem delu ohrani pravice, s katerimi lahko upravlja v skladu s svojimi željami in možnostmi ter omejitvami, saj bo s pravicami lahko razpolagal tudi naročnik oziroma (so)financer.

Vse tri možnosti omogočajo vzpostavitev enotne zbirke licenciranih del (kot je nacionalna digitalna knjižnica, institucionalni repozitoriji ipd.), kjer bi lahko bila vsa dela zbrana in enostavneje dostopna ljudem, kakor če se dela hranijo na mnogih raznih mestih. Licenca CC namreč v vsakem primeru podeljuje zadosten obseg pravic za vzpostavitev in delovanje take zbirke, ne glede na to, ali je dajalec licence prvotni avtor ali naročnik oziroma financer dela.

Ocenjujemo, da je prvi pristop primeren zlasti za avtorska dela, ki so bila izdelana po naročilu za potrebe javne institucije (glej naslov 3.3.1.2), saj v teh primerih največkrat pride do prenosa avtorskih pravic na naročnika. V pogodbi je v izogib dvomu smotrno izrecno določiti, da ima naročnik možnost delo objaviti na internetu pod pogoji izbrane licence CC.

Pri sofinanciranju raziskovalne dejavnosti in podobnih drugih dejavnosti v splošnem interesu je primernejša uporaba drugega ali tretjega pristopa, saj je z vidika javnega sofinancerja bistveno predvsem, da se zagotovi široka javna dostopnost rezultatov sofinanciranih projektov, nadaljnje razpolaganje s pravicami na teh projektih pa je primerneje prepustiti (tudi) avtorjem.

Pri uporabi drugega pristopa je potreben nadzor nad tem, da avtorji pogodbene obveznosti spoštujejo, kar pa je razmeroma enostavno, saj lahko sofinancer preprosto zahteva, da je prosto licenciranje zagotovljeno ob zaključku projekta in razvidno iz končnega poročila. Ker so licence CC trajne in nepreklicne, nadaljnja aktivnost imetnika pravic v zvezi z dovoljevanjem uporabe del ni potrebna.

Prednost tretjega pristopa pa je, da ima sofinancer tudi sam možnost upravljanja z avtorskimi pravicami, ki so bile nanj prenesene. To se lahko izkaže za uporabno, če je naknadno potrebno dovoljevanje uporabe licenciranih del pod drugačnimi (a še vedno odprtimi) pogoji, npr. zaradi zagotavljanja medsebojne združljivosti prostih licenc različnih del objavljenih v določeni bazi ali zborniku. Hkrati je tudi avtorju še vedno omogočeno, da z delom razpolaga na enak način ali da dovoljuje njegovo komercialno uporabo tudi pod drugačnimi pogoji. S tega vidika se tretji pristop

kaže kot najbolj prilagodljiv potrebam obeh strani, zato ocenjujemo, da bi bil na področju sofinanciranih avtorskih del na splošno najprimernejši.

3.4.6.2. Pridobitev pravice dajanja na voljo javnosti

V primeru, če kot dajalec licence nastopa javna institucija in ne fizične osebe kot avtorji licenciranih del, je treba zagotoviti, da dajalec licence res razpolaga z vsemi pravicami, katerih izkoriščanje z licenco dovoljuje. ZASP namreč vsebuje določena pravila o obsegu pogodbenega prenosa materialnih avtorskih pravic, ki zaradi zaščite interesov avtorjev obseg prenesenih pravic v dvomu razlagajo ozko, tako da čim več pravic ostane avtorju. Če v pogodbi ni določeno, katere posamične pravice ali kakšen obseg določene pravice se prenaša, se šteje, da so prenesene tiste pravice in v takem obsegu, kot je bistven za dosego namena pogodbe – tj. teorija o pogodbenem namenu prenosa (drugi odstavek 75. člena ZASP). Prenos posamične materialne avtorske pravice ali posamične druge pravice avtorja ne vpliva na prenos drugih pravic, če ni s tem zakonom ali s pogodbo drugače določeno (prvi odstavek 76. člena ZASP). Praviloma se torej prenašajo samo posamične pravice, zakon pa sili pridobitelja pravic, da specificirano navede posamične pravice in obsege pravice, ki se prenašajo, sicer tvega negotovo dokazovanje, kaj je bil bistveni namen pogodbe. Obseg pravice pomeni konkretno obliko izkoriščanja dela, ki je gospodarsko tehnično samostojna in jo je mogoče ločiti od drugih oblik.¹²⁸

To pomeni, da splošna določba v pogodbi o naročilu avtorskega dela o prenosu »vseh pravic« na naročnika dela temu še ne zagotavlja nujno tudi pravic, potrebnih za javno priobčitev dela na internetu (tj. pravice dajanja na voljo javnosti v smislu 32.a člena ZASP), če prenos teh pravic ni jasno zaobsežen v poslovni podlagi (kavzi) pogodbe. Če ob sklepanju pogodbe stranki nista imeli v mislih možnosti, da bi bilo delo dano na voljo javnosti v tej obliki, in če tak namen tudi sicer ni razviden iz drugih okoliščin sklepanja pogodbe, potem pravica ni bila prenesena in javni naročnik dela ne sme objaviti na svojih spletnih straneh brez posebnega dovoljenja avtorja. Pomembno je torej, da se v pogodbah o naročilu avtorskih del ali sofinanciranju projektov, iz katerih nastajajo avtorska dela, posebej določi, da ima javni naročnik oziroma sofinancer pravico delo dati na voljo javnosti in dovoliti njegovo splošno uporabo pod pogoji ene izmed CC licenc.

Iz navedenih zakonskih določb pa sledi tudi, da naročnik ni mogel pridobiti ustreznih pravic za internetno objavo starejših avtorskih del, ki so bila dokončana še pred splošno uveljavitvijo interneta kot medija za priobčitev avtorskih del javnosti. Ta ugotovitev izhaja tudi iz 4. točke 79. člena ZASP, po kateri je nično pogodbeno določilo, s katerim avtor prenaša na drugo osebo materialne avtorske

¹²⁸ Trampuž, Oman, Zupančič, str. 192-193. Prim. Schack, str. 284-285.

pravice za neznane oblike uporabe svojega dela.¹²⁹ Pravica dajanja na voljo javnosti je bila sicer v slovenskem pravnem redu uvedena leta 2001 z uveljavitvijo Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP-A).¹³⁰

Potreba po pridobivanju ustreznih avtorskih pravic za omogočanje internetne dostopnosti vseh starejših avtorskih del, pri katerih taka oblika uporabe prvotno ni bila predvidena, torej lahko predstavlja precejšnjo oviro, saj bi bilo treba vzpostaviti stik in pridobiti ustrezna dovoljenja od vseh avtorjev takih del. Anketa med založniki znanstvenih revij, ki vsebino prejšnjih števil z določenim zamikom objavljajo tudi na internetu, je pokazala, da je ena izmed revij vprašanje pravic za starejše članke uredila tako, da je poslala avtorjem starejših člankov prošnjo, če se strinjajo z elektronsko objavo, v kar je večina privolila, članke drugih avtorjev (ki niso dosegljivi iz mnogih razlogov) pa ne bodo objavili. Ostale revije se pri objavljanju arhivskih člankov zanašajo predvsem na »kolegialnost« sodelavcev in sodelavk: zato so objavili (ali še bodo objavili) vse članke iz starejših števil, ki jih bodo z interneta umaknili, če se bodo avtorji pritožili.

V primeru, če je dajalec licence prvotni avtor dela oz. njegovi univerzalni pravni nasledniki (2. in eventualno 3. pristop, obravnavan pod naslovom 3.4.6.2), do težav s pridobitvijo pravice do dajanja na voljo javnosti ne prihaja, saj ima avtor v takšnem položaju vse potrebne pravice tudi za priobčitev dela javnosti na internetu.

3.4.6.3. Nadaljnji prenos pravic

Še ena potencialna ovira za uporabo prostih licenc CC za dovoljevanje uporabe naročenih in sofinanciranih avtorskih del v elektronski obliki na internetu izhaja iz prvega odstavka 78. člena ZASP, ki določa, da imetnik, na katerega je bila prenesena materialna avtorska pravica ali druga pravica avtorja, ne more brez dovoljenja avtorja te pravice prenesti naprej na tretje osebe, če ni s pogodbo drugače določeno. To pravilo je posledica konstitutivne in ne translativne narave prenosa pravic po slovenskem pravu in avtorju zagotavlja določeno stopnjo nadzora nad izkoriščanjem svojega dela tudi po tem, ko je prenesel ustrezne pravice. Pravilo velja ne glede na to, ali je bil prenos izključen ali neizključen. Če imetnik pravice pravilo krši, avtorju odškodninsko odgovarja, tretji pridobitelj pa na podlagi takega posla ne morejo pridobiti pravic.¹³¹

¹²⁹ Nemško pravo po novem omogoča tudi prenos pravic za bodoče, še nepoznane načine uporabe dela, vendar le s postroženo obličnostjo. Prim. Schack, str. 286-287.

¹³⁰ Ur. l. RS, št. 9/2001.

¹³¹ Trampuž, Oman, Zupančič, str. 196. Prim. Schack, str. 292.

Podelitev avtorskopravne licence pomeni prenos v licenci določenih materialnih pravic,¹³² pri čemer je pri licencah CC ta prenos vedno neizključen, saj je pridobitelj licence lahko vsak potencialni uporabnik licenciranega dela. Javna institucija, ki je od avtorjev pridobila »vse pravice« na naročenem ali sofinanciranem delu, torej ni nujno pridobila tudi pravice do licenciranja uporabe tega dela tretjim osebam, če ni to posebej predvideno v pogodbi ali če ni namen takega licenciranja vsaj razviden iz okoliščin, v katerih je bila pogodba sklenjena.

Zaradi tega ocenjujemo, da je smotrno, da se v pogodbah o naročilu ali sofinanciranju avtorskih del, ki jih sklepajo javne institucije, in ki predvidevajo prenos pravic na naročnika oz. sofinancerja, izrecno določi tudi, da je javna institucija upravičena do nadaljnjega prenosa pridobljenih pravic z objavo dela na internetu pod pogoji ene od prostih licenc CC.

V primeru, če je dajalec licence prvotni avtor dela oz. njegovi univerzalni pravni nasledniki (2. in eventualno 3. pristop, obravnavan pod naslovom 3.4.6.1), do tu navedenih problemov ne prihaja, saj ima avtor v takšnem položaju vse potrebne pravice in možnost njihovega nadaljnjega prenosa za izvedbo prostega licenciranja.

¹³² Prim. drugi odstavek 21. člena ZASP: *»Če ni s tem zakonom drugače določeno, je uporaba avtorskega dela dopustna le, če je avtor v skladu s tem zakonom in pod pogoji, ki jih je določil, prenesel ustrezno materialno avtorsko pravico.«*

4. Hramba in javna izposoja primerkov avtorskih del

Javne institucije razpolagajo z različnimi razmeroma obsežnimi zbirkami gradiv, ki so v velikem obsegu avtorskoppravno varovana. Te zbirke se v zadnjem obdobju pospešeno digitalizirajo z namenom njihovega ohranjanja in zlasti tudi z namenom omogočanje njihove javne dostopnosti preko interneta. Javno dostopnost je smotno zagotavljati, kolikor je to seveda združljivo z naravo gradiva (zlasti da ne gre za podatke zaupne narave).

Pri digitalizaciji in zlasti pri omogočanju javne dostopnosti del preko interneta je potrebno urediti avtorske in sorodne pravice oziroma te pravice »razčistiti«. Obstoječa zakonska podlaga, kot je urejena v Zakonu o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) omogoča digitalizacijo in objavo del na internetu samo v primerih kadar

- a) gradivo avtorskoppravno ni (več) varovano in je torej v javni domeni (*public domain*)¹³³,
- b) kadar je uporaba dovoljena v okviru izjem oziroma omejitev izključnih pravic,
- c) kadar je javna institucija sama imetnik avtorskih pravic na gradivu ali
- d) kadar imetniki pravic s pogodbo ali s podelitvijo ustrezne licence (vključno tudi t.i. proste licence) dovolijo takšno uporabo oziroma javno dostopnost svojega gradiva.

Določene javne institucije imajo v avtorsko pravni ureditvi že tradicionalno poseben status. Tudi naš ZASP tako v 50 členu pozna posebno omejitev izključne pravice reproduciranja za namene t.i. lastne uporabe javnih arhivov, javnih knjižnic ter izobraževalnih in znanstvenih ustanov. V nadaljevanju se za te institucije uporablja skupni termin kulturne in znanstvene ustanove. Zbirke javnih knjižnic, arhivov (tudi muzejev) in drugih izobraževalnih in znanstvenih ustanov imajo tako posebno vlogo. Na tem mestu je potrebno v zvezi z izobraževalnimi in raziskovalnimi gradivi, ki kot taka sicer niso posebej izvzeta iz morebitnega varstva, poudariti da je t.i. izobraževalen in raziskovalen namen v

¹³³ Za pojasnilo koncepta javne domene glej tudi Manifest javne domene <<http://publicdomainmanifesto.org/>>, kjer je na voljo tudi slovenska verzija. Manifest je nastal v okviru COMMUNIA, evropskega tematskega omrežja o digitalni javni domeni. Člani delovne skupine so na podlagi ideje, predstavljene že na prvi konferenci COMMUNIE, več mesecev pripravljali osnutek besedila, ki je nato krožil med člani COMMUNIE, vse dokler ni bila ustvarjena končna različica. Ta je bila javnosti predstavljena 25. januarja 2010.

Javna domena je bogastvo informacij, prosto ovir, večinoma povezanih z avtorskoppravnim varstvom, ki omejujejo dostop in ponovno uporabo. Predstavlja gradivo, iz katerega je izvedeno novo znanje in iz katerega so ustvarjena nova kulturna dela. Po desetletjih ukrepov, ki so javno domeno občutno omejili in skrčili, predvsem s podaljševanjem trajanja avtorskoppravnega varstva, je potrebno znova odločno poudariti odvisnost naše družbe in ekonomije od živahne in rastoče javne domene. Vloga javne domene, ki je bila bistvena že v preteklosti, je danes še veliko večja, saj nam internet in digitalne tehnologije omogočajo dostop do del ter njihovo uporabo in redistribucijo s še pred kratkim nepredstavljivo enostavnostjo in učinkovitostjo.

Cilj Manifesta je opozarjati posameznike in nosilce političnega odločanja na izjemen pomen tega skupnega bogastva, ki pa ga, čeprav koristi vsem članom družbe, večinoma ne brani nihče. V času, ko imamo prvič v zgodovini orodja, ki nam omogočajo neposreden dostop do večine naše skupne kulture in znanja, je namreč ključno, da oblikovalci politike in posamezniki pripomorejo h krepitvi pravnega koncepta javne domene, ki omogoča neoviran dostop do kulturne dediščine in njeno prosto uporabo.

Podpisniki Manifesta javne domene so številne institucije med njimi tudi institucije iz Slovenije.

avtorskem pravu mnogokrat ključni element, da se dovoljena uporaba dovoli na podlagi izjeme oziroma omejitve izključne pravice in zato ni potrebno posebno dovoljenje imetnika pravic. V našem pravnem redu tako poznamo npr. omejitev v korist neposrednega pouka.¹³⁴ V tem oziru je zelo pomembna nova omejitev pravice dajanja na voljo javnosti, ki je bila uvedena s 5(3)(n) členom Direktive 2001/29/ES, ki pa je naš zakonodajalec še ni implementiral v naš pravni red, kar v veliki meri ovira dostopnost digitaliziranih gradiv na spletu. Ta izjema določa, da lahko države članice predvidijo omejitve in izjeme od pravic reproduciranja in pravice priobčenja del javnosti in pravice do dajanja na voljo javnosti predmetov sorodnih pravic tudi v primeru, ki niso urejeni s prodajnimi ali licenčnimi pogoji, navedenimi v njihovih zbirkah, v namen raziskave ali zasebnega študija po temu namenjenih terminalih, ki se nahajajo v prostorih, navedenih v odstavku 2(c). Posebno mesto imajo tudi zbirke sodnih odločb, saj v skladu z izvzetjem sodnih odločb iz avtorsko-pravnega varstva lahko predstavlja posebno skupino.

V tem poglavju bo predstavljena zakonska podlaga oziroma ureditev področja. Varstvo avtorskih pravic v Sloveniji izhaja iz Ustave Republike Slovenije, ki v 60. členu govori o pravicah iz ustvarjalnosti in določa, da je zagotovljeno varstvo avtorskih in drugih pravic, ki izvirajo iz umetniške, znanstvene, raziskovalne in izumiteljske dejavnosti. V skladu s tem je Republika Slovenija spomladi leta 1995 sprejela prvi Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP). Slednji je bil do danes že večkrat dopolnjen in spremenjen.

V točki 4.1.1. bo predstavljen koncept javne domene, ki ga zakonodaja ne definira, vendar je ključen za kulturne in znanstvene ustanove, ki digitalizirajo svoje zbirke.

V točki 4.1.2. bodo najprej predstavljene določbe ZASP, ki urejajo trajanje avtorske pravice v slovenskem pravnem redu. V tem delu bo predstavljen tudi model za ugotavljanje trajanja avtorske pravice oziroma ugotavljanja, ali avtorska pravica na določenem delu še traja ali je avtorstvo že poteklo. Pri tem bodo predstavljene tudi določbe starih zakonov, ki so veljali na ozemlju Republike Slovenije, ker se lahko izkažejo za relevantna za določena avtorska dela oziroma trajanje avtorske pravice na teh delih. V nadaljevanju v točki 4.1.3. bodo predstavljene določbe ZASP, ki iz varstva izvzemajo določene stvaritve. Skupaj ta dva sklopa predstavljata dela, ki niso avtorsko pravno varovana in tvorijo t.i. dela, ki spadajo v javno domeno v ožjem smislu (*public domain*).

V točki 4.1.4. bodo predstavljene izjeme in omejitve v našem ZASP, na podlagi katerih so dovoljene določene proste uporabe. V tem delu bodo izrecno omenjene tudi relevantne določbe Zakona o obveznem izvodu, ki veljajo za depozitarne knjižnice.

¹³⁴ 49. člen ZASP.

V zadnjem delu v točki 4.2. bodo predstavljeni modeli upravljanja pravic oziroma na eni strani modeli digitalizacije in s tem povezano razčiščevanje pravic, ki jih izberejo javne institucije, ki digitalizirajo gradiva in jih dajejo na voljo javnosti. Predstavljeni bodo tudi modeli upravljanja pravic na digitaliziranih zbirkah oziroma pogoji uporabe digitalnih zbirk, ki jih v praksi praviloma izbirajo javne institucije.

4.1. Oris pravnih podlag

4.1.1. Javna domena

Koncept javne domene ni posebej definiran v zakonodaji. Javna domena je bogastvo informacij, do katerih je mogoče dostopati in jih uporabljati brez ovir, povezanih z avtorskopравnim varstvom, bodisi zato, ker avtorskopравno niso varovane ali ker so se imetniki pravic sami odločili te ovire odstraniti.¹³⁵ Čeprav praviloma uporabljamo termin javna domena, ločujemo med javno domeno v ožjem in širšem smislu. V javno domeno v ožjem smislu, imenovano tudi t.i. strukturna javna domena, spadajo (a) dela, na katerih je avtorskopравno varstvo poteklo in (b) dela, ki ne izpolnjujejo pogojev za avtorskopравno varstvo (dela, ki avtorskopравno niso varovana, ker ne izpolnjujejo pogoja izvirnosti ali so izključena iz avtorskopравnega varstva (kot na primer podatki, ideje, postopki, sistemi, metode delovanja, koncepti, načela ali odkritja, ne glede na način, kako so opisana, razložena, ilustrirana ali utelešena, vključno z zakoni in sodnimi ter upravnimi odločbami). V javno domeno v širšem smislu pa spadajo **(a) dela, prostovoljno dana v skupno dobro¹³⁶ in (b) uporabe del, ki so mogoče na podlagi posebnih pravic uporabnikov oziroma na podlagi omejitev oziroma izjem izključnih pravic.**

4.1.2. Trajanje varstva avtorske in sorodnih pravic

Avtorskopравno varstvo ni časovno neomejeno. Ko se izteče zakonsko določen rok, delo preide v javno domeno, njegova uporaba pa je odtlej naprej prosta. Izjemno pomembno vprašanje je torej, kako dolgo je obdobje, v katerem je delo avtorskopравno varovano.

¹³⁵ Manifest javne domene, <<http://publicdomainmanifesto.org/>>, obiskano avgusta 2010.

¹³⁶ Ustvarjalci lahko odstranijo vse omejitve za uporabo svojih del, bodisi s prostim licenciranjem, bodisi z uporabo drugih pravnih orodij, ki omogočajo uporabo njihovih del brez omejitev, ali pa jih predajo v javno domeno. Za definicijo prostega licenciranja glej definicijo proste programske opreme <<http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.html>>, definicijo prostih kulturnih del <<http://freedomdefined.org/Definition> in definicijo odprtega znanja <<http://opendefinition.org/1.0/>>, vse povezave obiskane avgusta 2010.

ZASP ureja trajanje avtorskoprnega varstva v 5. oddelku 2. poglavja od 58. do 67. člena. Osnovno pravilo je, da s pretekom rokov trajanja avtorske pravice avtorsko delo ni več avtorskoprnno varovano. V skladu z načelom monizma avtorske pravice v slovenskem pravu to pomeni, da ne ugasnejo le materialna upravičenja, temveč avtorska pravica kot celota, vključno z moralnimi upravičenji.¹³⁷

Vsi roki določeni v ZASP pričnejo teči prvega januarja tistega leta, ki sledi letu njihovega začetnega dogodka (tj., če avtor umre junija leta 1975, začne 70-letni rok teči 1.1.1976 in se izteče 31.12. 2045).¹³⁸

Avtorska pravica traja za avtorjevega življenja in še 70 let po njegovi smrti.¹³⁹

Zakon pozna tudi določene posebne situacije:

- Kadar je delo ustvarilo **več avtorjev** (soavtorji), se ta rok računa od smrti soavtorja, ki je umrl zadnji.¹⁴⁰
- Avtorska pravica na **kolektivnih delih** traja 70 let po zakoniti objavi dela.¹⁴¹
- Na **anonimnih in psevdonimnih delih** traja avtorska pravica 70 let po zakoniti objavi dela, razen če psevdonim ne dovoljuje nobenega dvoma o tem, kdo je avtor, ali če avtor med tem rokom odkrije svojo identiteto (v tem primeru velja splošna ureditev, torej 70 let od smrti avtorja).¹⁴²
- V skrajnem primeru, kadar rok **ne more teči od smrti avtorja ali avtorjev, delo pa ni bilo zakonito objavljeno v 70 letih od njegove stvaritve**, preneha avtorska pravica 70 let po stvaritvi dela.¹⁴³
- V zvezi z **nadaljevanimi deli** zakon določa, da kadar se rok trajanja računa po dnevu zakonite objave dela in je delo objavljeno v zvezkih, delih, nadaljevanjih, izdajah ali nanizankah, se rok trajanja računa za vsako od teh sestavin posebej.¹⁴⁴
- V zvezi z **zbirkami** zakon določa, da nebistvene spremembe pri izbiri, uskladitvi ali razporeditvi vsebine zbirke ne podaljšajo trajanja avtorske pravice na zbirki.¹⁴⁵

Posebna ureditev velja za avtorske **sorodne pravice**:

¹³⁷ Trampuž, Oman, Zupančič, str. 174.

¹³⁸ 67. člen ZASP.

¹³⁹ 59. člen ZASP.

¹⁴⁰ 60. člen ZASP.

¹⁴¹ 62. člen ZASP.

¹⁴² 61. člen ZASP.

¹⁴³ 63. člen ZASP.

¹⁴⁴ 64. člen ZASP.

¹⁴⁵ 65. člen ZASP.

- **Pravice izvajalca trajajo 50 let** od datuma izvedbe; če je bil v tem času posnetek izvedbe zakonito izdan ali zakonito priobčen javnosti, trajajo pravice izvajalca 50 let od prve izdaje ali prve priobčitve, ki se je najprej zgodila.¹⁴⁶
- **Pravice proizvajalcev fonogramov trajajo 50 let**, potem ko je bil posnetek narejen; če je bil fonogram v tem času zakonito izdan, trajajo pravice 50 let od prve izdaje.¹⁴⁷
- Posebne pravice podeljuje ZASP založnikom v zvezi z **izdajo neobjavljenih prostih del** in v zvezi s **kritičnimi ali znanstvenimi izdajami prostih del**. V prvem primeru trajajo pravice, ki so enake pravicam avtorja, **25 let** od prve zakonite izdaje ali priobčitve javnosti dela,¹⁴⁸ v drugem primeru pa **30 let** od prve zakonite izdaje dela.¹⁴⁹

Podaljševanje trajanja avtorskoprnega varstva velja retroaktivno, v kolikor je bilo ob koncu veljavnosti predhodnega zakona delo še vedno varovano. Če je varstvo že prenehalo, več ne oživi. Edina izjema na tem področju je zakon iz leta 1957, ki je razveljavil predhodno, realsocialističnemu duhu ustrezno ureditev. Določal je namreč, da avtorskopravno varstvo, ki je ugasnilo po določbah predhodnega zakona, ponovno oživi, če so izpolnjeni novi zakonski pogoji, torej da še ni minilo 50 let od smrti avtorja. Na teh delih se je vzpostavilo varstvo, ki je trajalo 50 let od smrti avtorja.

Za dela, ki jih uporabljajo kulturne in znanstvene ustanove, velja osnovno pravilo, da so dela avtorjev, ki so umrli do vključno leta 1944, že v javni domeni in je njihova uporaba prosta, za uporabo del avtorjev, ki so umrli leta 1945 ali pozneje, je potrebno pridobiti ustrezne pravice.

Trenutno veljavni ZASP je stopil v veljavo 29.4.1995. Prelomno leto smrti avtorja za določanje aplikacije ZASP na določeno delo je tako leto 1945.

Če je **avtor umrl leta 1944**, je začel 50-letni rok teči 1.1.1945, varstvo pa se je izteklo 31.12.1994. ZASP takrat še ni veljal, zato se je avtorskopravno varstvo izteklo in ne oživi več.

Če je **avtor umrl pred letom 1944**, se je avtorskopravno varstvo njegovih del izteklo ustrezno prej, vsekakor pa pred uveljavitvijo ZASP. Tudi ta dela so v javni domeni.

Če je **avtor umrl leta 1945**, je varstvo začelo teči 1.1.1946, izteči pa bi se moralo 31.12.1995. V tem času je ZASP že veljal, zato se je varstvo teh del podaljšalo v skladu z novim zakonskim rokom. Ta

¹⁴⁶ 127. člen ZASP.

¹⁴⁷ 132. člen ZASP.

¹⁴⁸ 140. člen ZASP.

¹⁴⁹ 141. člen ZASP.

dela so tako varovana 70 let od smrti avtorja, varstvo pa se bo izteklo 31.12.2015. Dela avtorja, ki je umrl leta 1945, bodo v javni domeni šele od 1.1.2016 dalje.

Dela avtorjev, ki so umrli po letu 1945, so avtorskoppravno varovana s 70-letnim rokom, saj je (a) predhodno veljavno 50-letno obdobje presešlo datum uveljavitve ZASP ali b) so umrli že v času veljavnosti ZASP.

PRIKAZ TRAJANJA AVTORSKE PRAVICE ZA DELA KONKRETNIH AVTORJEV

Janez Trdina (umrl 14.7.1905 – njegova dela so v javni domeni od 1.1.1956)

	30-letni rok po Zakonu o avtorski pravici na delih književnosti, umetnosti in fotografije	Trajanje varstva podaljšano v skladu z Zakonom o zaščiti avtorske pravice (50-letni rok)
14.7.1905	27.12.1929	31.12.1955
Umrl	Začetek veljavnosti Zakona	Iztek avtorskoppravnega varstva

Fran Milčinski (umrl 24.10.1932 – njegova dela so v javni domeni od 1.1.1983)

	50-letni rok v skladu z Zakonom o avtorski pravici	
24.10.1932		31.12.1982
Umrl		Iztek avtorskoppravnega varstva

Josip Vandot (umrl 11.7.1944 – njegova dela so v javni domeni od 1.1.1995)

	50-letni rok v skladu z Zakonom o avtorski pravici	
11.7.1944		31.12.1994
Umrl		Iztek avtorskoppravnega varstva

Oton Župančič (umrl 1949 – njegova dela bodo v javni domeni 1.1.2020)

	50-letni rok po Zakonu o avtorski pravici	Trajanje varstva podaljšano v skladu z ZASP (70-letni rok)
11.6.1949	29.4.1995	31.12.2019
Umrl	Začetek veljavnosti ZASP	Iztek avtorskoppravnega varstva

Janez Menart (umrl 22.1.2004 – njegova dela bodo v javni domeni 1.1.2075)

70-letni rok v skladu z ZASP

22.1.2004

Umrli

31.12.2074

Iztek avtorskoprnega
varstva

4.1.3. Nevarovane stvaritve

Med nevarovane stvaritve spadajo (a) ideje, načela, odkritja; (b) uradna besedila z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja, pri čemer velja, da so prevodi teh besedil varovani, razen če so objavljeni kot uradna besedila in (c) ljudske književne in umetniške stvaritve.

V zvezi s kategorijo uradnih besedil je ključno vprašanje, kako široko se definira pojem uradnega besedila (gl. zgoraj pod 2.1.2).

4.1.4. Omejitve oziroma izjeme avtorske pravice

V naši pravni ureditvi so omejitve avtorske pravice oblikovane zelo ozko. Poleg sklopa posebnih omejitev oziroma izjem, ki jih je zakonodajalec oblikoval s pomočjo tristopenjskega testa, je dodatno določil še »splošni štiristopenjski test« kot dodatno navodilo za sodnike, ki ga morajo upoštevati, ko se odločajo o posebnih omejitvah. Posebne omejitve so v Zakonu o avtorski in sorodnih pravicah zapisane v členih 47-57, omenjeni splošni test pa je vsebovan v 46. členu, ki ima za razliko od tistega iz Bernske konvencije¹⁵⁰ namesto treh - štiri stopnje. Zakonodajalec je namreč uveljavil še dodatno zahtevo: omejitev mora biti tudi v skladu z dobrimi običaji.

Omenjeni 46. člen tako določa, do so vsebinske omejitve avtorske pravice dopustne v primerih, ki so določeni v tem oddelku s tem, da je obseg take uporabe avtorskih del omejen glede na namen, ki ga je treba doseči, je v skladu z dobrimi običaji, ne nasprotuje običajni uporabi dela in ni v nerazumni meri v nasprotju z zakonitimi interesi avtorja.

Slovenski zakonodajalec s svojo rešitvijo ni ravnal v nasprotju z mednarodnimi konvencijami, saj te določajo le minimum varstva, ki se lahko po volji družbe oziroma zakonodajalca poveča. Kljub temu pa kaže na to, da je zakonodajalec omejitve oblikoval zelo ozko, s čimer je sicer upošteval določene

¹⁵⁰ Bernska konvencija za varstvo književnih in umetniških del, dostopno na: <http://www.aas.si/pravni-viri/bernska-konvencija-fr2.html>, obiskano avgusta 2010.

ustavne pravice drugih, ki so lahko ogrožene z avtorsko pravico, vendar je pri tem posege v avtorsko pravico kar najbolj omejil.¹⁵¹

Omejitve oziroma izjeme za javne knjižnice, arhive in muzeje izrecno ureja 50(3) člen ZASP. Za digitalizacijo in zagotavljanje javnega dostopa do digitaliziranega gradiva (oz. t.i. digitalne knjižnice, arhiva ali muzeja) pa so relevantni še drugi členi ZASP. Strukturirano so v besedilu predstavljeni v 50., 47. in 47.a členu.

4.1.4.1. Dovoljeno privatno in drugo lastno reproduciranje

50. člen ureja dovoljeno privatno reproduciranje in drugo lastno reproduciranje v prvem odstavku, v kar so v tretjem odstavku izrecno vključene javne knjižnice, javni arhivi in javni muzeji. Reproduciranje za privatno rabo in drugo lastno reproduciranje je predmet nadomestil, določenih v ZASP.

Privatno in drugo lastno reproduciranje, ki je v skladu z veljavnim slovenskim avtorskim pravom dovoljeno in prosto in zato predmet "poštenega povračila" (ZASP iz julija 2008 in Uredba uporabljata besedo nadomestilo), je sledeče:

Reproduciranje že objavljenega dela,

- izvršeno v največ treh primerkih,

- pod pogojem da

- v primeru (a) fizične osebe,

fizična oseba reproducira

na papirju ali drugemu podobnemu mediju z uporabo fotografske tehnike ali nekega drugega postopka s podobnim učinkom

in

na kateremkoli drugem mediju,

če je to storjeno za privatno uporabo,

če primerki niso dostopni javnosti in

če to ni storjeno zaradi neposredne ali posredne gospodarske koristi.

ali

v primeru (b) javno dostopnih arhivov, javnih knjižnic, muzejev in izobraževalnih in znanstvenih ustanov,

če javno dostopni arhivi, javne knjižnice, muzeji in izobraževalne in znanstvene ustanove reproducirajo

¹⁵¹ Bogataj Jančič, *Avtorsko ...*, str. 46.

na kateremkoli mediju,
dela iz lastnih primerkov
za lastno uporabo,
če to ni storjeno zaradi neposredne ali posredne gospodarske koristi.

Zgoraj navedene reprodukcije niso dovoljene,
če ni to z ZASPom ali pogodbo drugače določeno glede

- pisanih del v obsegu celotne knjige, razen če je njegova naklada izčrpana že najmanj dve leti,
- grafičnih izdaj glasbenih del, razen če je reproducirano z ročnim prepisovanjem elektronskih baz podatkov,
- računalniških programov in
- v obliki izvedbe arhitekturnega objekta.

Dodatno k zgornjim pogojem je privatno in drugo lastno reproduciranje v skladu s 46. členom ZASP dovoljeno samo, če so ti pogoji

- omejeni glede na namen,
- v skladu z dobrimi običaji,
- ne nasprotujejo običajni uporabi dela in
- niso v nerazumni meri v nasprotju z zakonitimi interesi avtorja.

Privatno in drugo lastno reproduciranje velja za dovoljeno samo, če so vsi zgoraj navedeni pogoji izpolnjeni.

Pri tem je potrebno poudariti, da ZASP predvideva možnost reproduciranja v celotnem obsegu knjige samo, če je naklada izčrpana že dve leti. Posameznik ali v njegovem imenu javna knjižnica (ali druga znanstvena ali kulturna institucija) lahko torej v primeru, da je naklada izčrpana že dve leti, reproducira celotno knjigo. Ker velja 50. člen le za omejitev pravice reproduciranja, se tudi v primeru, da je naklada izčrpana, dela ne sme dati na voljo javnosti, razen če bi obveljala zelo široka interpretacija, da »uporaba za lastne potrebe« predstavlja tudi dajanje na voljo javnosti na terminalih v knjižnici (ali celo na internetu ali uporabniku po omrežju). Direktiva 2001/29/ES predvideva izjemo oziroma omejitev pravice dajanja na voljo javnosti za namene izobraževanja ali zasebnega študija, kot je urejena v 5(3)(n) členu, toda le na za to določene posebne terminale v knjižnici. Ta izjema, kot je omenjeno že zgoraj, v ZASP ni implementirana. Pri tem je potrebno poudariti, da če bi bila v slovenskem pravnem redu sprejeta interpretacija, da pravica dajanja na voljo javnosti ne obsega tudi pošiljanja del po elektronski pošti, bi se take reprodukcije del uporabnikom lahko pošiljale po elektronski pošti.

Tako interpretacijo pa trenutno veljavna definicija dajanja na voljo javnosti v 32.a členu ZASP ovira, saj ima pristavek, ki ga v drugih državah članicah niso uzakonili. 32.a člen določa, da je »pravica dajanja na voljo javnosti izključna pravica, da se po žici ali brezžično, delo naredi dostopno javnosti na način, ki omogoča posameznikom dostop do njega s kraja in v času, ki ju sami izberejo ali da se delo pošlje posamezniku na podlagi ponudbe, ki je namenjena javnosti.« Pristavek »ali da se delo pošlje posamezniku na podlagi ponudbe, ki je namenjena javnosti«, je posebnost ZASP.

4.1.4.2. Izjeme v korist pouka

ZASP pozna samo izjemo v korist neposrednega pouka. Na podlagi te izjeme ni dovoljena prosta uporaba (ob plačilu razumnega nadomestila) za namene pouka preko spleta.

Tudi za namene pouka je potrebno pridobiti ustrezno dovoljenje (ali v obliki izrecnega dovoljenja s pogodbo ali kot licenco ali na podlagi t.i. proste licence). Brez dovoljenja je dovoljena samo uporaba del, ki so v javni domeni.

4.1.4.3. Kliping

47. člen ureja reproduciranje posamičnih objavljenih člankov o aktualnih gospodarskih, političnih ali verskih temah oziroma člankov z drugo vsebino podobnega značaja v periodičnem tisku ali v pregledih tiska, če tega avtor ni izrecno prepovedal (t.i. kliping).¹⁵² V tem oziru bi lahko digitaliziranje člankov, ki ga izvajajo knjižnice, šteli za pregled tiska, s čimer bi knjižnice postale konkurenca kliping podjetjem. Ob tem je potrebno opozoriti, da omenjeni člen ne more biti pravna podlaga za digitalizacijo člankov, ki niso aktualni, tj. članke iz prejšnjega stoletja ipd. Pri opisani omejitvi oziroma izjemi za namene klipinga gre za zakonito licenco, kar pomeni, da so avtorji in imetniki pravic na tej podlagi upravičeni do primernega nadomestila. Razmerje delitve nadomestila ureja 154(3) člen.¹⁵³ Ta določba v praksi ne deluje kot podlaga za digitalizirane in dajanje na voljo aktualnih člankov.

4.1.4.4. Izjema za invalide

Omejitev oziroma izjema, na podlagi katere bi lahko znanstvene in kulturne ustanove reproducirale in distribuirale dela, je tudi izdelovanje kopij v korist invalidnih oseb. To je v ZASP-u urejeno v 47.a členu. Gre torej za zakonito licenco, ki dovoljuje izdelovanje kopij, kar omogoča uporabo del

¹⁵² 47. člen ZASP.

¹⁵³ 154. člen ZASP

invalidom, ki si lahko dela v elektronski obliki za branje ustrezno prilagodijo, denimo, povečajo. Vendar pa je uporaba omejena na reproduciranje in distribuiranje, prepovedano pa je dajanje del na voljo javnosti. Jezikovna razlaga določb člena razkrije, da ni točno določenega upravičenca do omejitve oziroma izjeme od reproduciranja in distribuiranja dela. Pogoj je, da je to ravnanje zgolj v korist invalidom, kar pomeni, da lahko vsakdo, torej tudi kulturna ali znanstvena ustanova, v njihovo korist priredi dela po njihovih potrebah, jih reproducira in distribuira, kadar taka oblika dela še ne obstaja na trgu. Slednji pogoj varuje pravico do reproduciranja avtorjev, ki so dela izdali v obliki, prirejeni invalidom. V skladu s slovensko ureditvijo torej ustanove po 47.a členu lahko izdelujejo kopije v korist invalidnih oseb. ZASP ne postavlja pogoja, da se tovrstna kopija izdelava šele na zahtevo invalida v skladu z njegovimi potrebami, zato je upravičen sklep, da lahko ustanova pripravi dela tudi vnaprej.

4.1.4.5. Zakon o obveznem izvodu publikacij

Zakon o obveznem izvodu publikacij (ZOIPub)¹⁵⁴ je pomemben za depozitarne knjičnice. Namen obveznega izvoda je zagotoviti ohranjanje in dostopnost določenega števila izvodov vseh publikacij, ki so bile izdane, založene, objavljene, izdelane ali razmnožene v Republiki Sloveniji ali pa uvožene in prilagojene (npr. s spremnim besedilom, podnapisi v slovenščini ipd.) za distribucijo v Republiki Sloveniji, kot nacionalne kulturne dediščine ter omogočiti izdelavo nacionalne bibliografije, pripravo podatkov o slovenski založniški produkciji in uporabo v skladu s strokovnimi navodili.¹⁵⁵

ZOIPub pa vsebuje tudi določbe, ki obravnavajo pogoje uporabe avtorskih del oziroma, v terminologiji ZOIPub, obveznih izvodov publikacij s strani depozitarnih institucij.

Relevantne določbe za delovanje digitalne knjižnice, ki predstavljajo obveznosti in dolžnosti zavezancev po ZOIPub in obenem lahko vplivajo na pogoje uporabe avtorskih del s strani depozitarnih institucij, so vsebovane v 7. členu (obvezni izvid elektronskih publikacij), v 17. členu (zajemanje obveznega izvoda elektronskih publikacij na spletu), v 18. členu (hranjenje in uporaba obveznega izvoda), v 20. členu (možnosti reproduciranja), posredno pa tudi v 23. členu (kazenske določbe). Posebej so predstavljene v javno objavljeni študiji Strokovna gradiva in podlage za pripravo predloga sprememb in dopolnitev ZASP za optimiziranje delovanja digitalne knjižnice dlib.si,¹⁵⁶ zato jih na tem mestu ne bodo podrobneje obravnavali. Kljub temu pa je potrebno poudariti, da ZOIPub ni usklajen z ZASP. Z ZASP je usklajen njegov 20. člen, na nekaterih drugih mestih pa skuša uvesti omejitve

¹⁵⁴ Uradni list RS, št. 69/06, 86/09.

¹⁵⁵ 2. člen ZOIPub.

¹⁵⁶ Podrobneje glej Bogataj Jančič, M., Virag, L., Jerovšek, R., Domjanič, Ž., Strokovna gradiva in podlage za pripravo predloga sprememb in dopolnitev ZASP za optimiziranje delovanja digitalne knjižnice dlib.si, objavljeno marca 2009, dopolnjeno oktobra 2009, objavljeno na dlib.si.

oziroma izjeme (od) avtorske pravice, vendar je pri tem ohlapen in nedoločen (npr. 7 in 18. člen ZOIPub). Če je bila veljavnost teh poskusov uvedbe omejitev oziroma izjem vprašljiva že pred uveljavitvijo Direktive 2001/29/ES, bi tolmačenje, da so veljavne še danes, pomenilo, da naš pravni red ni usklajen z direktivo.

Kljub zgornjemu opozorilu pa ZOIPub prinaša dve pomembni prednosti za depozitarne knjižnice, ki jih sicer na podlagi ZASP nimajo:

- Zavezanci morajo na podlagi tega zakona predložiti depozitarni knjižnici dela, ki niso varovana s tehnološkimi ukrepi, če pa so zaščitene, morajo predložiti gesla. Takšna dela so lahko na voljo za uporabo v depozitarni knjižnici. Na voljo so lahko tudi za izobraževalne in študijske namene.

- Depozitarna knjižnica lahko zaradi potreb, ki jih narekujejo tehnične spremembe, spreminja in s tem tudi reproducira dela (izven kvote določene v 50. členu). Takšna interpretacija 20. člena ZOIPub je sicer zelo široka, ampak je izredno pomembna. Z spreminjanjem in celo opuščanjem nosilcev in medijev, na katerih se hranijo dela, je včasih zaradi nujnosti ohranitve dela, ž nujno potrebno reproducirati delo večkrat, kot dopušča znanstvenim in kulturnim ustanovam ZASP na podlagi omejitev iz 50. člena.

4.2. Oris stanja: modeli upravljanja pravic v praksi

4.2.1. Modeli razčiščevanja pravic

Problematike pridobivanja dovoljenj oziroma razčiščevanja pravic se znanstvene in kulturne ustanove lotevajo na različne načine, v okviru različnih modelov, ki se med seboj razlikujejo ne le po stopnji tveganja, ki jih za potencialne kršitve prevzemajo znanstvene in kulturne institucije, temveč zlasti po višini finančnih sredstev, ki so potrebne za razčiščevanje avtorskih pravic.

Analiza modelov na spletu pokaže štiri najpogostejše pristope oziroma modele, ki jih uporabljajo ustanove.¹⁵⁷ Modeli se med sabo ne izključujejo in se lahko uporabljajo paralelno ali skupaj.

4.2.1.1. Model 1.: Odstranitev (opt-out) spornih vsebin na zahtevo imetnikov pravic

Pri modelu odstranitve spornih vsebin na zahtevo imetnikov pravic se dela na spletu objavijo brez predhodnega dovoljenja avtorjev oziroma brez predhodnega razčiščenja pravic. Znanstvene in kulturne ustanove nudijo možnost, da se tako objavljena dela odstranijo s spleta takoj, ko to zahtevajo avtorji.

¹⁵⁷ V nadaljevanju so predstavljeni 4 modeli za slovenski prostor in sicer po vzoru analize, ki so jo za nizozemsko okolje pripravili v priročniku *Business Models Innovation Culture Heritage*, The DEN Foundation, KNOWLEDGELAND, Ministry of Education, Culture and Science, Amsterdam and the Hague, 2010.

Kot alternativno možnost ponujajo možnost dogovora o plačilu/nadomestilu, v primeru da se pojavi avtor oziroma imetnik pravic objavljenega dela.

Ta model v praksi uporablja več znanstvenih in kulturnih ustanov tudi v Republiki Sloveniji. Prvenstveno je razlog za uporabo tega modela nezadostno razumevanje in poznavanje avtorskopравnih zahtev, ne pa zavestna ali strateška odločitev. Pogosto se nezavestna odločitev prelevi v zavestno in strateško odločitev, saj bi bile v nasprotnem primeru znanstvene in kulturne ustanove prisiljene umakniti velik del vsebin iz svojega digitalnega spletnega portala.

Projekti digitalizacije v praksi so praviloma sprva potekali tako, da so se zagotovila sredstva za tehnično izpeljavo digitalizacije – torej za reprodukcijo del iz analogne v digitalno obliko. Šele v drugi razvojni fazi so se ustanove pričele ukvarjati z vprašanjem avtorskih pravic, ki v določenih primerih lahko prepovedujejo že samo reproduciranje (npr. v obsegu celotne knjige, če naklada še ni izčrpana več kot 2 leti 50(3)(1)) in praviloma prepovedujejo objavo teh gradiv na spletu. Zadnja razvojna faza projektov digitalizacije je aktivna vključitev ustanov v zavzemanje za spremembo zakonodaje (glej tudi model 4: sprememba zakonodaje).

Finančna tveganja avtorsko-pravnih kršitev je vnaprej težko določiti, zato je ta model priporočljiv le, če se pričakuje nestrinjanje (*opt-out*) le manjšega števila imetnikov pravic.

V praksi veliko znanstvenih in kulturnih ustanov zavestno objavlja precej starejših vsebin, ki jim avtorske pravice sicer še niso potekle, vendarle je mogoče pričakovati, da imetniki pravic ne bodo nasprotovali (nekomercialnemu) izkoriščanju oziroma objavi vsebin na spletnih portalih.

PREDNOSTI:

- Ker se v okviru tega modela pravice ne razčiščujejo oziroma se ne pridobivajo dovoljenja za uporabo s strani imetnikov pravic, je potrebno malo osebja in finančnih sredstev za razčiščevanje pravic.
- Velika prednost je, da je zbirke mogoče objaviti na spletu hitro, istočasno in v celoti.

SLABOSTI:

- Pri tem modelu gre v bistvu za namerno kršitev pravic in tako predstavlja tveganje v smislu finančnih ali drugih sankcij. Ustanove morajo biti sposobne hitro ukrepati ob ugovorih imetnikov pravic.
- Problematično v zvezi s temi modeli je tudi, da bi en sodni primer lahko sprožil val novih tožb.

- Avtorskopravni status nekaterih del ostaja nejasen.
- Ni podlage oziroma osnove, da bi se iz tako objavljenih gradiv razvijali novi poslovni modeli, ki bi uporabljali vsebine tudi v komercialne namene.
- Brez tveganja tretje osebe ne morejo uporabljati vsebin niti v nekomercialne namene.

4.2.1.2. Model 2: Razčiščevanje pravic s strani ustanove same

Pri tem modelu znanstvene in kulturne ustanove same razčistijo pravice oziroma pridobijo dovoljenja za uporabo od imetnikov pravic. Slednje je praviloma zelo zamudno in drago opravilo, ki praviloma vključuje večje število avtorsko-pravnih strokovnjakov, odvisno od obsega in vsebine zbirke. V okviru tega modela znanstvene in kulturne ustanove objavijo dela na spletu le, če razčistijo vse potrebne pravice, torej če pridobijo izrecno dovoljenje ustreznih imetnikov pravic.

V teh primerih je smiselno ponuditi avtorjem več možnosti v zameno za njihovo dovoljenje, denimo, za uporabo izključno na strani ustanove ali na podlagi pogojev licence Creative Commons ali brez vsakih omejitev. Kakorkoli že, upravičeno je pričakovati, da se bo obseg podeljenih dovoljenj znotraj zbirk zelo razlikoval.

Upoštevati moramo, da poleg del, za katera je dovoljenje mogoče pridobiti ali za katera imetniki pravic ne želijo dati dovoljenja, obstajajo tudi dela, katerih imetnikov pravic ni mogoče izslediti (osirotela dela) in zato zanje ni mogoče pridobiti dovoljenja. V teh primerih bi bilo potrebno oblikovati smernice, kaj naj bi bil t.i. razumen napor pri iskanju imetnika pravic (*diligent search*), ki ga je potrebno nameniti za iskanje imetnikov pravic. Poleg tega je za ta dela še vedno možno uporabiti model odstranitve (zgoraj opisani 1. model).

PREDNOSTI:

- V okviru tega modela se razčistijo vse pravice (tudi pravice za spletno uporabo), preden se dela dajo na voljo javnosti na spletu.
- Takšen model urejanja je povsem v skladu s trenutno veljavno avtorskopravno zakonodajo in zelo zmanjšuje tveganje kakršnekoli odgovornosti, vendar ga v praksi kulturne in znanstvene ustanove zelo težko izvajajo, saj praviloma nimajo potrebnih človeških in finančnih sredstev.
- V okviru tega modela je mogoče pridobiti dovoljenje tudi za objavo na spletu in potem vsebine ponujati pod pogoji licenc za proste/odprte vsebine.
- V okviru tega modela je mogoče sklepati dogovore o razvoju poslovnih modelov, ki vsebine uporabljajo tudi za komercialne namene.

SLABOSTI:

- Ta model zahteva veliko človeških in finančnih sredstev ter veliko časa, še posebej v primeru velikih in raznolikih zbirk.
- Pogosti so primeri, ko pride s pravnega vidika do zapletenega stanja znotraj zbirk, saj se dovoljene oblike uporabe lahko razlikujejo od predmeta do predmeta.
- Ta model je neučinkovit za osirotela dela, pri katerih ni mogoče razčistiti pravic, ker je imetnik neznan.

4.2.1.3. Model 3: Razčiščevanje pravic preko zunanje organizacije

Pri tem modelu se razčiščevanje pravic zaupa zunanji organizaciji. Najpogosteje so to kolektivne organizacije (*collective rights management organisations*), ki lahko podeljujejo dovoljenje za spletno uporabo zbirk v imenu svojih članov in drugih imetnikov pravic, ki jih zastopajo. V Republiki Sloveniji trenutno še nobena od kolektivnih organizacij nima dovoljenja za takšno podeljevanje pravic na podlagi obveznega kolektivnega upravljanja pravic.¹⁵⁸ V primerih prostovoljnega kolektivnega upravljanja kolektivne organizacije dajejo dovoljenje za digitalizacijo in spletno objavo del imetnikov pravic, ki jih zastopajo. Te organizacije prav tako jamčijo varstvo pred kaznijo, da avtorji ostalih in osirotelih del ne bodo uveljavljali svojih pravic proti ustanovi, v zameno za plačilo za izdajo dovoljenja, ki ga razdelijo med imetnike pravic.

Prenos pooblastil za razčiščevanje pravic omogoča znanstvenim in kulturnim ustanovam, da se osredotočijo na svojo osnovno dejavnost, tj. v konkretnem primeru digitalizacije vsebine iz zbirk na učinkovit, urejen in enostavno dostopen način.

PREDNOSTI:

- Avtorske pravice bi bilo mogoče v okviru takšnega modela urejati enotno za celotne zbirke.
- Znanstvene in kulturne ustanove ne bi potrebovale dodatnih sredstev za avtorsko-pravne strokovnjake, ki pa bi bili v določenih primerih vseeno potrebni pri pogajanjih s kolektivnimi organizacijami. Priporočljivo je seveda, da znanstveno kulturne ustanove dobro poznajo problematiko in so o vsebini dogovorov dobro poučene. Vse pogosteje znanstveno kulturne ustanove zaposlijo avtorsko-pravne strokovnjake za stalno pravno pomoč ali pa si pomagajo z zunanjimi strokovnjaki, ki rešujejo posamične primere.

¹⁵⁸ Bogataj Jančič, *Avtorskopravne ovire ...*, str. 1235-1248.

SLABOSTI:

- Stroškov za takšno strokovno pomoč ne moremo določiti, upravičeno pa pričakujemo, da bi bili stroški za mnoge znanstvene in kulturne organizacije odločno previsoki.
- V zvezi s temi modeli obstajajo tudi ustavnopravni pomisleki glede zakonitosti jamstev o varstvu pred uveljavljanjem pravic s strani avtorjev, ki jih izdajajo kolektivne organizacije.
- Kolektivne organizacije trenutno delujejo teritorialno, kar pomeni, da so omejene na nacionalne teritorije. Zato bi bil obseg jamstev in uporabniških licenc najverjetneje omejen, npr. za področje neke države.
- V mnogih državah še ni kolektivnih organizacij, ki bi se ukvarjale z določeno vrsto del, za katere bi bilo potrebno razčistiti pravice. Pogosti so primeri, da organizacije sicer obstajajo, vendar še nimajo urejenih pooblastil za uveljavljanje pravic na internetu.

4.2.1.4. Model 4: Sprememba zakonodaje

Sprememba zakonodaje, ki bi omogočila več manevrskega prostora za objavo zbirk na spletu, je nujna za mnoge kulturne in znanstvene institucije in še posebej za tiste, ki imajo omejen proračun (in bi si poleg razumnih nadomestil imetnikom pravic težko privoščile še stroške za postopke razčiščevanja pravic). Dandanes obstaja veliko izjem/omejitev (od) avtorskih pravic za namene izobraževanja in za znanstvene in kulturne ustanove, ki pa niso prilagojene za namene nekomercialne spletne uporabe digitaliziranih zbirk (v zameno za razumno plačilo/nadomestilo). Da bi knjižnice, arhivi in muzeji oziroma znanstvene in kulturne ustanove tudi v prihodnosti lahko učinkovito opravljale svojo vlogo, so spremembe zakonodaje nujne.

Več evropskih znanstvenih in kulturnih institucij je že vložilo pripombe, v nekaterih primerih tudi skupne pripombe na Zeleno knjigo Evropske komisije o avtorskih pravicah v gospodarstvu znanja. Tudi nekatere slovenske institucije so se odzvale na Zeleno knjigo ali pa so se pridružile panevropskim iniciativam (npr. NUK sodeluje v CENL¹⁵⁹). V pripombah v glavnem predlagajo razširitev omenjenih izjem/omejitev (od) avtorske pravice. Spletna objava del bi morala biti v primeru nekomercialnih dejavnosti pod določenimi pogoji (kot npr. plačilo nadomestila) dovoljena brez dovoljenja imetnika pravic. Ali se bo pravna ureditev spremenila ali ne, bo odvisno predvsem od dogajanja na evropski ravni.

Znanstvene in kulturne ustanove težko same opravijo z avtorskopравnimi problemi, zato od njih tega ne moremo pričakovati. Sama zapletenost avtorskopравnih vprašanj zahteva skupen pristop na ravni

¹⁵⁹ <<http://www.cenl.org/>>, zadnjič obiskano julija 2010.

sektorja. Pri tem je seveda potrebno poudariti, da gre za velik problem, saj podobna avtorsko-pravna pravila regulirajo tako komercialni sektor in industrijo kakor tudi znanstvene in kulturne ustanove.

Ker je sprememba zakonodaje edina »realna« rešitev za veliko število znanstvenih in kulturnih institucij, je pomembno, da se trenutna razprava pokaže v konkretnih spremembah. Prvovrsten primer take spremembe bi bila uzakonitev izjeme/omejitve (od) avtorske pravice, ki bi znanstvenim in kulturnim ustanovam omogočala digitalizacijo svojih zbirk in njihovo dajanje na voljo na spletu na nekomercialen način, pod pogojem plačila razumnega nadomestila/zneska/plačila.

PREDNOSTI:

- Prednosti takšnega modela so, da bi v primeru, da bi zakonodaja urejala izjemo oziroma omejitev izključnih pravic v dobro knjižnic, arhivov in muzejev, pravic ne bi bilo potrebno razčiščevati z vsakim imetnikom posebej. S tem bi se bistveno zmanjšala potreba po človeških in finančnih sredstvih.
- Za uporabo del na podlagi izjeme oz. omejitve izključnih pravic bi bilo potrebno plačati na podlagi zakona določeno nadomestilo, ki pa bi bilo jasno in vnaprej določeno, kar bi za institucije pomenilo standardne in vnaprej predvidljive stroške. Ti bi morali biti določeni v višini, ki bi predstavljala razumno nadomestilo za imetnike pravic.
- Takšen model razčiščevanja pravic bi omogočal enotno ureditev za celotno zbirko, poleg tega pa bi vsem znanstvenim in kulturnim ustanovam omogočal enake pravice za nekomercialno izkoriščanje.
- Takšen model bi zagotavljal večjo pravno varnost za znanstvene in kulturne ustanove, ki digitalizirajo dela in jih objavljajo na spletu. Povečalo bi se število zakonito objavljenih del na spletu.

SLABOSTI:

- Vpeljava takšnega modela bi predstavljala radikalno spremembo z vidika imetnikov pravic, zato je mogoče pričakovati, da bi se imetniki pravic temu modelu upirali.
- V okviru takšnega modela bi se razčistile pravice za nekomercialne uporabe del, zato takšen model ne bi omogočal razvoja poslovnih modelov, ki bi uporabljali kulturno dediščino v komercialne namene. Za takšne namene bi morali uporabniki pravice razčistiti posebej.

4.2.1.5. Rezervacija sredstev za osirotela dela

Osirotelo delo je avtorskopravno varovano delo, katerega imetnika pravic ni mogoče izslediti. Podobno definicijo pozna tudi Van Gompel, ki osirotelo delo definira kot avtorskopravno varovano

delo, na katerem ima pravice subjekt, ki ga potencialni uporabnik, ki želi delo uporabiti na način, za katerega se zahteva dovoljenje imetnika pravic, ne more identificirati ali najti.¹⁶⁰ *Library of Congress*¹⁶¹ (*de facto* narodna knjižnica ZDA) osirotela dela definira kot avtorskopravno varovana dela, katerih imetnike pravic je težko ali celo nemogoče najti.¹⁶² Khong navaja, da se ponekod v zvezi z osirotelimi deli uporablja tudi pojem »neizsledljivo imetništvo« (*untraceable ownership*). Dodatne definicije izhajajo iz aktivnosti Evropske komisije na tem področju, ki je za podporo pri organizacijskih, pravnih in tehničnih vprašanjih glede evropskih digitalnih knjižnic ustanovila Skupino strokovnjakov na visoki ravni (*High Level Expert Group – HLEG*),¹⁶³ ta pa je imenovala Podskupino za avtorsko pravo, ki se je osredotočila na razvoj praktičnih rešitev glede ohranjanja del v digitalni obliki pri delih, katerih naklada je izčrpana in pri osirotelih del. Da bi se »sprostil« velik potencial obstoječih del, je potrebno poiskati in uveljaviti ustrezne pravne rešitve. Kljub nekajletnim prizadevanjem je problematika osirotelih del, tudi v Evropi, še precej zapostavljena.

Zgoraj omenjeni štirje modeli razčiščevanja pravic morajo poiskati rešitev oziroma mehanizem, na podlagi katerega bi se plačevali stroški, ki izhajajo iz zahtevkov avtorjev oziroma imetnikov pravic, katerih dela so bila napačno kategorizirana kot osirotela dela. Najbolj očiten pristop je rezervacija določene višine sredstev, ki bi se uporabila za izplačilo nadomestil takim avtorjem. Pri 1. modelu bi se to moralo urediti v okviru vsake posamezne institucije, medtem ko bi se pri 2. modelu lahko ustanovil skupen fond. Pri 3. modelu bi fond upravljale kolektivne organizacije na podlagi plačil s strani institucij. Pri 4. modelu bi lahko fond upravljala vlada ali agencija, ki bi jo določila vlada.

4.2.2. Upravljanje s pravicami na digitalnih zbirkah del, ki so v javni domeni

Znanstvene in kulturne ustanove so praviloma najprej digitalizirale in dale na voljo javnosti dela, ki niso več avtorsko pravno varovana, torej dela na katerih je avtorsko varstvo že poteklo in so v javni domeni. Glede del v javni domeni se zastavlja ključno vprašanje, na kakšen način in pod kakšnimi pogoji tehnične reprodukcije del naj ustanove ponudijo dela na voljo javnosti: ali naj s tehničnimi reprodukcijami del v javni domeni uveljavljajo izključne pravice oziroma ali naj z uporabo tehnoloških zaščitnih ukrepov preprečujejo dostop do tehničnih reprodukcij in tako znova vzpostavljajo nadzor nad deli v javni domeni; ali naj jih dajo prosto na voljo javnosti.

¹⁶⁰ Van Gompel, str. 3.

¹⁶¹ Library of Congress, <http://www.loc.gov/index.html>, obiskano avgusta 2010.

¹⁶² Khong, str. 3.

¹⁶³ Sklep Komisije z dne 27. februarja 2006 o ustanovitvi skupine strokovnjakov na visoki ravni za digitalne knjižnice, dostopen na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:063:0025:0027:SL:PDF>, spletna stran Skupine http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/experts/hleg/index_en.htm, oboje zadnjič obiskano marca 2009.

Za omejevanje dostopa do digitalizirane zbirke imajo znanstvene in kulturne ustanove pravno podlago v avtorsko-pravni zakonodaji, ki ureja posebno *sui-generis* pravico na bazi podatkov.¹⁶⁴

Ekonomski razlog za omejevanje dostopa temelji na dejstvu, da je digitalizacija tehnično zapleten in stroškovno zahteven projekt. V nekaterih primerih kulturne in znanstvene institucije in zlasti druge pravne osebe, ki morebiti sodelujejo pri projektu digitalizacije s svojimi sredstvi, digitaliziranih zbirk gradiv, ki so v javni domeni, ne objavijo na spletu in jih ne dajejo na voljo javnosti za prosto uporabo, ampak omejujejo nadaljnjo uporabo npr. samo za nekomercialne namene ali/in samo za študijske in raziskovalne namene. Takšni načini zapiranja digitaliziranih zbirk so pogostejši v t.i. javno-zasebnem partnerstvu, niso pa izključeni niti v primerih, ko se digitalizacija izvaja z javnimi sredstvi.

Znanstvene in kulturne institucije imajo za zapiranje zbirk oziroma onemogočanje dostopa na voljo različne tehnološke ukrepe oziroma elektronske ključavnice.

V evropskem prostoru francoska nacionalna knjižnica omejuje dostop do digitaliziranih del, ki so sicer v javni domeni. Prosta uporaba je mogoča samo za nekomercialne namene, za komercialne namene pa je potrebno pridobiti posebno dovoljenje.

Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani sledi načelu »kar je v javni domeni, mora v javni domeni ostati«, zato digitalizirana dela v javni domeni na portalu dLib.si objavlja brez tehnoloških ključavnic. V skladu s splošnimi pogoji uporabe dLib.si jih lahko uporabniki prosto uporabljajo za komercialne in nekomercialne namene. NUK je podpisnik Manifesta za javno domeno.

4.3. Zaključek

KONKRETNI KRATKOROČNI PREDLOGI ZA SPREMEMBO Zakona o avtorski in sorodnih pravicah¹⁶⁵

1. V ZASP naj se implementira omejitev dajanja na voljo javnosti, ki jo predvideva 5(3)(n) člen Direktive 2001/29/ES.
2. Sprememba definicije pravice dajanja na voljo javnosti v ZASP.

¹⁶⁴ Direktiva št. 96/9/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 11. marca 1996 o pravnem varstvu baz podatkov (UL L 77, 27.3.1996, str. 20), ki je implementirana tudi v ZASP, Podrobno o tem glej Sappa, C., La propriété littéraire et artistique au service des institutions muséales à l'ère du numérique. Analyse comparée en droits français et italien, doktorska naloga, 2009, izvod na voljo pri MBI.

¹⁶⁵ Bogataj Jančič, M., Virag, L., Jerovšek, R., Domjanič, Ž., Strokovna gradiva in podlage za pripravo predloga sprememb in dopolnitev ZASP za optimiziranje delovanja digitalne knjižnice dLib.si, objavljeno marca 2009, dopolnjeno oktobra 2009, objavljeno na dLib.si.

3. 46. člen naj bo navodilo zakonodajalcu in ne dodatni instrument za sodnika pri presoji (oženju) izjem po ZASP. Uvajanje novih izjem in omejitev dajanja na voljo javnosti, razen implementacije 5(3)(n) člena, trenutno ni v skladu z Direktivo, zato se predlaga, da se ne uvaja novih izjem in omejitev pravice dajanja na voljo javnosti v nasprotju z Direktivo 2001/29/ES, smiselno pa je raziskati možnosti v okviru naše zakonodaje za kolektivno upravljanje določenih uporab in sicer:

- ob upoštevanju dobrih primerov iz prakse skandinavskih držav naj se preuči uvedba razširjenega kolektivnega upravljanja po zgledu teh držav,

- preučitev možnosti uvedbe obveznega kolektivnega upravljanja brez uvedbe nove izjeme/omejitve v slovenskem pravnem redu oziroma v okviru možnosti obveznega kolektivnega upravljanja izven izjem/omejitev, ki jih trenutno ZASP že pozna, zagovarja pa jih tudi nekateri tuji in zlasti domači teoretiki.

KONKRETNI DOLGOROČNI PREDLOGI ZA SPREMEMBO ZASP

1. Uvedba novih omejitev oziroma izjem pravice dajanja na voljo javnosti v korist znanstvenih in kulturnih ustanov za nekomercialno rabo v izobraževalne, raziskovalne in študijske namene.

V Republiki Sloveniji prevladujejo primeri, ko znanstvene in kulturne ustanove digitalizirajo in tudi dajejo na voljo javnosti dela, katerih pravice niso razčiščene (npr. določena dela ali celo skupine del objavljene na dLib.si, digitalizirana razstava Slovenci med prvo svetovno vojno, objavljena na sistory.si in podobno). Večino teh projektov je financiranih z javnimi sredstvi in praviloma v okviru programov, ko sredstva za razčiščevanje pravic niso posebej zagotovljena. Država Slovenija nima seznama niti celostnega pregleda nad vsemi projekti digitalizacije. V prihodnosti bi bilo zato priporočljivo oziroma nujno pregledati projekte digitalizacije za nazaj in vpeljati sistem ocenjevanja njihove učinkovitosti (npr. povečanje dostopnosti digitaliziranih del). Nujno bi bilo potrebno oceniti tveganja na strani javnih institucij (znanstvenih in kulturnih ustanov) v primerih, ko dajejo na voljo javnosti dela, katerih avtorske pravice niso razčiščene, in sprejeti ustrezno politiko na nivoju pristojnih ministrstev.

Med znanstvenimi in kulturnimi ustanovami se sicer povečuje zavedanje, da je za zagotavljanje javne dostopnosti del (oziroma v nekaterih primerih npr. celo za reproduciranje del v digitalno obliko potrebno pridobiti dovoljenje imetnikov pravic). Pogostejši so primeri, ko ustanove skušajo razčistiti pravice in objavljati zgolj vsebine, katerih pravice so razčiščene. Praviloma sicer velja, da so to zelo zahtevni projekti, ki so povezani z velikimi stroški za sredstva, namenjena za iskanje imetnikov pravic, za strokovno pravno pomoč in, šele na koncu, za sredstva, potrebna za pridobitev ustreznega dovoljenja. Mnogokrat kljub velikim naporom ni mogoče najti določenih imetnikov pravic (problematika osirotelih del). V mejnih primerih se institucije odločajo previdno in objavljajo praviloma starejša dela, ki nimajo komercialne vrednosti.

V Republiki Sloveniji kolektivne organizacije zaenkrat še ne sodelujejo, niti niso sposobne sodelovati pri množičnem razčiščevanju pravic, čeprav bi pričakovali, da bodo zaradi zakonske ureditve, ki

predvideva obvezno kolektivno upravljanje tudi za dajanje na voljo javnosti, zaorale ledino v evropskem prostoru.¹⁶⁶

Institucije, zlasti Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, pa se aktivneje vključujejo v spremljanje dogajanja pri spreminjanju zakonodaje na evropski ravni in tudi doma, čeprav bi bilo potrebno njihovo aktivnost in skupno nastopanje bistveno povečati.

Kulturne in znanstvene institucije digitalizirane vsebine objavljajo na spletu. Najpogosteje so vsebine objavljene brez tehnološke zaščite, ki ne preprečujejo nadaljnjih uporab. V takšnih primerih to ne pomeni, da so vsebine v prosti uporabi, ampak velja zanje režim »vse pravice pridržane«. Uporabniki lahko takšne vsebine uporabljajo izključno samo v okviru izjem in omejitev v ZASP. V redkejših primerih, ko znanstvene in kulturne institucije želijo vnaprej podeliti dovoljenja na objavljenih vsebinah, za katere za ta namen uredijo pravice, uporabljajo proste licence, npr. Creative Commons. Slednje je v primerih, ko znanstvene in kulturne institucije uporabljajo za razčiščevanje pravic tudi ali delno pristop oziroma model 1 (t.i. model odstranitve, ko dela objavijo brez dovoljenj in jih, če imetnik pravic nasprotuje, odstranijo) nemogoče oziroma nedovoljeno uporabiti.

Trenutna ureditev avtorske in sorodne pravice znanstvenim in kulturnim institucijam ne omogoča učinkovite digitalizacije in dajanje na voljo javnosti del, ki so še avtorsko pravno varovana. Pristojne državne institucije bi se morale v večji meri lotevati problematike in, na eni strani, povečati sredstva za razčiščevanje pravic, po drugi strani pa se aktivneje vključevati v spremembe zakonodaje, ki bi v prihodnosti znanstvenim in kulturnim ustanovam omogočile učinkovitejše, bolj ekonomično in zlasti bolj pravno varno digitalizacijo in objavljanje del na spletu.

¹⁶⁶ Glej Bogataj Jančič, *Avtorskopravne ovire ...*, str. , str. 1235-1248.

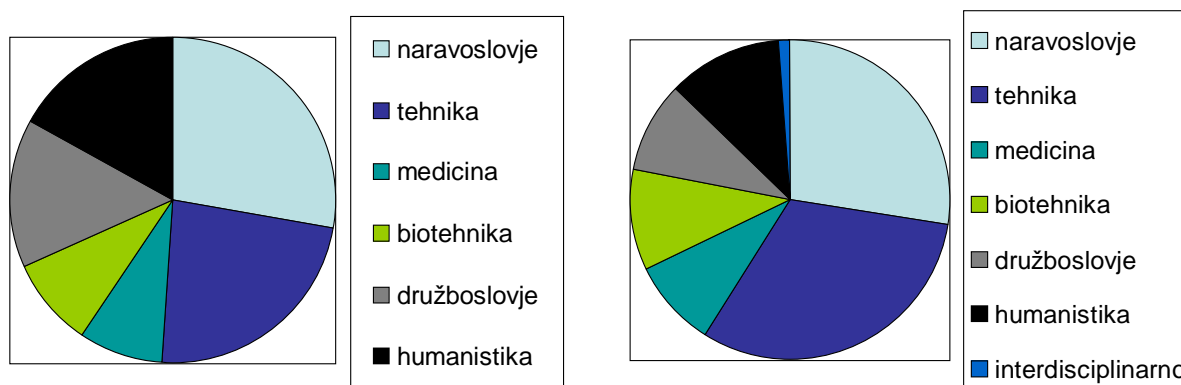
III. Anketa med raziskovalci in pedagoškimi delavci

Anketno raziskavo smo zasnovali tako, da smo anketirance razdelili v dve skupini: 1. raziskovalci in 2. pedagoški delavci. Razdelitev je bila nujna zaradi razlik med delom, ki ga opravljata skupini. Zato smo izdelali dva vprašalnika, ki sta vsebovala del enakih vprašanj in del vprašanj, ki so bila prilagojena za vsako skupino posebej. Glede na to, da je šlo v tem primeru za spletno anketo in da nismo uporabili metodo določanja naključnega reprezentativnega vzorca, se moramo zavedati, da pridobljenih podatkov (kakor tudi razlage teh podatkov) ne smemo posploševati na celotno populacijo. A kljub tej omejitvi naše anketne raziskave lahko trdimo, da imajo podatki solidno eksplanatorno vrednost in jih kot take lahko tudi analiziramo, saj je anketna vprašalnika izpolnilo precej anketirancev (odzvalo se je skupaj 1.039 raziskovalcev in pedagoških delavcev, od tega je anketo v celoti izpolnilo 807 anketirancev). Analizo smo omejili na najbolj očitne in izstopajoče kvantitativne podatke, z bolj podrobnimi korelacijami pa smo se ukvarjali samo pri izbranih vprašanjih (in tudi to le v primerih, ko smo imeli, statistično gledano, zadostne vrednosti spremenljivk). Pridobljeni podatki so nas pripeljali do zanimivih ugotovitev, zato menimo, da je naša spletna anketa popolnoma zadostila tistemu namenu, zaradi katerega smo jo tudi izvedli.

1. Raziskovalci in avtorske pravice

Anketo »Raziskovalci in avtorske pravice« smo poslali na 4.332 naslovov raziskovalcev in raziskovalk, ki so dovolili objavo naslova elektronske pošte v informacijskem sistemu SICRIS in so sodelovali pri raziskovalnih projektih, ki so se končali po 1. decembru 2008.¹⁶⁷ Spletno anketo je v obdobju od 20. aprila 2009 do 1. junija 2009 izpolnilo 680 raziskovalcev in raziskovalk (odziv: 15,7%), od katerih jih je bilo 170 nepopolnih in 510 do konca izpolnjenih anket, ki smo jih upoštevali pri nadaljnji analizi (končna stopnja sodelovanja v anketi je bila tako 11,8%).

Slika 1: Struktura anketirancev glede na znanstvene vede (*levo*), struktura financiranja ARRS po znanstvenih vedah (*desno*)

Vir: Spletna anketa (MI, 2009) in Poročilo in pregled financiranja raziskovalne dejavnosti iz proračuna RS za leto 2007 (ARRS, 2008)

Največ raziskovalcev in raziskovalk, ki so sodelovali v naši anketi, se ukvarja z naravoslovjem (26,9%) in tehniko (22,7%), nekaj manj s humanističnimi (16,5%) in družboslovnimi vedami (14,3%), najmanj pa z biotehniko (8,6%) in medicino (8,2%).¹⁶⁸ Anketiranci so razdeljeni po znanstvenih vedah v deležih, ki ustrezajo siceršnjemu javnemu financiranju znanstvenih ved.¹⁶⁹ Delež anketirancev je bil malce nižji pri tehniki, višji pa pri družboslovju in humanistiki, vendar pa so razmerja med znanstvenimi vedami v strukturi našega vzorca podobna kakor pri financiranju ved pri ARRS.

¹⁶⁷ Vabila za sodelovanje pri anketi je razposlal Inštitut informacijskih znanosti v Mariboru (IZUM) preko informacijskega sistema SICRIS. Za prijazno podporo pri izvedbi ankete se zahvaljujemo inštitutu in ga. Darinki Šeško.

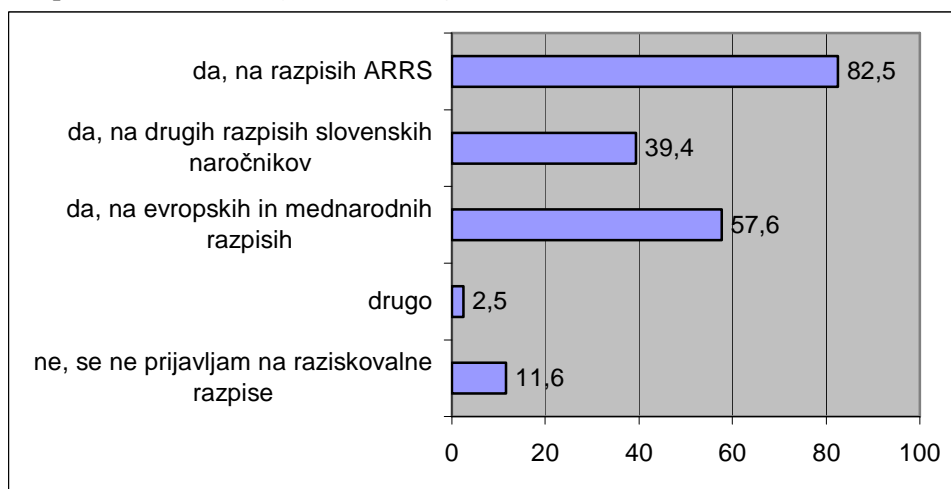
¹⁶⁸ Zaradi boljše preglednosti in večje veljavnosti statističnih analiz smo pri nadaljnjih analizah naravoslovje, tehniko, biotehniko in medicino združili v enotno kategorijo »naravoslovje«, družboslovne in humanistične vede pa v kategorijo »družboslovje«. V prvi skupini je tako pristalo približno dve tretjini vseh anketirancev, v drugi pa približno ena tretjina.

¹⁶⁹ Glej *Poročilo in pregled financiranja raziskovalne dejavnosti iz proračuna Republike Slovenije za leto 2007*, Ljubljana, ARRS, 2008.

Med anketiranci jih je bilo med univerzami največ z Univerze v Ljubljani (123), potem z Univerze v Mariboru (33), Univerze na Primorskem (4) in Univerze v Novi Gorici (1). Z raznih znanstvenih inštitutov in javnih zavodov je bilo 56 anketirancev, iz industrije pa jih je bilo 13.

S selekcijskimi kriteriji smo želeli doseči, da bi v anketo zajeli aktivne raziskovalce in raziskovalke. Prvo vprašanje v anketi je ravno spraševalo o njihovi raziskovalni »aktivnosti« in za kakšne vrste raziskovalnih projektov se potegujejo na javnih razpisih.

Slika 2: Ali se na javnih razpisih ali naročilih potegujete za sredstva za raziskave, ekspertize...? (možnih je bilo več odgovorov; v odstotkih)

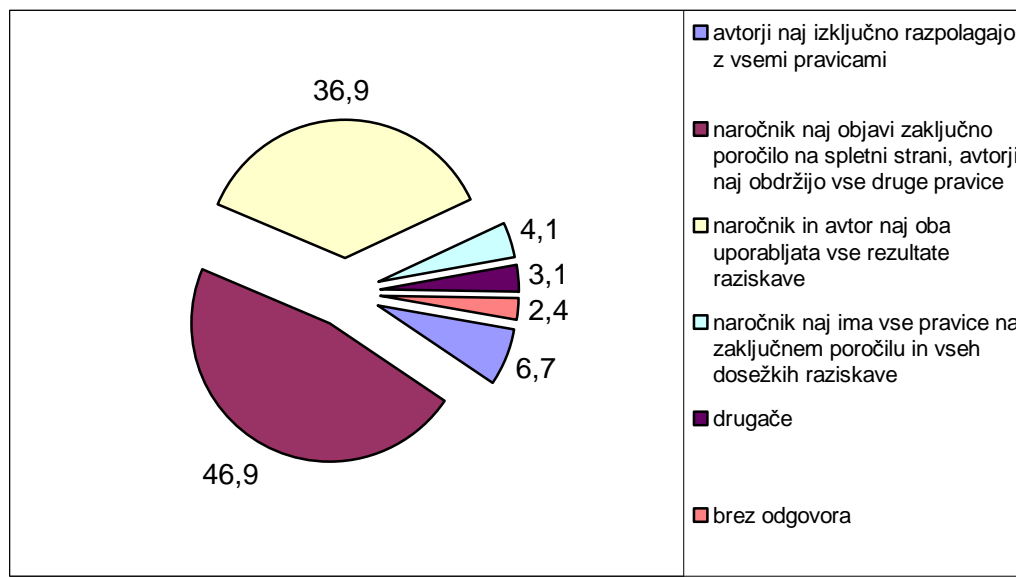
Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

Kot lahko vidimo na sliki 2, več kot 80 odstotkov vseh anketirancev pošilja predloge raziskovalnih projektov na državno agencijo za raziskovanje (ARRS), ki tudi vodi register vseh raziskovalcev in raziskovalk v Sloveniji (SICRIS). Ker je bilo možnih več odgovorov, so anketiranci lahko izbrali tudi druge možnosti: skoraj 40 odstotkov je odgovorilo, da sodeluje z drugimi slovenskimi naročniki (denimo, z ministrstvi, mestnimi občinami in drugimi morebitnimi naročniki), skoraj 60 odstotkov pa je odgovorilo, da se vsaj potegujejo za evropske in mednarodne raziskovalne projekte, če ne dejansko sodelujejo v mednarodnih projektih. Dobra dva odstotka sta se odločila za kategorijo »drugo«, kar so nekateri anketiranci (14 skupaj) pojasnili s »fundacijami«, nekateri kot sodelovanje z industrijo, nekateri vse zgoraj naštetu, eden je omenil »štipendije« in podobno. Podatki kažejo, da se slabih 90 odstotkov raziskovalcev in raziskovalk odziva na domače in tuje razpise za financiranje raziskovalnih projektov, dobrih 10 odstotkov pa se na te razpise ne prijavljajo. Pri tem ni razlike med naravoslovci in družboslovci: statistični deleži so pri obeh skupinah skoraj na las podobni po vseh kategorijah razpisov.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Razdelitev proračunskih sredstev za financiranje raziskav v letu 2009 že kaže povsem drugo razmerje med znanstvenimi vedami: naravoslovne vede dobijo veliko večji kos proračunske »pogače« kakor družboslovne. V primeru ARRS, osrednje slovenske agencije za financiranje raziskovalne dejavnosti, je v letu 2009 agencija

Drugo vprašanje je zadevalo odnos raziskovalcev in raziskovalk do načina urejanja avtorskih pravic med naročnikom in raziskovalci.

Slika 3: Kako naj bi bile po vašem mnenju urejene materialne avtorske pravice med javnim naročnikom in avtorji? (v odstotkih)

Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

Ob tem vprašanju je peščica anketiranih (6,7 odstotkov; nekoliko več družboslovcev in nekoliko manj naravoslovcev) zavzelo stališče, da morajo avtorji razpolagati z vsemi pravicami v primerih javnih naročil za raziskovalne projekte. Skoraj vsi drugi (približno 90 odstotkov, če združimo podobne kategorije odgovorov) so, nasprotno, izbrali stališče, da naj naročnik – če nekoliko poenostavimo – omogoči dostop javnosti do rezultatov raziskovalnega dela.¹⁷¹ Ta skupina anketirancev se potem razlikuje glede na obseg pravic, ki bi jih dali bodisi naročniku bodisi bi jih obdržali zase: približno polovica anketiranih raziskovalcev bi obdržala vse pravice, javnemu naročniku pa prepustila pravico do objave poročila na spletni strani, dobra tretjina pa zagovarja stališče, da naj »naročnik in avtor uporabljata in objavljata vse rezultate raziskave«. Za drugo skrajno možnost, da naj naročniki imajo vse pravice na zaključnem poročilu in na vseh drugih dosežkih raziskave, se je odločilo le 4,1% vprašanih (med njimi je več naravoslovcev in manj družboslovcev). Če povzamemo: stališče velike večine raziskovalcev in raziskovalk je, da naj javni naročniki zagotovijo dostop javnosti do rezultatov

porabila 78% proračuna za naravoslovne vede in 21% za družboslovje in humanistiko (pod manjkajoči 1% ARRS kategorizira »multidisciplinarno in interdisciplinarno raziskovanje«). Glej grafično ponazoritev na spletni strani ARRS: <http://www.arrs.gov.si/sl/analize/obseg/prorsred.asp> (dostop: 25. 02. 2010).

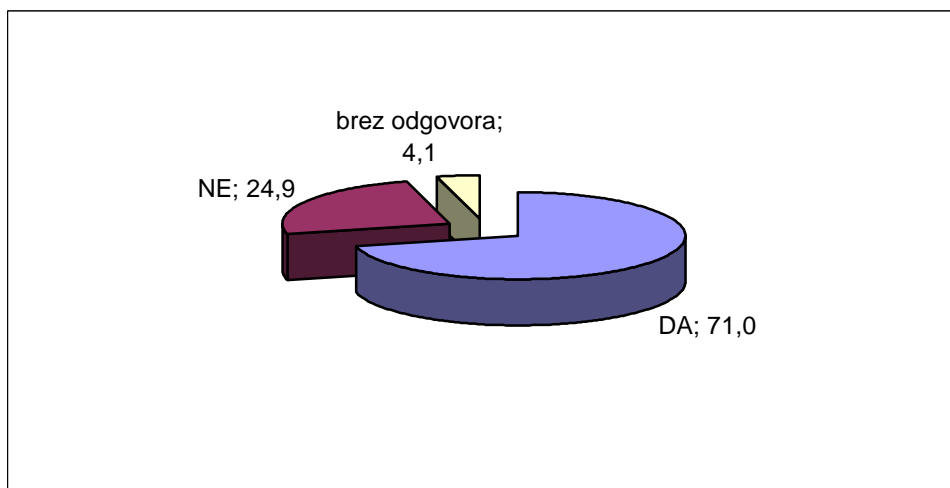
¹⁷¹ Pri tej trditvi izhajamo iz utemeljene domneve, da morajo javni naročniki upoštevati javni interes in so v skladu s tem načelom dolžni omogočati prosti dostop do novega znanja in znanstvenih dosežkov vsem in pod enakimi pogoji. Zavedamo pa se, da vsi javni naročniki niso docela zvesti temu načelu – na to nas opozarjajo primeri, ko so nekatera poročila znanstvenih raziskav (zlasti tista, ki niso bila po godu raznim političnim ali kapitalskim vplivnežem) prišla v javnost šele po vztrajnih zahtevah samih raziskovalcev, vztrajnih novinarjev ali pa na podlagi odločbe Informacijskega pooblaščenca.

raziskovalnega dela oziroma do raziskovalnih poročil. Kljub temu, da podatki ne izhajajo iz naključno izbranega vzorca, je opredelitev anketirancev v tem primeru tako izrazita, da tudi morebitna odstopanja pri naključno izbranem vzorcu anketirancev ne bi mogla bistveno spremeniti strukture odgovorov.

Trije odstotki anketirancev so se odločili za drugačen način urejanja avtorskih pravic: kako si ga predstavljajo, so razložili v komentarjih. Njihovi predlogi so raznoliki, a najpogosteje se omenja, da bi moral biti dogovor odvisen od vsakokratnih specifičnih okoliščin, se pravi, da bi se moral način urejanja določiti glede na tip raziskave, ali gre za temeljno raziskavo ali za aplikativno, za industrijsko uporabno raziskavo in podobno. Nekateri so dopisali komentar, da naj delo »javnih« avtorjev ostane javno.

Pri naslednjem vprašanju smo želeli ugotoviti, ali bi naši anketiranci dali svoja dela brezplačno na voljo javnosti, če bi imeli vse materialne pravice na teh delih. Odstotek tistih, ki bi dela dali na voljo javnosti, se je – po pričakovanjih – nekoliko zmanjšal glede na prejšnji odgovor, vendar še vedno krepka večina (71%) trdi, da bi jih, le četrtina (približno 25%) pa ne bi bila pripravljena dati dela na voljo javnosti brezplačno (npr. preko interneta).

Slika 4: Če bi vi kot avtor raziskave zadržali vse materialne pravice na delih, ki so rezultat raziskave - ali bi ta dela dali na voljo javnosti brezplačno (npr. preko interneta)? (v odstotkih)

Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

Tudi slika 4 očitno potrjuje ugotovitev iz prejšnjega odgovora, da večina, dve tretjini slovenskih raziskovalcev in raziskovalk podpira javno dostopnost rezultatov raziskovalnega in znanstvenega dela in da bi bili v ta namen pripravljene sami dati dela brezplačno na voljo javnosti. Ugotovitev velja tako za raziskovalce s področja družboslovnih ved kot s področja naravoslovnih ved, pri čemer so

družboslovci nekoliko bolj pripravljeni dati svoja avtorsko varovana dela brezplačno na voljo javnosti (dobrih deset odstotkov več kot v primeru naravoslovcev).

V naslednjem vprašanju so se anketiranci lahko opredelili o šest vnaprej postavljenih trditvah, s katerimi smo ugotavljali njihova stališča o tem, ali bi jih javna dostopnost njihovih znanstvenih poročil ovirala ali bi jim koristila. Anketiranci so trditve ocenjevali¹⁷² od 1 do 5, povprečno najvišjo oceno 4,11 pa je dobila trditev, da je »znanstveno delo mogoče samo, če je javno, in znanstveni rezultati imajo smisel samo, če so predmet javne razprave«. Takoj za njo je bila visoko s 4 točkami ocenjena trditev, da bi, če bi bila raziskovalna dela in poročila javno dostopna, »raziskovalci bolje poznali dela drugih in drug drugega citirali«. In tudi tretja trditev, ki je naklonjena javni dostopnosti raziskovalnih del, je dobila več točk kot ostale: s 3,35 točk so anketiranci ocenili trditev, da »če bi bila dela dostopna, bi založniki objavljali res le najbolj zanimiva dela«.

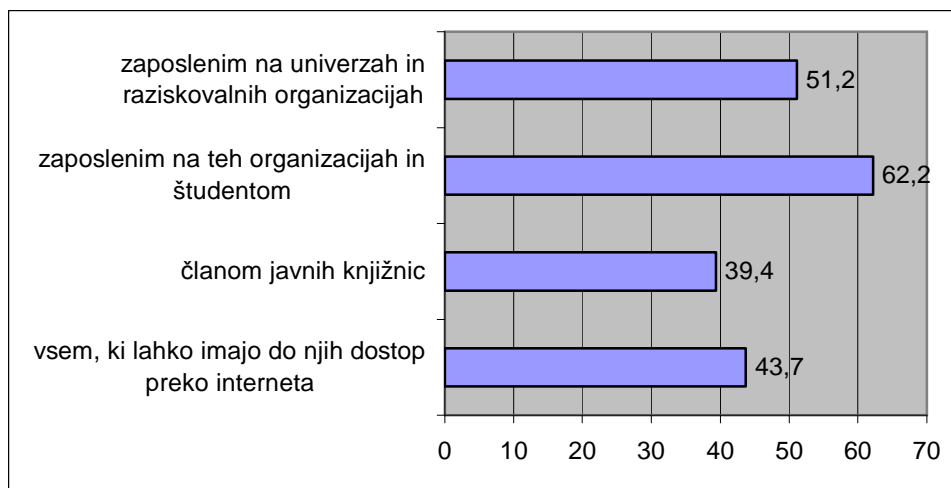
Anketiranci so bili manj naklonjeni drugim trem trditvam, ki so predpostavile nasproten argument, da javna dostopnost znanstvenega dela lahko škodi raziskovalcem in znanstvenikom. Še najbolj se jim je zdela realna grožnja, da založniki ne bi hoteli objavljati del, če bi ta že bila javno dostopna, četudi le prek interneta: to trditev so anketiranci ocenili s 3,10 točk. Kot manj verjetno pa so ocenili trditvi, da bi se »drugi lahko okoristili z odkritji« (2,64 točk) in da bi jim »drugi raziskovalci lahko ukradli ideje« (2,55 točk). Pri ocenjevanju trditvah so se anketiranci, tudi tokrat, dokaj odločno postavili na stran argumentov, da logika znanstvenega dela zahteva javni dostop do znanstvenih rezultatov, saj je le tako možno spodbuditi argumentirano razpravo o znanstvenih predpostavkah, prijemih in dokazih v javnosti. Če bi zato založniki morda manj objavljali, ker bi bila vsa raziskovalna poročila samodejno objavljena na internetu, v tem ne vidijo tolikšne škode kot v vseh drugih morebitnih učinkih, če dela ne bi bila dostopna. Kontingenčna analiza glede na področje (primerjava med družboslovnimi in naravoslovnimi vedami) je pokazala, da glede tega vprašanja ni statistično značilnih razlik med eno in drugo skupino raziskovalcev, kar pomeni, da so njihova mnenja glede pozitivnih in negativnih učinkov prostega dostopa javnosti do rezultatov znanstvenih raziskav dokaj enotna.

Za vse raziskovalke in raziskovalce, ne glede na to, ali se ukvarjajo z družboslovnimi ali naravoslovnimi vedami, je izjemno pomembno, da objavljajo dosežke svojih raziskav in hkrati spremljajo objave svojih kolegic in kolegov, bodisi v znanstvenih, strokovnih in specialističnih revijah, bodisi v monografskih publikacijah. V novejšem času je čedalje več znanstvenih revij in monografij dostopnih tudi v elektronski obliki, branje teh publikacij pa pogosto ni brezplačno. V nekaterih primerih država zagotavlja dostop do tega gradiva in sicer tako, da odkupi licenco za

¹⁷² Odgovori z vrednostmi 1 so pomenili najnižjo, odgovori z vrednostmi 5 pa najvišjo stopnjo strinjanja.

uporabo od določenega ponudnika. Ob tem se poraja vprašanje, kdo naj bi bil upravičen do brezplačne uporabe tovrstnega »licenciranega« dostopa.

Slika 5: Ali bi po vašem mnenju morala biti tuja znanstvena dela (revije, monografije...), ki izhajajo v elektronski obliki in za katera odkupuje licenco za uporabo država, na voljo: (možnih je bilo več odgovorov; v odstotkih)

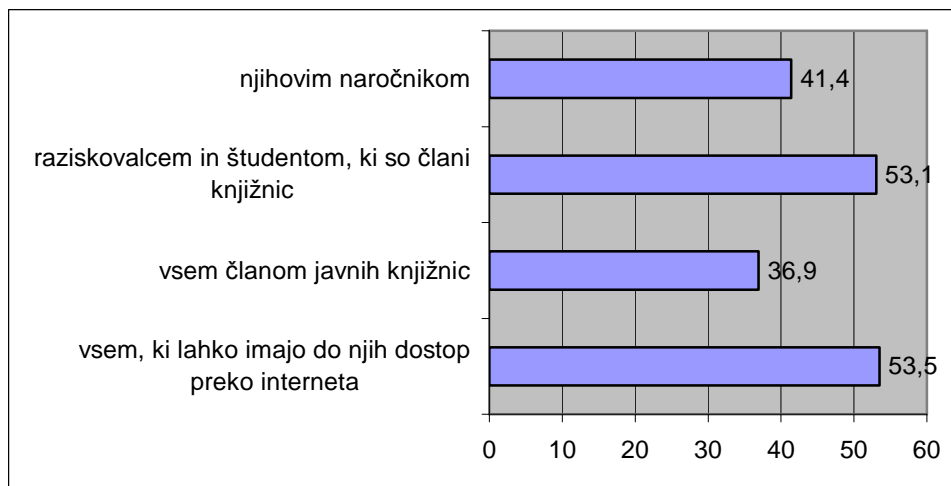
Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

Nekaterim skupinam uporabnikov je torej omogočen dostop do tujih revij in monografij, ki izhajajo le v elektronski obliki in za katere je država odkupila licenco. Skupine smo razdelili na štiri, za katere se država že zdaj pogaja s ponudniki elektronskih publikacij: zaposleni na univerzah in raziskovalnih organizacijah; ista skupina razširjena s študenti; člani javnih knjižnic in, bolj ali manj hipotetično, vsi uporabniki interneta. Anketiranci so v odgovorih dali prednost razširjeni skupini zaposlenih na univerzah in inštitutih ter študentom pred ožjo skupino raziskovalcev in profesorjev. Da bi imeli člani javnih knjižnic dostop do tega gradiva, se jim zdi manj pomembno kakor dostop vsem uporabnikom interneta. Soglasje glede tega vprašanja je popolno, ne glede na področje znanstvenega raziskovanja; razlike v odgovorih so zanemarljive in ne presegajo niti eno odstotno točko.

Zlasti so zanimive ocene anketirancev o dostopnosti domačih strokovnih in znanstvenih revij, ki jih financira država. Največ jih je izrazilo potrebo, da bi bile te publikacije dostopne vsem uporabnikom interneta in raziskovalcem ter študentom. Tudi za naročnike naj bi bil dostop do revij prek interneta pomemben, medtem ko omogočanje dostopa prek javnih knjižnic ocenjujejo za manj pomembno. Iz odgovorov, ki so prikazani na slikah 5 in 6, je mogoče sklepati, da bi si pri naročenih tujih revijah raziskovalci želeli, da bi bile dostopne vsaj še študentom, če ne kar vsem prek interneta, medtem ko pri domačih revijah menijo (v enakem deležu), da bi lahko bile na voljo raziskovalcem in študentom kakor tudi vsem uporabnikom interneta. Tudi v tem primeru ni statistično značilnih razlik med raziskovalci glede na njihovo osnovno znanstveno vedo. Naši podatki torej napeljujejo k sklepu, da so

javne knjižnice za raziskovalce vse manj pomembne kot kraji, kjer se oskrbujejo s strokovno literaturo, čedalje večjo vlogo pa anketiranci pripisujejo internetu.

Slika 6: Ali bi morale biti domače znanstvene in strokovne revije, ki jih financira država, dostopne preko interneta: (možnih je bilo več odgovorov; v odstotkih)

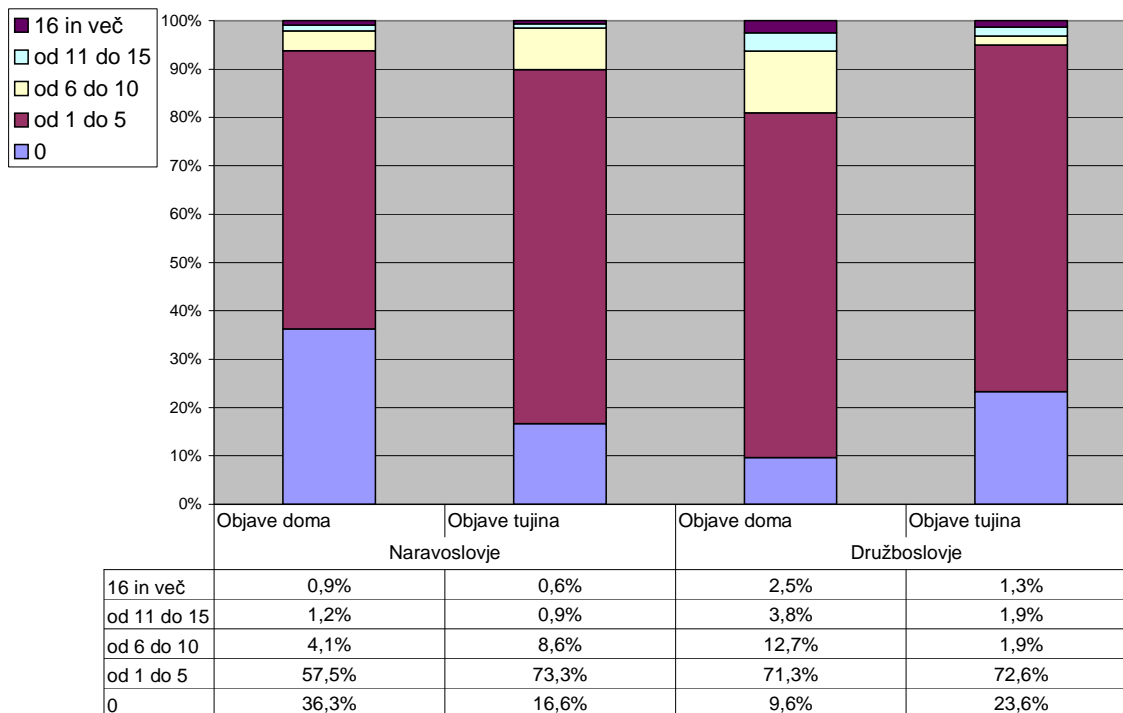

Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

V nadaljevanju anketne raziskave smo prišli do zanimivih ugotovitev glede znanstvenih in strokovnih objav v Sloveniji registriranih raziskovalcev in raziskovalk. Kvalitativne analize se seveda nismo mogli lotiti, zato smo ostali pri kvantitativnih kazalcih: zanimalo nas je, koliko znanstvenih in strokovnih del so v zadnjem letu objavili v domačih in tujih revijah. Približno ena tretjina slovenskih raziskovalcev in raziskovalk v preteklem letu ni objavila prav nobenega znanstvenega ali strokovnega članka ne v domačih ne v tujih revijah, dve tretjini pa od enega do – v ekstremnih primerih – tudi čez 15 člankov. V tej drugi skupini številčno močno prevladujejo tisti, ki so objavili od enega do pet člankov. Med tistimi slovenskimi raziskovalci, ki jim uspe objaviti članek v domači ali tuji strokovni ali znanstveni reviji, je najbolj pogost primer raziskovalca (ali raziskovalke) z enim ali dvema objavama na leto. Iz podatkov, ki so jih posredovali anketiranci, lahko ugotovimo, da slovenski raziskovalci objavljajo približno enako pogosto v tujih revijah kakor v domačih.¹⁷³ Če primerjamo število objav glede na znanstvene vede, nekoliko več objav v tujih revijah dosegajo naravoslovci, družboslovci pa imajo nekaj več objav v domačih revijah. Podrobneje so ti podatki prikazani na sliki 7.

¹⁷³ Anketiranci v našem vzorcu (n=510) so, glede na podatke, ki so nam jih zaupali, v preteklem letu objavili skupaj 1.282 člankov v domačih znanstvenih in strokovnih revijah ter 1.180 v tujih. V slovenskih revijah so torej objavili le za približno sto člankov več kakor v tujih. Teh podatkov seveda nismo mogli preveriti v sistemu znanstvenih bibliografij slovenskih raziskovalcev SICRIS, ker je bila anketna raziskava anonimna, zato temeljijo izključno na lastnih ocenah anketirancev.

Slika 7: Število objav znanstvenih in strokovnih del v preteklem letu v domačih in tujih revijah glede na znanstvene vede (v odstotkih)

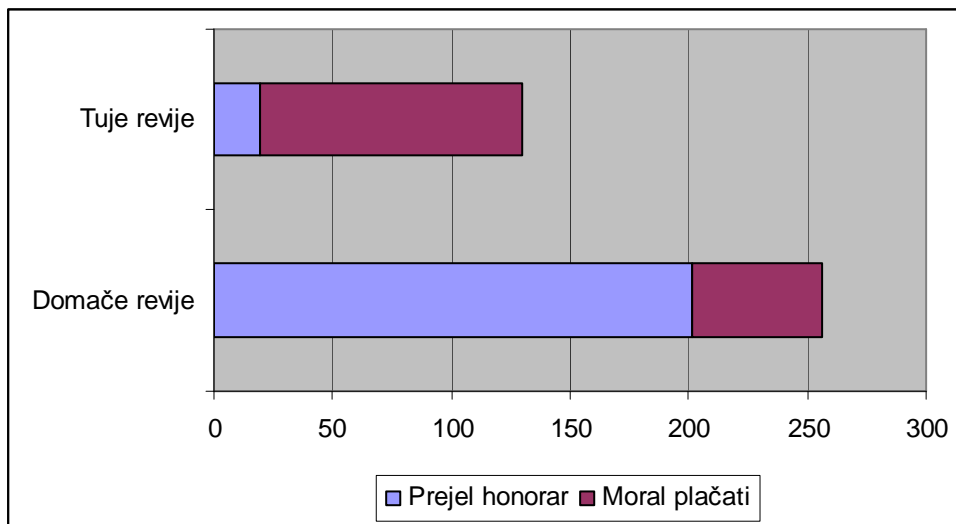
Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

Podatki kažejo, da avtorski honorar prav gotovo večini ni glavni motiv za objavljanje člankov v enih ali drugih revijah. Pri odgovarjanju na vprašanja glede plačil anketiranci niso bili preveč disciplinirani, zato se nekateri podatki povsem ne ujemajo, a kljub temu iz razpoložljivih podatkov izhaja (približna) ocena, da so raziskovalci dobili avtorski honorar za 15,7% vseh objavljenih člankov v slovenskih znanstvenih in strokovnih revijah, medtem ko delež honoriranih člankov v tujih revijah znaša le 1,6%. Nekateri pa so morali za objave svojih člankov celo plačati: slovenske revije so zahtevale plačilo za dobre štiri odstotke objavljenih člankov (4,3%), tuje revije pa so zahtevale plačilo za skoraj vsak deseti objavljeni članek slovenskih znanstvenikov (9,4%). Če pogledamo razmerje med članki, za katere so raziskovalci prejeli honorar in tistimi, za objavo katerih so morali plačati, je podoba več kot zgovorna: pri objavah v domačih revijah je to razmerje 3,7 : 1 v korist honoriranih člankov, pri tujih revijah pa nasprotno, na vsak honorirani članek pride 5,8 člankov, za katere so avtorji morali plačati, da bi jih tuja revija objavila.

Pri omenjenem razmerju ni statistično značilnih razlik med vedami, ko gre za objave v slovenskih znanstvenih in strokovnih revijah. Nekaj odvisnosti med spremenljivkama pa se vendarle pojavi v primeru objav v tujih revijah: glede na število objav v tujih revijah so naravoslovci prejeli avtorski honorar za le 0,5% svojih člankov, družboslovci pa vendarle za nekaj odstotkov več (5,0%); v primerih, ko so morali avtorji sami plačati za objavo svojih člankov, pa je razmerje obrnjeno (10,7%

pri naravoslovcih in 5,7% pri družboslovcih). Če nekoliko poenostavimo in posplošimo, bi lahko ugotovili, da so v tem primeru družboslovci vendarle za malenkost na boljšem kakor naravoslovci: ko objavljajo znanstvene in strokovne članke v tujih revijah družboslovci (v primerjavi z naravoslovci), pogosteje dobijo honorar za svoje članke in redkeje morajo sami plačati za objavo svojih člankov. Iz analize tudi izhaja, da velika večina avtorjev – ne glede na znanstveno vedo – ni dobila avtorskega honorarja za objavo ne v domačih ne v tujih znanstvenih in strokovnih revijah (kar zlasti velja za tuje).

Slika 8: Razmerje med članki, za katere so avtorji prejeli honorar in članki, za objavo katerih so morali sami plačati, v domačih in tujih znanstvenih in strokovnih revijah

Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

Iz podatkov, ki smo jih pridobili z našo anketno raziskavo, je potemtakem mogoče izpeljati sklep, da *razlog, zakaj bi si raziskovalke in raziskovalci želeli zadržati materialne avtorske pravice, večinoma niso dohodki iz objavljanja njihovih člankov, kajti zadržanje materialnih avtorskih pravic nad rezultatih znanstvenega dela v praksi zelo redko prinaša materialne koristi raziskovalcem ali njihovim ustanovam; v tem (materialnem, ekonomskem) smislu tudi bistveno ne prispeva k spodbujanju znanstvenega dela in razvoju znanosti.*¹⁷⁴ Motivi za objavljanje v domačih in zlasti tujih revijah (ki je po obsegu skorajda enakovredno kakor v slovenskih revijah) so zagotovo druge narave: točke za univerzitetne habilitacije, ocenjevanje raziskovalne uspešnosti in podobni »univerzitetno-poklicni« motivi.¹⁷⁵ V tem primeru si nemara prideta navzkriž dve težnji pripadnic in pripadnikov akademske in raziskovalne skupnosti: po eni strani, poskrbeti za čim širšo diseminacijo rezultatov znanstvenih

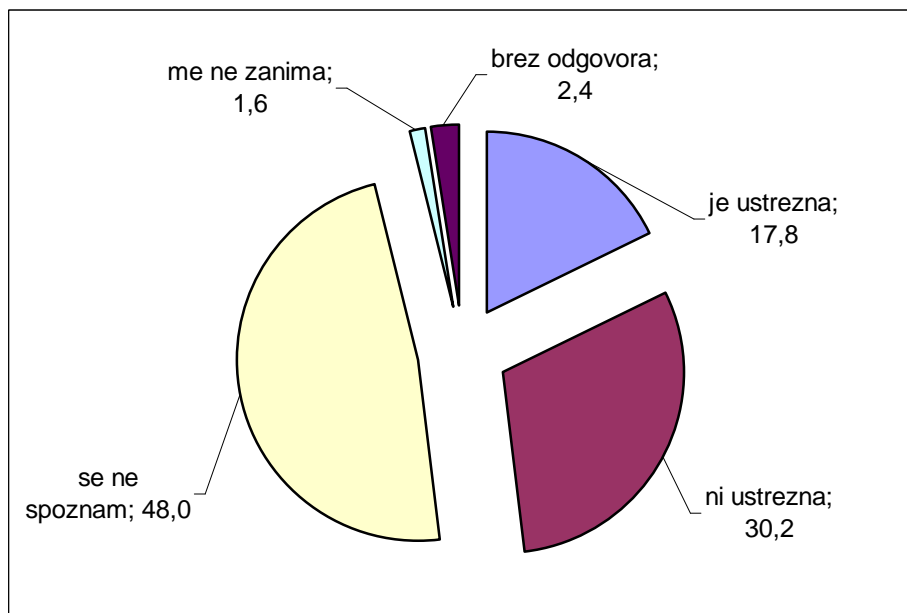
¹⁷⁴ V anketi smo raziskovalcem in raziskovalkam zastavili le vprašanja glede znanstvenih revij, ne pa tudi monografij. Da je podobno stanje tudi na področju knjižnega založništva, smo se lahko prepričali na podlagi polstrukturiranih poglobljenih intervjujev z izbranimi slovenskimi založniki, ki smo jih izvedli v okviru iste raziskave. Financer znanstvenih publikacij – prej ARRS, zdaj Javna agencija za knjigo RS – založnikom krije le stroške tiska, ne pa tudi honorarja (kot zahteva, denimo, Ministrstvo za kulturo). Založniki so povedali, da se morajo avtorji pri znanstvenih monografijah pogosto odpovedati honorarju, da delo sploh lahko izide, ali pa je ta honorar morda minimalen.

¹⁷⁵ Morda lahko prinašajo koristi pravice s področja industrijske intelektualne lastnine, vendar v to področje anketna raziskava ni posegla.

raziskav v znanstvenih in strokovnih revijah in, po drugi strani, pridobiti točke in citate v indeksiranih revijah, ki od avtorjev lahko zahtevajo ekskluzivno pravico do objave. Videti je celo, da se znanstvena in strokovna periodika pogosto okorišča s potrebami znanstvenic in znanstvenikov, da objavljajo čim več v fetišiziranih indeksiranih revijah, za kar so pripravljene delo opraviti zastonj in na založnike prenesti vse materialne avtorske pravice, se pravi, materialne pravice za delo iz raziskave, ki je bila najverjetneje financirana z javnimi sredstvi. *Posledica politike znanstvenega založništva je, da si lahko zasebne založbe nagrabiijo člankov z vsemi materialnimi pravicami v svojih revijalnih nabiralnikih, za katere potem prodajajo letne naročnine nazaj državam, ki so že enkrat financirale raziskave, na podlagi katerih so ti članki večinoma nastali.*

Na naslednje vprašanje, kakšno je njihovo stališče ali odnos do pravne ureditve avtorskih pravic, je več kot polovica anketirancev povedala, da iz raznih razlogov ne morejo opredeliti svojega odnosa do tega vprašanja. Vendar pa jih je zelo malo tistih (1,6%), ki menijo, da to ni zanimivo vprašanje, največ (48,0%) pa je tistih, ki pravijo, da se nanj ne spoznajo. Manj kot polovica se je čutila sposobne odgovoriti na to vprašanje, pri čemer je od te skupine večina (30,2%) menila, da pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic ni ustrezna, manjši del (17,8%) pa, da je ustrezna. Glede tega vprašanja so si anketiranci dokaj enotni in med znanstvenimi področji ni statistično značilnih razlik.

Slika 9: Kakšno je vaše stališče do pravne ureditve avtorskih pravic? (v %)

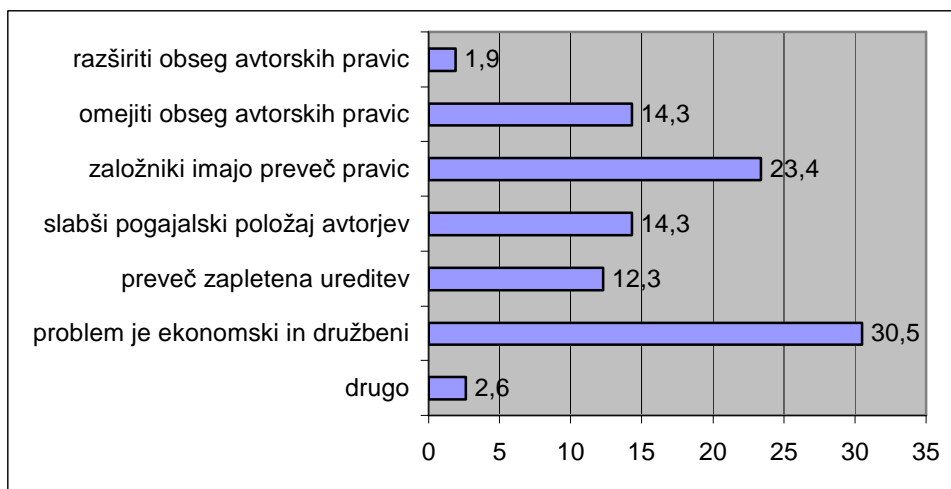

Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

Tisti, ki so pri prejšnjem vprašanju izbrali odgovor »ni ustrezna«, so lahko naprej izbirali med različnimi trditvami, ki so izražale možne razloge, zakaj se ti anketiranci ne strinjajo s trenutno pravno ureditvijo avtorskih pravic (vključno z odprto kategorijo »drugo«). Odgovore na to vprašanje prikazuje slika 10

(glej naslednjo stran). Med njimi jih je največ (30,5%) izbralo trditev, da »problem plačil avtorjem ni pravne, temveč ekonomske ali družbene narave (koncentracija, privatizacija, komercializacija, liberalizacija založništva...)«, takoj zatem pa trditev, da »pravna ureditev daje preveč pravic založnikom, premalo avtorjem« (23,4%). Precejšen delež anketirancev se je dokaj enakomerno razporedil med tremi odgovori: na las enak odstotek (14,3%) sta dosegla odgovora, da so »avtorji v slabšem pogajalskem položaju do naročnikov, zato ne morejo uveljaviti svojih pravic« in da »bi bilo potrebno omejiti obseg avtorskih pravic (skrajšanje trajanja pravic na manj kot 70 let po smrti avtorja, razširiti upravičenja uporabnikov...)«, odgovor »pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic je preveč zapletena« pa je izbralo 12,3% anketirancev iz te skupine. Zelo malo (1,9%) se jih je odločilo za možnost, da »bi bilo potrebno razširiti obseg avtorskih pravic (podaljšanje trajanja pravic na več kot 70 let po smrti avtorja, omejitev proste uporabe avtorskih del za namene pouka in uradnih postopkov, omejitev možnosti javnega posojanja v javnih knjižnicah...)«. Zelo malo (2,6%) se jih je tudi odločilo za možnost »drugo« in za dodatno pojasnitev.¹⁷⁶

Slika 10: Navedli ste, da se vam pravna ureditev avtorskih pravic ne zdi ustrezna. Kaj se vam zdi najbolj problematično? (v odstotkih; odgovarjali so samo tisti, ki so na predhodno vprašanje odgovorili, da pravna ureditev avtorskih pravic ni ustrezna; odgovori so skrajšani; prikaz samo tistih, ki so odgovorili – kategorija »brez odgovora« = 0,6% je izločena)

Vir: Spletna anketa, april-junij 2009, n=510

MOŽNI ODGOVORI V INTEGRALNI OBLIKI:

- Potrebno bi bilo razširiti obseg avtorskih pravic (podaljšanje trajanja pravic na več kot 70 let po smrti avtorja, omejitev proste uporabe avtorskih del za namene pouka in uradnih postopkov, omejitev možnosti javnega posojanja v javnih knjižnicah...).

¹⁷⁶ Dejansko so samo trije anketiranci zapisali dodatno pojasnilo. Eden je zapisal, da so avtorske pravice premalo zaščitene, dva pa, nasprotno, da je nedorečeno lastništvo nad rezultati raziskav, ki se uporabljajo v industriji. Eno izjavo navajamo v celoti: »Država v veliki meri sofinancira raziskave in bi morala postati solastnica patentov, ki iz teh raziskav izidejo. S tem bi preprečili prodajo tovarne, ki posledično odnese znanje in proizvodnjo v tujino (npr. Iskra Emeco, morda tudi Lek)«.

- Potrebno bi bilo omejiti obseg avtorskih pravic (skrajšanje trajanja pravic na manj kot 70 let po smrti avtorja, razširiti upravičenja uporabnikov...).
- Pravna ureditev daje preveč pravic založnikom, premalo avtorjem.
- Avtorji so v slabšem pogajalskem položaju do naročnikov, zato ne morejo uveljaviti svojih pravic.
- Pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic je preveč zapletena.
- Problem plačil avtorjem ni pravne, temveč ekonomske ali družbene narave (koncentracija, privatizacija, komercializacija, liberalizacija založništva...).
- Drugo.
- Brez odgovora.

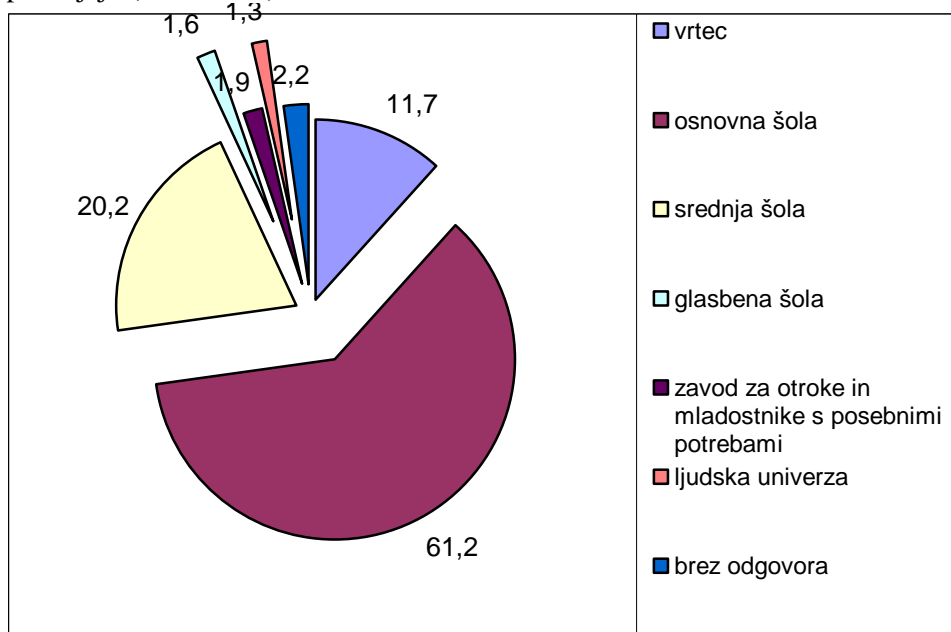
Najpomembnejša ugotovitev iz odgovorov je, da je skorajda polovica raziskovalcev negotovih pri problematiki avtorskih pravic; ne menijo, da problematika ni pomembna, temveč ugotavljajo, da se nanjo ne spoznajo; se pravi, da je problematika preveč kompleksna, da bi jo lahko uporabljali za vsakdanjo rabo. Če to trdijo »znanstveniki«, bo to verjetno še bolj veljalo za splošno populacijo.

V zadnjih dveh vprašanjih smo anketirance spraševali o določilih glede avtorskih pravic v pogodbah o zaposlitvi. Dobra petina (21,8%) je odgovorila, da imajo posebne določbe o avtorskih pravicah v pogodbi o zaposlitvi, skoraj polovica (47,5%) takšne določbe nima, dobra četrtnina anketirancev (26,3%) pa ne ve, ali imajo takšne določbe v pogodbi o zaposlitvi. V naslednjem vprašanju so dodatno pojasnili, da dobra petina (22,0%) anketirancev praviloma sklepa z delodajalcem posebne pogodbe o prenosu avtorskih pravic na morebitnih avtorskih delih, ki jih ustvarijo v delovnem razmerju. Poglobljena analiza pa razkrije tudi to, da tisti, ki v pogodbi o zaposlitvi nimajo določb o avtorskih pravicah, praviloma tudi nimajo posebnih pogodb o prenosu avtorskih pravic na posamičnih avtorsko varovanih delih, ki jih morda ustvarijo v delovnem razmerju; pri tistih, ki te določbe imajo v pogodbi o zaposlitvi, pa je nekoliko bolj verjetno, da bodo imeli tudi posebne pogodbe za morebitna posamična avtorska dela. Glede določb o avtorskih pravicah v pogodbah ni statistično značilnih razlik med družboslovci in naravoslovci.

2. Pedagoški delavci in avtorske pravice

Pri izvedbi drugega dela anketne raziskave, »Pedagoški delavci in avtorske pravice«, nam je pomagal Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture (SVIZ), ki je uporabil razne poti za obveščanje pedagoških delavcev o anketi: preko sindikalnega časopisa *Šolski razgledi*, obvestila, poslanega na vse zavode, sindikalnega časopisa in obveščanja pedagoških delavcev preko območnih odborov. Z dobro organiziranostjo sindikata je spletna anketa tako dosegla 359 anketirancev, ki so na anketo odgovarjali med 20. aprilom in 31. majem 2009. Med vsemi jih je 62 le delno odgovorilo na anketo, 297 pa v celoti.¹⁷⁷ V nadaljevanju bomo predstavili ugotovitve iz odgovorov v celoti izpolnjenih anket. Anketa je ugotavljala potrebe po elektronskih učnih gradivih, kakšni naj bi bili pogoji za ustvarjanje novih del, pripravljenost pedagoških delavcev, da sami prispevajo vsebine na internetne portale in o pogojih dostopnosti elektronskih izobraževalnih vsebin.

Slika 11: Struktura anketirancev glede na izobraževalne ustanove, v katerih poučujejo (v odstotkih)

Vir: Spletna anketa, april-maj 2009, n=297

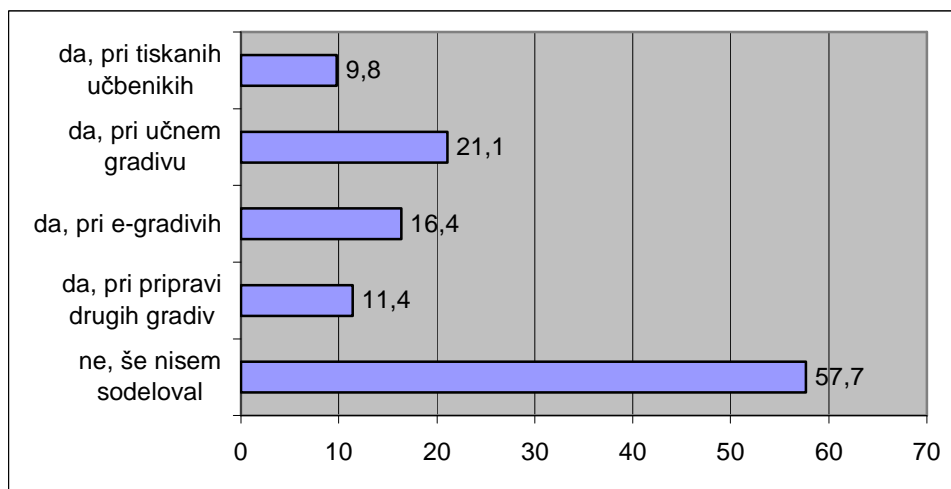
V anketi so sodelovali pedagoški delavci iz številnih izobraževalnih ustanov, in sicer od vrtcev do ljudskih univerz. Največji delež, dve tretjini anketirancev poučuje v osnovnih šolah, 20,2 odstotka v srednjih šolah in 11,7 odstotkov v predšolskih vzgojno-varstvenih ustanovah. Veliko manj je med anketiranci pedagoških delavcev, ki poučujejo bodisi v glasbenih šolah, v zavodih za otroke in

¹⁷⁷ Za prijazno pomoč pri izvedbi ankete se zahvaljujemo sindikatu SVIZ, ki je omogočil izpeljavo ankete, in še posebej g. Sandiju Modrijanu.

mladostnike s posebnimi potrebami ter na ljudskih univerzah. Manjše število anketirancev (približno dva odstotka) na to vprašanje ni odgovorilo, bržkone zaradi tega, ker se niso prepoznali v nobenemu izmed šestih tipov ustanov, ki so bili na voljo med odgovori na to vprašanje.

Anketo smo vpeljali z vprašanjem, ali imajo anketiranci že izkušnje s pripravljanim in pisanjem izobraževalnih priročnikov. Krepko čez polovico (57,7%) vseh vprašanih je odgovorilo, da doslej še niso sodelovali pri pripravi izobraževalnih priročnikov.

Slika 12: Ali ste kdaj sodelovali pri pripravi izobraževalnih pripomočkov?
(v odstotkih)

Vir: Spletna anketa, april-maj 2009, n=297

Med tistimi, ki so že kdaj sodelovali pri pripravi izobraževalnih priročnikov, jih je kakšna desetina (9,8%) sodelovala pri pripravi tiskanih učbenikov, se pravi, pri gradivih, za katere se opravi recenzentski postopek in jih pregleda Zavod RS za šolstvo. Razna učna gradiva je doslej prispevalo 21,1 odstotkov anketirancev, e-gradiva pa 16,4 odstotkov anketirancev.¹⁷⁸ Za »drugo« se je odločilo 11,4 odstotkov anketirancev, kar so podrobneje opisali kot didaktična gradiva in igre, skripte, krožki, učni načrti, priročniki za učitelje, video gradiva, gradiva za podaljšano bivanje, priročniki za delo v vrtcih ... Glede na razpoložljive podatke je videti, da pri pripravi izobraževalnih priročnikov (najbolj

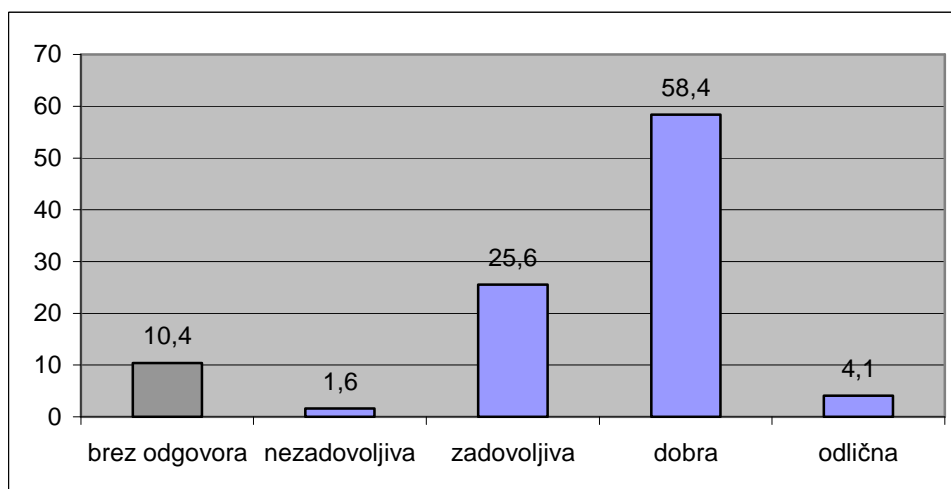
¹⁷⁸ Obstaja več portalov z e-gradivi: učitelji z vse Slovenije skrbijo za spletni portal <http://uciteljska.net/> in prispevajo gradiva, ki so večinoma opremljena s Creative Commons licencami »Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Deljenje pod enakimi pogoji 2.5 Slovenija«. Projekt sta financirala Evropski socialni sklad in Ministrstvo za šolstvo in šport. V zadnjih 12 mesecih so učiteljice in učitelji prispevali povprečno 38 prispevkov na mesec (glej podatke na <http://uciteljska.net/statistika/index.php>, stran pregledana 6. 8. 2009). Obstaja pa še mnogo drugih specializiranih strani: Društvo učiteljev podružničnih šol objavlja e-gradiva na spletni strani http://www.dups.si/index.php?option=com_content&view=section&id=5&Itemid=15, Društvo za energetska ekonomiko in ekologijo na strani <http://www.se-f.si/sl/sola/orodja>, Spletna knjižnica za poklicno in strokovno izobraževanje na strani http://www.izvirznanja.si/index.php?category_id=0 in tako naprej

izrazito v primeru tiskanih učbenikov in e-gradiv) pogosteje sodelujejo pedagogi, ki poučujejo na srednjih šolah in ljudskih univerzah kakor njihove kolegice in kolegi iz osnovnih šol in vrtcev.

Pri pouku, kot so povedali anketiranci pri naslednjem vprašanju, kar 86,4 odstotka učiteljev in učiteljic uporablja internet in e-gradiva. Skoraj 13 odstotkov pa pravi, da pri pouku ne uporablja e-gradiv. Iz odgovora ne moremo sklepati, kako pogosto in na kakšne načine pedagoški delavci posredujejo učno snov v obliki e-gradiv, *vendar pa je odstotek, ki uporablja e-gradiva v šoli, zelo visok*. To velja zlasti za učitelje in učiteljice v osnovnih šolah, nekoliko manj pa za vzgojitelje in vzgojiteljice v vrtcih.

V naslednjem vprašanju so anketiranci ocenjevali slovenska e-gradiva, ki jih na svojih portalih sistematično naroča in zbira Ministrstvo za šolstvo in šport,¹⁷⁹ ponujajo pa jih tudi razna prostovoljna društva in združenja.¹⁸⁰ Večina, skoraj dve tretjini, je dostopna slovenska e-gradiva ocenila kot dobra, četrtnina pa je menila, da so le zadovoljiva. Zelo zadovoljnih je bilo z njimi dobrih 4 odstotke anketirancev, nezadovoljnih pa odstotek in pol.

Slika 13: Če ste že kdaj uporabili slovenska e-gradiva, kako bi jih v splošnem ocenili? (v odstotkih)

Vir: Spletna anketa, april-maj 2009, n=297

Večina tistih (sicer zelo maloštevilnih), ki so bili izrazito nezadovoljni z dostopnimi e-gradivi, in so bili pripravljene svojo oceno utemeljiti, je navedla, da njihovo nezadovoljstvo izhaja iz dejstva, da doslej še ni na voljo gradiv s področij ali izobraževalnih stopenj, ki jih poučujejo. Bolj splošna pripomba je bila, da je »premalo nalog, ki so primerne za večino učencev«. *Iz odgovorov ne moremo sklepati, na katere vse portale in ponudnike vsebin se nanašajo ocene slovenskih e-gradiv; vsaj za tista*

¹⁷⁹ Seznam e-gradiv, ki jih je pridobilo in zbralo Ministrstvo za šolstvo in šport prek svojih razpisov, je na naslovu http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/ikt_v_solstvu/e_gradiva/, ki omogoča tudi neposreden dostop do teh gradiv. Glej tudi opombo 12.

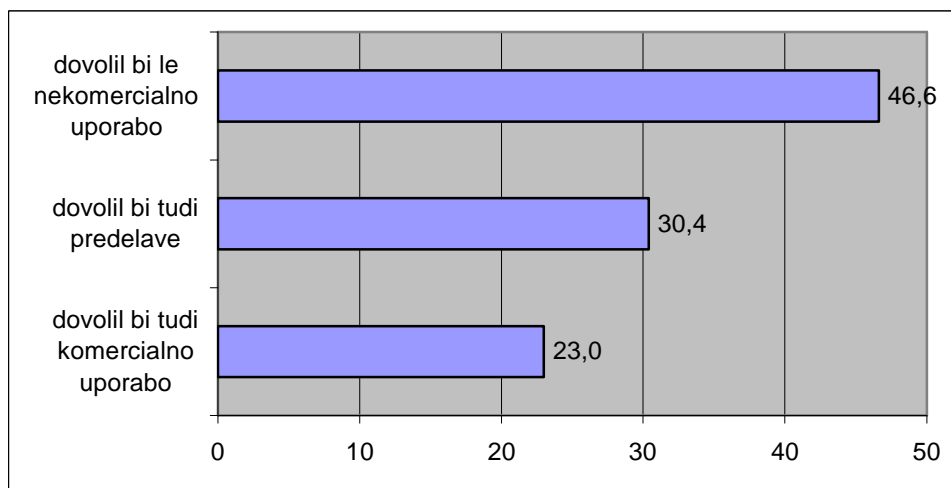
¹⁸⁰ Naslove nekaterih spletnih portalov, ki ponujajo izobraževalna e-gradiva, smo navedli v opombi 12.

gradiva, ki so jih imeli v mislih pedagogi in pedagoginje iz naše ankete, bi lahko dejali, da so relativno kakovostna, a bi jih bilo mogoče še izboljšati. Sicer pa so obstoječim slovenskim e-gradivom najbolj naklonjeni učitelji in učiteljice, ki poučujejo v osnovnih šolah, manj pa anketiranci iz specializiranih ustanov in ljudskih univerz.

Ali pedagoškim delavcem koristi internetni portal, ki ponuja brezplačno učno gradivo, literaturo, vaje, teste, demonstracije, učne pripomočke ..., je tako rekoč nepotrebno vprašanje. Skorajda absolutna večina (97,2%) se je strinjala, da bi jim bil tak portal koristen, se pravi, tudi tisti, ki zaenkrat še ne uporabljajo e-gradiv v šoli. Med njimi bi jih bilo kar 70 odstotkov učiteljev pripravljenih sodelovati pri portalu in sami prispevati gradiva (nekoliko izstopajo srednješolski pedagogi in pedagoginje), dobrih 27 odstotkov pa bi tako ponudbo zavrnil (med njimi relativno največ osnovnošolskih učiteljev in učiteljic).

Naslednje vprašanje se je ukvarjalo s pogoji, pod katerimi bi bile učiteljice in učitelji pripravljeni dati na voljo dela za internetni portal. Na vprašanje je odgovarjalo približno 70 odstotkov anketirancev, se pravi, samo tisti, ki so pri prejšnjem vprašanju odgovorili, da bi bili pripravljeni prispevati razna učna gradiva.

Slika 14: Pod kakšnimi pogoji bi bili pripravljeni sodelovati oziroma katero obliko uporabe gradiva, ki bi ga vi ustvarili, bi bili pripravljeni dovoliti uporabnikom interneta? (v odstotkih)

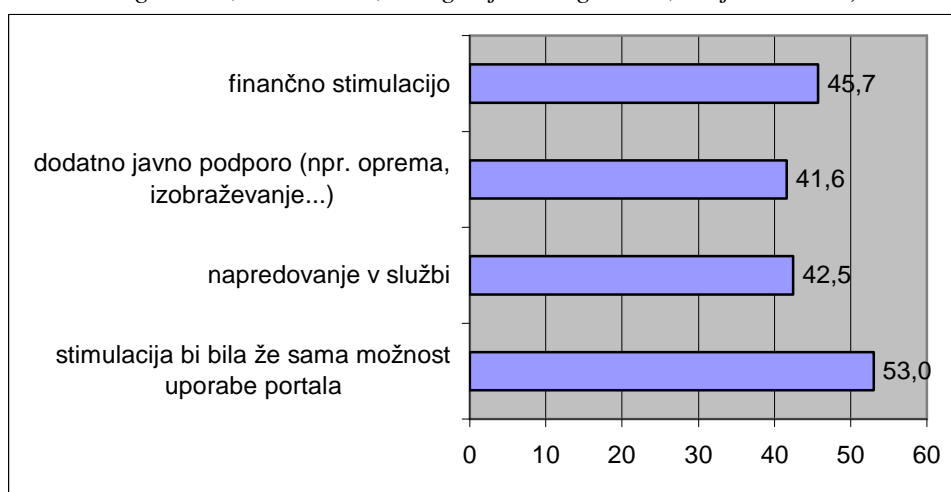
Vir: Spletna anketa, april-maj 2009, n=297

Med različnimi možnostmi glede oblike uporabe, ki bi jo dovolili uporabnikom svojih gradiv na portalu, so se pedagogi najpogosteje odločili za možnost, da bi dovolili le nekomercialno uporabo (46,6%). Sledijo tisti, ki bi dovolili tudi predelave svojih del (30,4%), slaba četrtina (23,0%) pa bi dovolila tudi komercialno uporabo. Znatna večina anketirancev je torej bolj naklonjena nekomercialni kot komercialni uporabi svojih del, kar lahko razlagamo tudi tako, da bi jih motilo, če bi bil dostop do

portala plačljiv, če bi bil portal opremljen z reklamami ali če bi se njihova dela uporabila v drugih komercialnih izdajah, na primer, v knjižnih objavah.

Anketirancem, ki bi bili pripravljeni prispevati razna učna gradiva, smo v naslednjem vprašanju ponudili štiri možnosti, kakšne morebitne stimulacije bi si želeli v nadomestilo za prispevke na spletnih portalih. Možnosti so očitno izčrpale pričakovanja pedagoških delavcev, ker je možnost »drugo« izbral en sam anketiranec. Med štirimi možnostmi so se anketiranci odločali dokaj enakomerno, kot vidimo na sliki 15 (kategorija »drugo« tu ni prikazana).

Slika 15: Kakšne stimulacije bi pričakovali za prispevke na portalu? (možnih je bilo več odgovorov; v odstotkih; kategorija »drugo« = 0,3% je izločena)

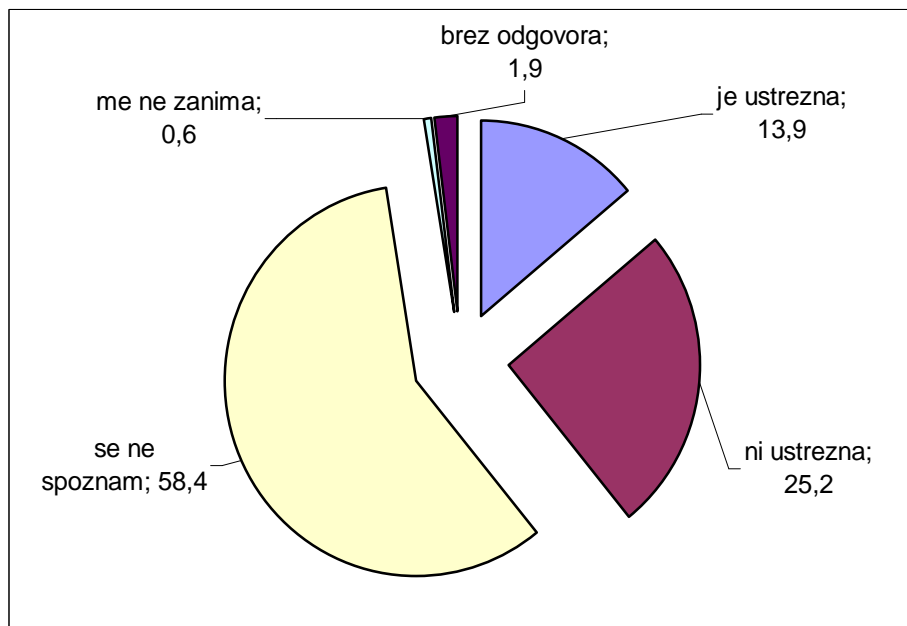

Vir: Spletna anketa, april-maj 2009, n=297

Med ponujenimi možnostmi je največ podpore dobila trditev, »da bi bila stimulacija že, če bi lahko uporabljal portal in gradiva svojih kolegov/kolegic« (53,0%), kar podpira domnevo, da med pedagoškimi delavci (v tem primeru še najbolj izrazito pri tistih, ki so zaposleni v vrtcih) prevladuje načelo solidarnosti; ta domneva je komplementarna ugotovitvi iz prejšnjega vprašanja, da so namreč pedagogi bolj naklonjeni nekomercialni kakor komercialni uporabi svojih del. Nekoliko manj podpore so dobile druge spodbude: »finančno stimulacijo«, se pravi, honorirane prispevke bi pričakovalo 45,7 odstotkov anketirancev (največ tistih, ki poučujejo na srednjih šolah), 42,5 odstotkov pa bi pričakovalo za e-gradiva »napredovanje v službi« (kar anketiranec oziroma anketiranka, ki je izbral-a možnost »drugo«, v komentarju pojasni, da bi za prispevke učiteljice ali učitelji dobili potrdila, ki bi jim omogočila »napredovanje v nazive«). Še najmanj zanimanja je bilo za možnost, da bi učitelji in učiteljice za prispevke dobili spodbudo z »dodatno javno podporo« v obliki opreme, izobraževanj za učitelje in podobno. A tudi ta zadnja spodbuda naj bi bila za anketirance pomembna, saj se jih je zanjo odločilo kar 41,6 odstotkov; med njimi je bilo relativno največ tistih anketirancev, ki delajo na ljudskih univerzah in specializiranih šolah.

Zadnji del ankete za pedagoške delavce je bil enak kakor za raziskovalce: odgovarjali so, kakšen je njihov odnos do pravne ureditve avtorskih pravic. Med pedagoškimi delavci je še več tistih, ki se ne spoznajo na problematiko (58,4%), četudi se jim zdi vprašanje vredno pozornosti, saj sta le dva anketiranca oziroma anketiranci odgovorili, da ju problematika sploh ne zanima. Deleži tistih, ki so ocenjevali ustreznost ali neustreznost sistema avtorskih pravic, je sicer manjši kakor pri raziskovalcih, vendar pa so razmerja med njimi podobna: na enega, ki meni, da je pravna ureditev avtorskih pravic primerna (13,9%), prideta skoraj dva, ki menita, da ni ustreznost (25,2%). Če se nekoliko bolj poglobimo v podatke, opazimo značilno razmišljanje, ki bi bilo lahko odvisno od ustanove, iz katere anketiranci prihajajo: anketiranci, ki poučujejo na srednjih šolah, na specializiranih šolah in na ljudskih univerzah so do pravne ureditve avtorskih pravic bolj kritični kakor njihovi kolegi iz vrtcev in osnovnih šol, po drugi strani pa se slednji (po lastni oceni) slabše spoznajo na to ureditev kakor pedagogi na srednjih šolah in ljudskih univerzah.

Slika 16: Kakšno je vaše stališče do pravne ureditve avtorskih pravic? (v %)

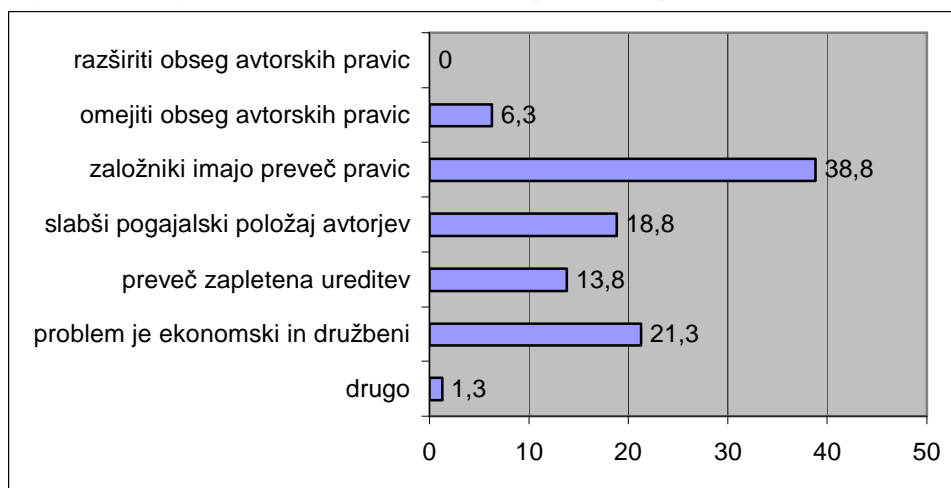

Vir: Spletna anketa, april-maj 2009, n=297

Med tistimi, ki so ocenili sistem avtorskih pravic za neustreznega in so bili pripravljeni pojasniti, zakaj tako mislijo, prav nihče ni zagovarjal razširitve obsega avtorskih pravic. Večina anketirancev, skoraj 60 odstotkov vseh, ki so odgovarjali na to vprašanje, je podprla trditvi, da imajo avtorji slabši položaj kakor njihovi močnejši partnerji v pogajanjih: založniki (38,8%) ali naročniki (18,8%). Petina (21,3%) jih je podprla trditve, da problem plačil avtorjem ni pravne, temveč ekonomske ali družbene narave (kar je povezano s koncentracijo, privatizacijo in komercializacijo založništva). Da je »pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic preveč zapletena«, meni 13,8% anketirancev, ki so odgovarjali na to vprašanje. Možnost »omejitve obsega avtorskih pravic« (skrajšanje trajanja pravic na manj kot 70 let

po smrti avtorja, razširitev upravičenja uporabnikov...) je podprlo 6,3% anketirancev. Statistična razmerja pri odgovorih na to vprašanje so podobna kot pri raziskovalcih (glej sliko 10), razlikujejo pa se pri dveh najbolj pogostih odgovorih (pri pedagoških delavcih je na prvem mestu trditev, da imajo založniki več pravic kakor avtorji, pri raziskovalcih pa, da je problem plačila avtorjem predvsem ekonomske in družbene narave) ter v razmerju med odgovori o omejitvah obsega avtorskih pravic in zapletenosti pravne ureditve režima avtorskih pravic (pedagogi imajo več težav z zapletenostjo ureditve in manj z obsegom avtorskih pravic, raziskovalci pa narobe: manj z zapletenostjo ureditve in več z obsegom pravic).

Slika 17: Navedli ste, da se vam pravna ureditev avtorskih pravic ne zdi ustrezna. Kaj se vam zdi najbolj problematično?
(v odstotkih; odgovarjali so samo tisti, ki so na predhodno vprašanje odgovorili, da pravna ureditev avtorskih pravic ni ustrezna; odgovori so skrajšani – vsi možni odgovori v integralni obliki so navedeni v razpredelnici pri sliki 10)

Vir: Spletna anketa, april-maj 2009, n=297

Če te ugotovitve (da imajo založbe po mnenju pedagoških delavcev več pravic kakor avtorji, da pedagoški delavci niso naklonjeni razširitvi obsega avtorskih pravic itn.) interpretiramo v povezavi z ugotovitvami, ki smo jih ponazorili s slikami 14 in 15, lahko domnevamo, da so pedagoški delavci, ki so odgovarjali na anketo, razmeroma naklonjeni solidarnostni izmenjavi učnega gradiva, javnemu dostopu do izobraževalnih gradiv za nekomercialno rabo in prosti uporabi v izobraževalnem procesu. Zanimivo je, da kar tri četrtine učiteljic in učiteljev pravi, da bi bili pripravljeni sodelovati pri nastajanju e-gradiv, za kar ne pričakujejo nujno denarnih nagrad, ampak se jim zdijo primerne spodbude tudi napredovanje v službi in dodatna javna podpora, kot sta oprema in izobraževanje. Gradiva, ki so doslej na voljo, so anketiranci večinoma ocenili kot »dobra«, vsak četrti anketiranec pa je trdil, da so le »zadovoljiva«, kar pomeni, da bi kakovost e-gradiv lahko še izboljšali.

Glede posebnih določil o avtorskih pravicah v pogodbah o zaposlitvi 29 odstotkov anketirancev ne ve, ali ima te določbe v pogodbi o zaposlitvi, 65,6 odstotkov posebnih določil nima, le 4,1 odstotka pa ima

v pogodbah o zaposlitvi zapisana posebna določila o avtorskih pravicah oziroma ve, da jih ima. Posebne pogodbe o prenosu avtorskih pravic na delih, ki jih učitelji ustvarijo v delovnem razmerju, z delodajalcem sklepa desetina vseh anketiranih (10,7%), medtem ko velika večina (85,5%) takih pogodb nima – nekoliko bolj pogosto tovrstne pogodbe sklepajo srednješolski učitelji, sicer pa med anketiranci ni statistično značilnih razlik, ki bi izhajale iz tipa ustanove, na kateri poučujejo. Tudi v tem primeru so strukturna razmerja dokaj podobna tistim, ki izhajajo iz odgovorov na enaki vprašanji, ki smo jih zastavili raziskovalcem. Običajno velja, da imajo raziskovalci pogosteje kakor pedagogi v svojih pogodbah o zaposlitvi določbe, ki urejajo avtorske pravice in praviloma pogosteje sklepajo tudi posebne pogodbe, ki urejajo prenos avtorskih pravic na delih, ki nastanejo v delovnem razmerju.

IV. Naročanje, ustvarjanje in širjenje znanstvenih in izobraževalnih ter knjižnih in periodičnih publikacij preko interneta: tehnična poročila na podlagi intervjujev

1. JAVNI NAROČNIKI

1.1. Predstavitev javnih naročnikov

1.1.1. Mestna občina Ljubljana, Služba za razvojne projekte in investicije

Služba vodi tri osnovna področja:

- Naročanje raziskovalnih projektov, ki so aplikativne narave za potrebe mesta. Raziskave potrebujejo za razvojne programe posameznih sektorjev v okviru mestne uprave, ki želijo pridobiti podatke ali strokovne osnove za pripravo strateških dokumentov in izvedbenih načrtov. Ta program, pravijo, služi izboljšanju kakovosti življenja v mestu.
- Sofinanciranje znanstvenega in strokovnega tiska, pri katerem je pogoj, da prijavljene knjige obravnavajo ljubljansko tematiko. Financiranje tega programa je zelo skromno.
- Sofinanciranje strokovnih in znanstvenih posvetov na področjih, ki se nanašajo na vse vidike življenja v mestu, na vse potrebe sektorjev mestne uprave. Ti posveti naj bi bili razvojno naravnani, definirali naj bi probleme, iskali rešitve za vsa področja življenja v mestu.

1.1.2. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS)

Agencija naroča temeljne in aplikativne raziskave, ki jih financira prek programov in projektov, s katerimi nastajajo nova avtorska dela. S stališča avtorstva naj bi bili vsi trije tipi raziskovalnih del (CRP, temeljni in aplikativni projekti, raziskave programskih skupin) enakovredni, so temeljne (izvirne) raziskave, končni uporabnik družba v širšem smislu in v njenem imenu naročnik država. Ker gre pri plačilih za transferje, so oproščeni davka na dodano vrednost.

1.1.3. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS) - založništvo

Agencija je do leta 2008 financirala izdajanje znanstvenih monografij ter znanstvenih in poljudnoznanstvenih revij. Januarja 2009 je agencija prenesla financiranje znanstvenih monografij in znanstvenih revij na Javno agencijo za knjigo, zadržala pa je financiranje poljudnoznanstvenih revij.

1.1.4. Ministrstvo za šolstvo in šport – e-gradiva

Od leta 1994 se pristojno ministrstvo ukvarja s programom računalniškega opismenjevanja, ko je tedanji *Zakon o šolskem tolarju* predvidel informatizacijo vzgojno-izobraževalnih zavodov (VIZ). Ti predstavljajo »vertikalo« ministrstva in zajemajo vrtce, osnovne šole s podružnicami, srednje šole, dijaške domove, glasbene šole, zavode za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami in ljudske univerze. Poleg naprav so tedaj začeli nabavljati tudi programsko opremo, zato so se s problemi prenosa avtorskih pravic ukvarjali že takrat po vsebinski in formalni strani. Na začetku so kupovali predvsem programsko opremo, medtem ko se zdaj več ukvarjajo z e-gradivi.

1.1.5. Ministrstvo za šolstvo in šport – periodične publikacije

Ministrstvo vodi letne razpise za strokovne, otroške in mladinske periodične publikacije, ki so pomembne za razvoj vzgoje in izobraževanja. V letu 2009 je ministrstvo podprlo 39 strokovnih revij s povprečno subvencijo 3202 € in 21 otroških in mladinskih revij s povprečno subvencijo 3.800 €.

1.1.6. Ministrstvo za kulturo – založništvo/ Javna agencija za knjigo (JAK)

Ministrstvo za kulturo sofinancira izdajo knjig s področja leposlovja in humanistike. V letu 2007 (glej priloge) je pomagalo pri pripravi in izdaji 325 knjig in 40 revij. Z ustanovitvijo Javne agencije za knjigo se je založniški program ministrstva za kulturo prenesel na agencijo januarja 2009. Programu agencije se je pridružil tudi založniški program znanstvenih knjig pri ARRS. Ker v času raziskave delo na agenciji še ni steklo in še niso imeli pripravljenih vseh pravilnikov, razpisov in tipskih pogodb, direktor pa je bil uradno imenovan šele februarja, smo opravili pogovor z ljudmi, ki so dotlej vodili program založništva na ministrstvu.

1.1.7. Ministrstvo za kulturo – knjižničarstvo

Ministrstvo za kulturo sofinancira do 50 odstotkov nakupa knjižnega, avdiovizualnega in elektronskega gradiva za splošne knjižnice. Knjižnice morajo razpolagati z zbirko vseh gradiv na vseh možnih nosilcih, predvsem aktualno zbirko, ki lahko prebivalcem z njihovega območja ponudi vse, kar potrebujejo. Če nečesa nimajo, si lahko knjižnice pomagajo z medknjižnično izposajo.

1.1.8. Ministrstvo za kulturo – raziskave

Ministrstvo vodi, podobno kot vsa druga ministrstva, svoj raziskovalni oddelek. Del raziskav, ki jih potrebujejo za svoje potrebe, naročajo prek raziskovalnega programa CRP-Konkurenčnost Slovenije, ki ga za vsa ministrstva vodi in administrira ARRS.

1.1.9. Tehnološka agencija Slovenije (TIA)

Javna agencija za tehnološki razvoj Republike Slovenije (TIA) je posredni uporabnik proračuna, opravlja pa strokovne, razvojne in izvršilne naloge na področju pospeševanja tehnološkega razvoja in inovativnosti, v skladu s sprejetim nacionalnim raziskovalnim in razvojnim programom in drugimi nacionalnimi programi na področju tehnološkega razvoja in inovativnosti.

1.2. Področje raziskovanja

1.2.1. Mestna občina Ljubljana, Služba za razvojne projekte in investicije

Služba pri MOL je doslej uporabljala *Pravilnik o postopkih za izvrševanje proračuna RS*, ki se nanaša tudi na financiranje na lokalni ravni. Letos ugotavljajo, da je ta način sofinanciranja primeren za dejavnosti, ki se že izvajajo, denimo, za sofinanciranje kontinuiranih dejavnosti s socialnega področja in okoljske problematike. Raziskovalne projekte pa, nasprotno, samostojno naročajo in izbirajo, zato so se po posvetu s finančno službo odločili, da bodo raziskovalne projekte odslej financirali po *Zakonu o javnem naročanju*. Organizirali bodo javno naročilo, ne da bi imeli vnaprej določeno višino sredstev: v ta namen bodo pripravili projektno nalogo, povabili dva ali tri možne izvajalce. S tem se nameravajo izogniti dvomnostim s sofinanciranjem.

Kakšne bodo nove pogodbe, bo odvisno od višine sredstev, vsekakor pa ne bodo imeli le ene tipske pogodbe kot doslej: pri ekspertizah bodo uporabili avtorsko pogodbo, pri naročilih pod 20.000 € bodo organizirali zbiranje ponudb, pri naročilih nad 20.000 € pa javni razpis. Predvidevajo torej tri oblike raziskovalnega dela: ekspertize, raziskave prek malih naročil in raziskovalne projekte prek javnih razpisov.

Letno financirajo od 12 do 20 raziskovalnih projektov in 3 strokovne ali znanstvene posvete. Odobrijo povprečno 12 novih projektov na leto, ki potekajo od 12 do 24 mesecev. Ker je razpis na začetku leta, se projekti začnejo izvajati konec pomladi. Letno namenijo 250.000 € za raziskave, ki jih dejansko financirajo 100% (četudi stalno govorijo o so-financiranju in tudi v pogodbi uporabljajo ta izraz).

Raziskovalci morajo oddati poročilo v tiskani in elektronski obliki, pripraviti morajo tudi predstavitev rezultatov v obliki plakata in pripraviti osnutek zgibanke za javne predstavitve MOL.

V 7. členu pogodbe (glej pril. št. 1.1.) je tudi določilo, da bo MOL objavila poročilo na svoji spletni strani. Niso še uredili spletne strani, vendar je njihov namen, da bi bila celotna poročila dostopna na spletni strani MOL. Zaenkrat še ni jasno, na kakšen način in kateri oddelek MOL naj bi to stran upravljal: bodisi bi se vsa poročila hranila pri službi za razvojne projekte ali vsako poročilo posebej pri oddelku, ki je raziskavo naročilo. Zaenkrat nimajo niti popolne evidence vseh raziskav, ker nekatere naročajo oddelki neposredno, zato šele urejajo evidenco vseh raziskav, ki jih je doslej naročila mestna uprava MOL.

Služba MOL vsako leto pripravi tudi zbornik povzetkov (glej pril. št. 1.4.), ki ga razdelijo uslužbencem mestne uprave. Popolno raziskovalno poročilo dobi oddelek mestne uprave, ki je raziskavo naročil, en izvod poročila je shranjen v mestnem arhivu, en pa na oddelku Službe za razvojne projekte, kjer si ga je mogoče sposoditi.

1.2.2. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Raziskovalci, pravijo, prispevajo k družbeni rasti, s svojimi rezultati pa prispevajo v zakladnico svetovnega znanja. Rezultati raziskav so dokumentirani v javnih objavah v domačih in tujih revijah in široko družbeno preverljivi. Edina zahteva financerja je, da ga avtorji ob objavi navedejo. Kot je napisano v *Zakonu o raziskovalni dejavnosti*, raziskovalci ostanejo lastniki vseh rezultatov. Agencija jih v pogodbah opozarja (glej priloge) na zaščito pravic iz intelektualne lastnine, a je nazadnje od vsake organizacije same odvisno, kako ureja pravice iz naslova patentov in kako določa nadomestila. Slovenska država ne uveljavlja svojih pravic, četudi povsod ni tako.¹⁸¹ Japonska državna agencija financira rizične raziskave, za katere zagotavlja sredstva s trženjem patentov.

Poleg smotrne porabe sredstev Računsko sodišče (zlasti v primerih CRP) zanima tudi poraba sredstev glede na namen. Posebej je Računsko sodišče zanimala analiza učinkov projektov, ki so ciljno usmerjeni (kot so CRP). Četudi so v teh primerih uporabniki razna ministrstva, vztrajajo, pravijo, da to niso storitve za ministrstva in da morajo biti rezultati objavljeni ter javno dostopni.¹⁸²

¹⁸¹ V pogovoru smo ugotovili, da so pogodbe (zagotovo vsaj pri CRP) prej predvidele prenos vseh materialnih avtorskih pravic na naročnika, kar je bilo z novimi pogodbami lansko leto ukinjeno, vendar nismo dobili odgovora, zakaj naj bi se to zgodilo.

¹⁸² Resolucija o Nacionalnem raziskovalnem in razvojnem programu 2006-2010, str. 6, poglavje 3.3. Javnost (Uradni list RS, št. 6, 2006).

Kakor Finska akademija, ki opravlja podobne naloge kot ARRS, je tudi slovenska agencija ocenila rezultate raziskovalnega dela v Sloveniji na podlagi podatkov, ki jih prikazuje baza SICRIS (število objavljenih del po kategorijah publikacij, odmevnost rezultatov, se pravi, citiranost...). Ugotovili so, da se je z uvedbo COBISS-a povečalo število bibliografskih enot na prebivalca v zadnjih 10 letih, kar je Slovenijo uvrstilo visoko na lestvici.¹⁸³ Zdaj bi ARRS rad spodbudil več kvalitetnih objav v revijah z najvišjim faktorjem vpliva.¹⁸⁴

Letna in zaključna poročila projektov in programov ocenijo recenzenti, člani znanstvenih svetov ved, ki so odgovorni za posamezna znanstvena področja. Ocena zaključnih poročil ima pomembno vlogo pri evalvacijskem postopku za izbor projektov v nadaljnjih razpisih.

V *Resoluciji o Nacionalnem raziskovalnem in razvojnem programu 2006-2010*¹⁸⁵ ena izmed nalog določa, da se morajo raziskovalni rezultati prenašati v prakso. Agencija, pravi sogovornik, ne more naročiti patentov, lahko le ustvarja primerno okolje za razvijanje patentov, zato naj bi bilo merilo uspešnosti tudi to, ali so raziskovalci uspeli raziskovalne rezultate "ponuditi tudi na trgu". Kvantifikator, ki ga ARRS uporablja za merjenje uspešnosti »nastopa na trgu«, je sorazmernost obsega sredstev, ki jih je raziskovalec pridobil izven financiranja ARRS (iz gospodarstva, iz EU projektov, od drugih ministrstev). Ta kriterij imenujejo »vpetost«, ki je v recenzentskih obrazcih predstavljen kot A3 (z A1 se meri obseg publiciranja, z A2 odmevnost). Podatke o sredstvih "izven ARRS" posredujejo finančne službe raziskovalnih organizacij in so preverljivi v njihovih uradnih finančnih poročilih.

Pri vseh treh vrstah raziskovalnih projektov (programske raziskave; aplikativne/temeljne raziskave; CRP¹⁸⁶), ki jih financira ARRS, je rezultat končno raziskovalno poročilo. V primerih ciljno raziskovalnih projektov (CRP) raziskovalne skupine predložijo zaključno vsebinsko poročilo, ki jih je mogoče neposredno objaviti na internetu in mnoge raziskave te vrste so v celoti javno dostopne. V primerih drugih raziskovalnih programov so raziskovalni rezultati opisani in javno dostopni v objavljenih znanstvenih in strokovnih člankih, ki jih raziskovalci popišejo v zaključnih (administrativnih) raziskovalnih poročilih. Ta poročila so od leta 2010 dostopna tudi na SICRIS (dotlej

¹⁸³ Cf. Stojan Sorčan, Franci Demšar, Tina Valenci, *Znanstveno raziskovanje v Sloveniji*, ARRS, Ljubljana 2007; in ARRS, *Poročilo in pregled financiranja raziskovalne dejavnosti iz proračuna RS za leto 2007*, Ljubljana 2008.

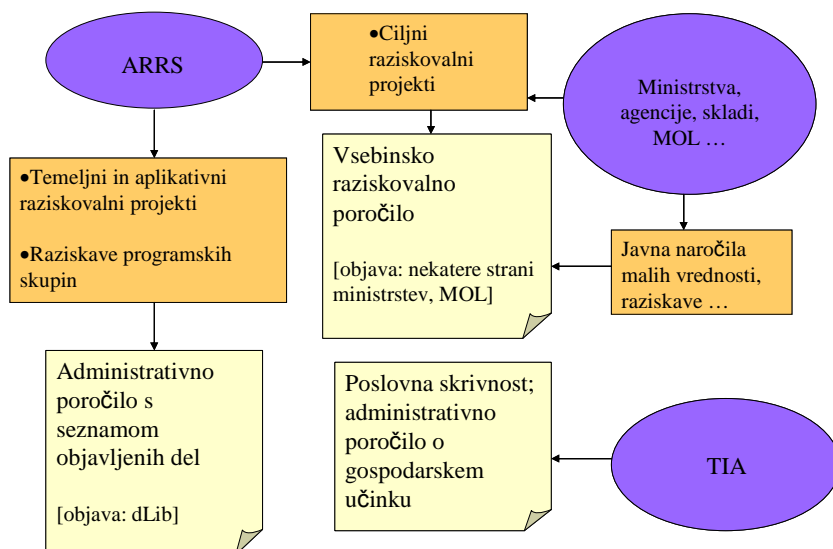
¹⁸⁴ Ob kvantitativnih raziskavah bi agencija rada opravila tudi meritve, kako raziskovalni dosežki vplivajo na rast, blagostanje in dobro počutje ljudi, a so te zahtevnejše in potrebujejo drugačne prijeme. Ko še ni bila ustanovljena javna agencija, je ministrstvo za znanost in tehnologijo naročilo raziskavo pri Inštitutu za ekonomske raziskave, ki jo je vodil dr. Stanovnik. Ugotavljala je, kakšno korist ima država od vlaganja v razvojne tehnološke projekte glede na implementacijo raziskovalnih rezultatov in posredno z davčnimi prispevki. Avtorji raziskave so ugotovili, da država dobi nekajkrat več nazaj kakor vloži v raziskovalne projekte.

¹⁸⁵ Glej poglavje 5.3.2. Naloge.

¹⁸⁶ Obstajata dva programa CRP: 1. Konkurenčnost Slovenije, v katerem sodeluje več ministrstev, in 2. MIR, pri katerem sodeluje le MORS. Pri teh programih ministrstva določijo ciljne raziskovalne teme.

so bili na voljo le povzetki v povezavi z digitalno knjižnico Narodne univerzitetne knjižnice (dLib.si). To bazo ARRS dopolnjuje in bo vanjo vnesla tudi zaključna poročila iz preteklih let.¹⁸⁷

Slika 18: Pregled financiranja raziskovalne dejavnosti in dostopnost raziskovalnih del na internetu

1.2.3. Ministrstvo za kulturo - raziskovanje

Ministrstvo vodi, podobno kot vsa druga ministrstva, svoj raziskovalni oddelek. Del raziskav, ki jih potrebuje za svoje potrebe, naroča prek raziskovalnega programa CRP-Konkurenčnost Slovenije, ki ga za vsa ministrstva vodi in administrira ARRS. Še enkrat toliko sredstev pa ministrstvo potroši za raziskave, ki jih naroča prek javnih naročil malih vrednosti (glej pri. št. 6.1.).¹⁸⁸ Pri prenosu avtorskih

¹⁸⁷ Agencija je med potekom raziskave že naročila NUK (oziroma dLib.si), da objavi zaključna raziskovalna poročila na podlagi obrazcev s spletne strani <http://www.arrs.gov.si/sl/progproj/rproj/gradivo/obrazci/08/letporproj-2008.asp> ali podobnih obrazcev. Objavljanje »administrativnih poročil« v okviru »nacionalne digitalne knjižnice« vzbuja niz pomislekov. Ker gre večinoma za poročila administrativne narave, nacionalna digitalna knjižnica morda ni najbolj primeren kraj. Skrbniki zbirke dLib.si so v pogovoru poudarili kriterij, da naj bi pri izboru gradiva upoštevali le dela, ki imajo status »javno objavljenih del«, in da naj bi se poskušali izogniti širitvi funkcije nacionalne digitalne knjižnice na arhivsko funkcijo v širšem pomenu (denimo, da bi odprli digitalno knjižnico za možnost samo-arhiviranja še neobjavljenih člankov ali monografij). »Administrativna« raziskovalna poročila bi morda lahko s široko interpretacijo vključili med »javno objavljena dela«, vendar se hkrati pojavi še drug problem. V administrativnih poročilih so sicer na kratko opisani dosežki raziskovalnega dela in seznam publikacij (revij in monografij), kjer so raziskovalni rezultati predstavljeni, vendarle dostop do samih seznamov literature ne omogoča tudi dejanskega dostopa do člankov ali monografij. Iz tega razloga dostop do administrativnih poročil ne rešuje vprašanja javnega dostopa do samih rezultatov raziskovalnega dela.

¹⁸⁸ Ob tem se zastavlja vprašanje ustreznosti javnih naročil, h katerim se zateka vse več ministrstev, agencij, skladov in lokalnih uprav (denimo, MOL, kot smo ugotovili zgoraj). V teh primerih mora naročnik vnaprej presoditi, katere institucije bi bile primerne za izvedbo določenih projektov in jih »pozove«. Način izbora

pravic je zanimiv 3. člen v pogodbi, v katerem je prenos razčlenjen po raznih materialnih avtorskih pravicah, ki se izključno in neomejeno prenesejo na naročnika.

1.2.4. Tehnološka agencija Slovenije (TIA)

TIA sofinancira tehnološke raziskave, inovacije in izboljšave, ki jih izvajajo podjetja s partnerji, med katerimi so lahko tudi javne raziskovalne organizacije. Na njihove javne razpise se prijavljajo podjetja, ki na podlagi raziskovalnega dela poskušajo razviti nov izdelek za trg. Rezultat v njihovem primeru niso »poročila« kot sklenjena avtorska dela, saj izvajalci/podjetja v skladu s poslovno prakso raziskovalne rezultate zadržijo zase kot poslovno skrivnost. Agenciji sicer poročajo o poteku dela, ki je časovno razdeljen, medtem ko o vsebini poročajo le s kratkimi povzetki brez tehničnih podrobnosti. Skratka, v teh primerih gre za industrijsko lastnino, ki naj bi ostala izvajalcem/podjetjem.

Pravice ostanejo izvajalcem, ki morajo s partnerji in podizvajalci, med katerimi so lahko tudi javne raziskovalne institucije, urediti pravice. Ob prijavi mora podjetje podpisati izjavo, da je s pogodbo uredilo prenos pravic, v podrobnosti pa se TIA ne vmešava. Če bi kakorkoli razkrili poslovne skrivnosti, je opozoril sogovornik, podjetja ne bi bila več pripravljena sodelovati na razpisih. Prijave ocenjujejo zunanji domači ocenjevalci (pri katerih pazijo na konflikt interesov, konkurenčnost...) kot strokovnjaki za določena področja, vendar se nekatera podjetja niso želela prijaviti, ker bi ocenjevalci lahko videli njihove načrte. Zaupnost podatkov je zato pri njihovem delu ključno, vloge in poročila pa morajo varovati kot strogo poslovno skrivnost.

TIA je izvajalska institucija in posredni proračunski uporabnik, kar pomeni, da za vse programe dobijo denar od ministrstev (kot neposredni proračunski uporabniki), ki pri agenciji naročajo izvedbo javnih razpisov (z vnaprej določenimi merili) in administriranje razvojnih projektov. O izvedbi TIA poroča ministrstvu, ki nadzirajo globalne učinke javnih ukrepov. TIA je odgovorna le, da je bil postopek izpeljan v skladu s predpisi in navodili. Njihovi naročniki so MVZT, ministrstvo za gospodarstvo in ministrstvo za obrambo. V letu 2008 so imeli 75 milijonov evrov vrednosti razpisov, okoli 10 milijonov je bilo dejanskih izplačil, v letu 2009 pa načrtujejo 46 milijonov izplačil.

Tipske pogodbe so običajno priložene razpisnim besedilom (v času pogovora sta potekala dva razpisa, ki sta bila objavljena na njihovi spletni strani). Tudi finančno poročilo in seznam izvajalcev z naslovi

vabljenih institucij lahko ustvarja ugodne pogoje za »klientelistična« omrežja, čemur se ministrstvo poskuša izogniti z objavo poziva na spletni strani. Na poziv se lahko vsakdo prijavi in upoštevajo tudi »nepovabljene prijavitelje«. Ker so zahteve naročnika lahko »prilagojene« vabljenim raziskovalnim institucijam, so »samovoljno« prijavljene institucije nedvomno v slabšem »konkurenčnem« položaju v primerjavi z vabljenimi raziskovalci. Drugi pomislek pri naročanju raziskovalnih nalog (ali ekspertiz in elaboratov) prek javnih naročil malih vrednosti je, da večina raziskovalcev nima dostop do notranjih informacij in ne vedo, kdaj so ti razpisi objavljeni, da bi se lahko pravočasno in ustrezno pripravili.

njihovih projektov objavljajo na svoji spletni strani. Učinkovitost merijo s podatki, ki jim jih podjetja posredujejo v poročilih: zanima jih zlasti, koliko več »denarja so zaslužila«. Podjetja so dolžna poročati v času projekta in tri leta po izteku glede na cilje, ki so si jih ob prijavi projekta zastavila: koliko prometa naj bi ustvarila s tehnološko inovacijo, koliko več prihodkov iz izvoza, koliko novih delovnih mest... Če podjetja ne dosežejo zastavljenih ciljev, morajo agenciji vrniti sredstva. Sofinanciranje agencije seže od 30 do 80 odstotkov vrednosti projekta, kar je odvisno od programa, velikosti podjetja, regije ipd., vendar povprečno 50 odstotkov, ostalo pa morajo zagotoviti podjetja sama.

1.3. Izobraževalne vsebine

1.3.1. Ministrstvo za šolstvo in šport

Ministrstvo je od leta 1994 dalje kupovalo programsko opremo, ki je bila namenjena vsem rabam v vzgojno-izobraževalnih zavodih (VIZ) v procesu pouka, manj pa za vodenje in upravljanje šole. Želeli so, da se programska oprema lahko uporablja s čim manj omejitvami. Isto načelo so potem želeli ohraniti tudi pri urejanju dostopa do e-gradiv, ki jih naročajo prek javnih razpisov. Te rabe so razdelili na tri segmente:

1. raba v zavodih,
2. raba učiteljev doma za pripravo na pouk,
3. raba učencev in dijakov doma.

V pogajanjih z dobavitelji so poskušali pokriti vse tri segmente rabe. Pri ponudnikih programske opreme (sistemske in didaktične) je bilo lažje doseči dogovor s slovenskimi podjetji kakor s tujimi. Da bi zajeli vse tri rabe, je ministrstvo v pogodbah uporabilo dikcijo »odkup pravic za neomejeno uporabo v VIZ za neomejeno število uporabnikov«, kar so ponudniki sprejeli s presenečenjem, vendar so po trdih pogajanjih pristali. S tem so dosegli zelo ugodne odkupe opreme in gradiv, ki pa niso bili izsiljeni. Večina uporabnikov se je težje sprijaznila le s tretjo rabo, ki se jim je zdela komercialno zanimiva. Sčasoma se je pokazalo, da vseeno ni tako komercialno zanimiva, saj so nekateri poskusi neposredne prodaje šolam spodleteli in prodaja programske opreme ni bila zelo uspešna. Včasih vključijo v pogodbe tudi vzdrževanje, vendar pa je večina pogodb brez tega določila.

Leta 2004 so prišli do sredstev evropskega socialnega sklada za razvoj e-gradiv, ki so jih definirali kot gradiva, ki so dostopna preko interneta. Glede prenosa avtorskih pravic so želeli zagotoviti čim širšo

rabo: zagotovo na prvi ravni in tudi na drugi, nagibali pa so se k možnostim, da bi vključili tudi tretjo. Primerni so se jim zdeli sistemi licenciranja Creative Commons, zato so napovedali že v razpisu, da bodo gradiva dostopna pod CC licenco, ki bo dovolila nadgrajevanje gradiv (glej pril. št. 3.2., 18. člen). Od takrat je nastalo preko 100 e-gradiv, od katerih so nekatera zelo obsežna, npr. E-um, ki zajema gradiva za matematiko za vse razrede osnovne in srednje šole. S CC-licenco je gradivo zdaj dostopno vsakomur in tudi za komercialno rabo. Za pravično poplačilo avtorjev morajo poskrbeti organizacije, ki so se prijavile na razpise. Za pripravo gradiv ministrstvo zahteva pedagoško znanje, za izdelavo pa tehnično. Gradiva so vsebinsko dobra, pravi sogovornik, žal pa ne vzbujajo najboljšega vtisa v oblikovalskem smislu, kar bi morali v prihodnosti izboljšati.

Model so zlahka sprejeli (izvajalci programov so večinoma slovenska podjetja) manjši ponudniki, šole in drugi, ne pa velike založbe (MK, DZS, Rokus...). Model jim, zdi se, ne ustreza, ker ne zaslužijo dovolj in ker morajo prodati produkt enkrat za vselej. Odnos komercialnega sektorja do državnega sektorja se jim ne zdi ustrezen, ker niso hoteli ubiti podjetniške iniciative; v ta namen so s CC licencami ponudili celo možnost, da je mogoče vsa gradiva izboljšati in jih komercialno izkoriščati. V sodelovanju z ministrstvom bi lahko velike založbe tudi izkoristile priložnost, da ponudijo uporabnikom pomoč pri uporabi. Šolske ustanove so nasploh zadržane do vsebin, ki jih ne priporoči ministrstvo, ker se bojijo vsebinskih neprimernosti in ker morajo v takih primeru prevzeti vso finančno breme. Po izkušnjah je le četrtnina šol pripravljena kupiti take produkte. Neposredno komercialno trženje na šolah se v preteklosti ni obneslo in naj bi se zato večina ponudnikov obrnila na ministrstvo za odkup. Šole v resnici nimajo ne strokovne ne finančne avtonomije, da bi se lahko samostojno odločale, kaj bodo uporabljale. Odličen komercialen produkt, denimo, ki je stal 700 €, ga je bilo pripravljeno odkupiti le 30 šol, zato ga je podjetje nazadnje ponudilo ministrstvu v odkup. Prednost za šole v tem primeru je, da lahko ministrstvo odkupi produkt veliko ugodneje, če ga kupi naenkrat za vse šole.

E-gradiva so na začetku zbirali z vseh področij, če so bila usklajena z učnim načrtom. Zdaj naročajo gradiva za učne predmete, za katere e-gradiv še nimajo. Zavrtilo strokovnosti mora ponudnik zagotoviti notranjo recenzijo, ministrstvo pa lahko določi zunanjega recenzenta. Ponudniku priporočajo tudi posvetovanje z Zavodom za šolstvo. Postopek je zato podoben pripravi klasičnih tiskanih učbenikov, manjka le formalna potrditev. Vendar pa e-gradiva, pravijo, niso pdf učbeniki, temveč interaktivno gradivo, ki naj bi izkoristilo prednosti medija, s tem da vsebujejo video, slike, animacije... Zato to ni učbenik, temveč e-gradivo, ki ga je mogoče ustrezno uporabljati le na računalniku, ne v tiskani obliki. Objektivne ovire, da se raba e-gradiv ne razširi, je opremljenost gospodinjstev z računalniki in širokopasovni dostop do interneta, ki je potreben pri multimedijskih vsebinah. Problem je zlasti s skupinami učencev iz deprivilegiranih družbenih skupin, ki nimajo opreme doma. Iz tega razloga ministrstvo spodbuja šole, da dajo na voljo prosto dostopne računalnike

v prostorih, ki niso učilnice (knjižnice, hodniki...). Ministrstvo tudi sofinancira računalniško opremo, da bi imeli otroci dostop do opreme vsaj v šoli.

Za zdaj so bolj zanimivi pisni učbeniki, manj e-gradiva, ker nimajo status učbenikov, temveč samo učnih pripomočkov. Zakonodaja bi sicer morda dopustila, da učitelj ne uporablja učbenika pri pouku: učitelj bi se lahko odločil, da namesto učbenika uporablja e-gradiva. Objektivna težava bi se utegnila pojaviti pri otrocih iz socialno šibkih družin, ki doma nimajo ustrezne opreme. Druga ovira pa so pričakovanja staršev in drugih, da otroci morajo imeti učbenike. Učitelji, ki so se odločili za uporabo e-gradiv, so poročali o težavah s starši, ki so zahtevali učbenike. Vendar se te navade lahko tudi spremenijo. Pri njihovi nedavni akciji »Mesec širjenja uporabe e-gradiv« je sodelovalo 2.500 učiteljev, ki so uporabljali ta gradiva. Ti so opozarjali na težave in predlagali popravke, kar pomeni, da so jih navsezadnje tudi sprejeli.

Opremljenost šol ne more biti omejitev, saj je gradiva mogoče uporabljati na razne načine, ne le tako, da en ali dva učenca sedita pred računalnikom. Vsebine lahko učitelj v razredu predstavi s projektorjem, lahko jih navsezadnje uporablja le z dvema računalnikoma v učilnici. V Sloveniji ni toliko ovira računalniška opremljenost, večja ovira je splošna volja, da se ta gradiva uporabljajo. Evropska raziskava kaže, da slovenske šole niso najslabše opremljene, se pa ta oprema malo uporablja, celo pod evropskim povprečjem (glej pril. št. 3.3.). Najslabše je v gimnazijah. Te težave naj bi pomagalo odpravljati tudi ministrstvo. E-gradiva so včasih pošiljali šolam, zdaj jih o novih gradivih obveščajo preko okrožnic, po elektronski pošti, na spletnih straneh ministrstva, prek Zavoda RS za šolstvo, Centra za izobraževanja, Arnesa in ob izobraževanjih za učitelje, kjer jih informirajo in usposablajo. A vseh 40.000 učiteljev je težko doseči.

Na ministrstvu so za zdaj e-gradiva dostopna na njihovi spletni strani. Pripravljajo pa tudi *Slovensko izobraževalno omrežje*, imajo strežnik SIO.SI, vendar je delo začasno zamrlo. Zdaj se pripravlja poseben portal Arnes, ki naj bi kmalu predstavil prvi izobraževalni portal z vsemi e-gradivi, ki bodo opremljena s katalogom, iskalnikom ipd. Dostop do gradiv verjetno ne bo omejen.

Ker naj bi učenci uporabljali e-gradiva tudi doma, naj bi bil dostop mogoč za vse, starše in druge. S tem namenom uporabljajo CC licenco, ker se zavedajo, kako pomembno je, da ima otrok dostop do vsebin tudi od doma. Politika upravljanja z e-gradivi je usmerjena v to, da je dostop omogočen vsem, kar naj bi bila splošna politika javne uprave. Na ministrstvu so zadovoljni, da so z relativno skromnimi sredstvi uspeli doseči precejšnje rezultate. Pri šolstvu je bilo to morda malce lažje doseči, kot na drugih področjih, pravijo, ker »je otroku težko nekaj zaračunati«. Vendarle pa bo že dajanje na uporabo (vzdrževanje portala) zahtevalo nezanemarljive stroške, saj bi morali zaposliti vsaj deset ljudi

za vzdrževanje. Morali pa bi hkrati razmišljati tudi o računalniški opremljenosti otrok doma: morebiti bi bilo smiselno pripraviti načrt, kako zagotoviti vsakemu otroku *notebook*.

Računalniško opremo za šole ministrstvo sofinancira do 50 odstotkov (razen v primeru opreme za učilnice računalništva, ki je zakonsko predpisano), ostalih 50 odstotkov pa morajo zagotoviti šole same. Ministrstvu ne bi bilo treba tega financirati, vendar če bi od tega odstopilo, bi tudi občine nehale kupovati opremo. Država zato ne bi smela odstopiti od sofinanciranja, četudi zakonsko ni obvezana, ker bi bila sicer opremljenost v šolah še dosti slabša. Če pa bi zakonsko predpisali standarde opremljenosti, tedaj bi se občine pritoževale, da nimajo sredstev. Paradoks je, da so manjše občine bolj dovzetne za informacijsko opremljanje šol, medtem ko imajo večje občine več strokovno usposobljenih kadrov, ki se zavedajo, da je potrebno pospeševati tudi rabo.

1.4. Založništvo

1.4.1. Mestna občina Ljubljana, Služba za razvojne projekte in investicije

MOL letno podpre od 5 do 10 publikacij, za katere namenijo povprečno skromnih 30% sofinanciranih sredstev. Za ta program imajo na voljo le 23.000 €, ki jih razdelijo med knjižne publikacije.

Sofinancer nima večjih zahtev do založnika, ker je delež sredstev prenizek. Založnik je dolžan le navesti sofinancerja in ga omeniti pri javnih predstavitvah. Pri sofinanciranju se ravna po zakonu *de minimis*, se pravi, da založba v zadnjih dveh ali treh letih ni dobila več kot, denimo, 200.000 € javnih sredstev. Namen ni financirati tržnih projektov, ampak tiste, ki nimajo drugih možnosti prodreti v javnost.

1.4.2. Ministrstvo za kulturo – založništvo¹⁸⁹

Ministrstvo za kulturo organizira programske in projektne razpise: v programskih so vključeni večji producenti, ki imajo obširnejši založniški programom, pri projektne pa financirajo en sam prevod ali izid knjige. Poleg izdaj knjig financirajo tudi štipendije, prevode v tuje jezike ipd. S programskimi

¹⁸⁹ Pogovore smo opravili z uslužbenci Ministrstva za kulturo, ki so pred prenosom dejavnosti na Javno agencijo za knjigo (januarja 2009) vodili založniške programe. Ko smo opravljali intervjuje, se je Javna agencija za knjigo šele ustanovila, zato je bila ta odločitev tedaj upravičena. Na agencijo naj bi se prenesli tudi programi znanstvenih monografij, znanstvenih in poljudnoznanstvenih revij, vendar sta se dejansko le prva programa, medtem ko je ARRS zadržal program poljudnoznanstvenih revij.

pogodbami dobi založnik zagotovilo, da bo v treh letih dobil določeno subvencijo, vsako leto pa ministrstvo sklene z založnikom dopolnilne odločbe. Pri programskem financiranju komisija ne ocenjuje posameznih knjig, temveč založnikov program v celoti, zato ima založnik tudi pravico, da sam razporeja sredstva. Pri knjigah obstaja le omejitev, ki jo morajo založniki upoštevati: to je predpis o najnižjem avtorskem honorarju, česar jim ni treba upoštevati pri revijah. Do leta 2002, ko je ministrstvo izdajalo priporočilne tarife za avtorske honorarje, je bilo veliko pritožb, ker so avtorji pričakovali, da bodo pri subvencioniranih knjigah dobili honorarje po teh tarifah.

Založnik mora podpisati pogodbo s členom, ki določa najnižji avtorski honorar. Imeli so primere, da so se avtorji pritožili; v teh primerih je ministrstvo posredovalo in zahtevalo od programsko financiranih založb pogodbe z avtorji ali prevajalci, ki jim sicer v poročilih ni treba prilagati, medtem ko jih založniki projektno financiranih izdaj morajo priložiti ob zahtevku za izplačilo. Če so ugotovili, da je založnik kršil pogodbo, so zahtevali, da založba sklene aneks k pogodbi z avtorjem za dopolnilno plačilo honorarja.

V okviru projektnega razpisa sodijo izdaje knjig, revij (te pogosto ne izplačujejo avtorskih honorarjev, ki se jim avtorji sami odpovedujejo, ker potrebujejo objave za znanstvene bibliografije), prevode v tuje jezike in štipendije. Za prevode in štipendije ministrstvo sklepa pogodbe neposredno z avtorji ali prevajalci.

V pogodbah ministrstvo zahteva od izvajalcev razne kriterije, kot so, denimo, kvalitetna izdaja, upoštevanje višine avtorskih honorarjev, cenovna dostopnost, distribucija in promocija.

1. Cenovno dostopnost je moral založnik v preteklosti dokazati z utemeljitvijo, da je subvencija vplivala na končno oblikovanje cene. Vendar pa jih je ministrstvo za finance opozorilo, da bi v tem primeru morali plačati davek od subvencije, ker naj bi šlo za vpliv na trg. Zato so se temu odpovedali, ohranilo pa se je priporočilo v pogodbi. Spočetka so hoteli pripraviti analize o cenovni dostopnosti, vendar jih iz kadrovskega razlogov niso zmogli.

2. Kvalitetna izdaja je težko preverljiv kriterij. Včasih opozorijo založnika, če naletijo na izdajo z veliko napakami, vendar ko je knjiga izdana, ni več mogoče vplivati na izdajo. Programskemu založniku so enkrat zavrnilo slabo pripravljeno knjigo in so zahtevali nadomestno izdajo. Pri mladinskih in otroških knjigah ugotavljajo, da so izvedbe pogosto nekvalitetne, da imajo slabe ilustracije ipd., zato so postali strožji že pri prijavih, ne dovoljujejo pa več tudi menjave avtorjev brez soglasja. Vendar ni občega načina, kako bi lahko preverjali kakovost knjig.

3. Distribucija in promocija knjig, pri čemer so zlasti občutljivi, ker imajo subvencionirane knjige običajno nizke naklade, na dostopnost v smislu regionalnosti. Založniki morajo poskrbeti, da so knjige regionalno razpršene po knjigarnah in knjižnicah. Pri projektne financiranju mora založnik pripraviti ob prijavi načrt, kako bo distribuiral knjigo. Promocijo preverjajo z recenzijami v časnikih in revijah, s predstavitvami ipd., skratka, morajo dokazati, da so »odzivna založba in da delajo zadeve, ki so zanimive tudi za medije«. Naklado naročnik omejuje s spodnjo mejo: 300 izvodov zahteva pri poeziji in dramatikah, 500 izvodov pri vseh drugih knjigah. Založniki morajo v poročilih poročati o prihodkih iz prodaje.

4. Kriterij razvijanja bralne kulture založniki dokazujejo z dogodki za promocijo knjig. Za ministrstvo je pomembno, da je revija dostopna, ne pa tudi v kakšni obliki, prek fizične prodaje ali preko spleta. Odločilno ni niti samo število fizično prodanih izvodov. Od revij so zahtevali, da imajo spletne strani vsaj s predstavitvami vsebin, a se jih je veliko odločilo ponuditi celotne vsebine starejših števil na internetu.

Delež sofinanciranja je odvisen od primera do primera, vsekakor pa mora založnik knjižne izdaje zagotoviti najnižji avtorski honorar po pogodbi z ministrstvom. Pri nekaterih knjigah sofinanciranje zajema celo manj kakor 50 odstotkov predpisanega avtorskega honorarja, pri drugih je mogoče s subvencijo pokriti cel honorar. Subvencija nasploh naj bi pokrivala le avtorski honorar, vendar založnik s subvencijo, zlasti pri projektne financiranju, težko pokrije celo tega: pri programskem financiranju ga praviloma lahko pokrije v celoti in mu ostane tudi za tisk. Založniki revij ne morejo s subvencijami nikakor pokriti predpisanih avtorskih honorarjev, zato ministrstvo te samo priporoča, jih pa ne zahteva in tudi ne preverja.

Ministrstvo tudi ne priporoča ali kakorkoli drugače predpisuje založniku, kako naj ureja prenos avtorskih pravic s prevajalci, avtorji, uredniki, ilustratorji. To je povsem prepuščeno založniku, zato so avtorji, ugotavljajo na ministrstvu, dostikrat prepuščeni sebi in svojim pogajalskim sposobnostim.

V preteklosti se je ministrstvo ukvarjalo s pripravo baze »Knjige na trgu«, vendar je projekt zamrl, ker so mu nasprotovali založniki sami z argumentom, da bi morali razkriti poslovne podatke (npr. o prodaji, zalogah). Z bazo je ministrstvo le želelo odpraviti problem dostopnosti knjig, da bi kupci zavoľjo omejenega dostopa do knjig v knjigarnah še vedno lahko spremljali podatke o zalogah pri založnikih.

Ministrstvo sofinancira tudi knjigarne od leta 2003 naprej: 1. organiziranje dogodkov za razvijanje bralne kulture in 2. nakup knjig. Z drugim ukrepom so želeli spodbuditi knjigarniški nakup in prodajo knjig, ki jih subvencionira ministrstvo, ker te knjige niso tržno zanimive in se jih knjigarne izogibajo.

Ker se dogaja, da kupci knjig ne morejo niti videti teh knjig v knjigarnah, se je ministrstvo odločilo, da knjigarnam financira nakup teh knjig. Pravilo je le, da knjigarne ne smejo kupovati knjig matične založbe. Ko knjigarne te knjige prodajo, jim dohodek od prodaje ostane kot čisti profit. To je bil način, kako spraviti knjige res v knjigarne, ker jih sicer ne bi vzele niti v komisijško prodajo, sprašujejo pa se, ali je to res primeren način.

1.4.3. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS)/ Javna agencija za knjigo (JAK) – poljudnoznanstvene in znanstvene revije

Januarja 2009 sta z Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS prešla programa znanstvenih monografij in znanstvenih revij, medtem ko je program poljudnoznanstvenih revij ostal pri agenciji za raziskovanje. Razpisne politike bivših naročnikov so se v grobih okvirih ohranile tudi po selitvi programov na Javno agencijo za knjigo, zato se splošni pogoji za prijavitelje znanstvenih monografij in znanstvenih revij bistveno razlikujejo od tistih, ki jih morajo izpolnjevati prijavitelji nekdanjih programov ministrstva za kulturo, kot so opisani zgoraj.

Pri znanstvenih monografijah JAK krije manjši del stroškov tiska in priprave za tisk, lektoriranje, 50 odstotkov honorarja za prevod, ne pa stroškov avtorskega honorarja. Zanimiv je v razpisnem besedilu pogoj, da morajo »prijavitelji zagotoviti prost dostop do spletnih elektronskih izdaj sofinanciranih znanstvenih monografij«. Izpolnjevanje tega pogoja je prepuščeno samim založnikom, ker agencija še ni določila, kako naj bi se ta pogoj v praksi izvajal.

JAK prav tako vodi program znanstvenih revij. Tudi pri tem programu agencija ne krije stroškov avtorskega honorarja. Med obveznimi pogoji za prijavitelje agencija zahteva, da ima revija spletno stran, kjer je vsaka številka predstavljena vsaj s kazalom in s povzetkom. Zahteva tudi, da revija vpiše vse prispevke zadnjih treh let v sistem COBISS. Med razpisnimi kriteriji dobi prijavitelj veliko točk, če je revija vključena v mednarodne podatkovne baze, med katerimi dobi največ točk za SCI, SSCI in humanistične baze (20 točk), vendar dobi tudi sorazmerno veliko točk, če omogoči prost dostop na internetu (15 točk). Do točk je prijavitelj upravičen tudi, če ponudi dostop na internetu z zamikom za starejše revije. Revije, ki se po številu točk prebijejo v kategorijo I., so opravičene do triletnega financiranja, ostale morajo za financiranje prositi vsako leto.

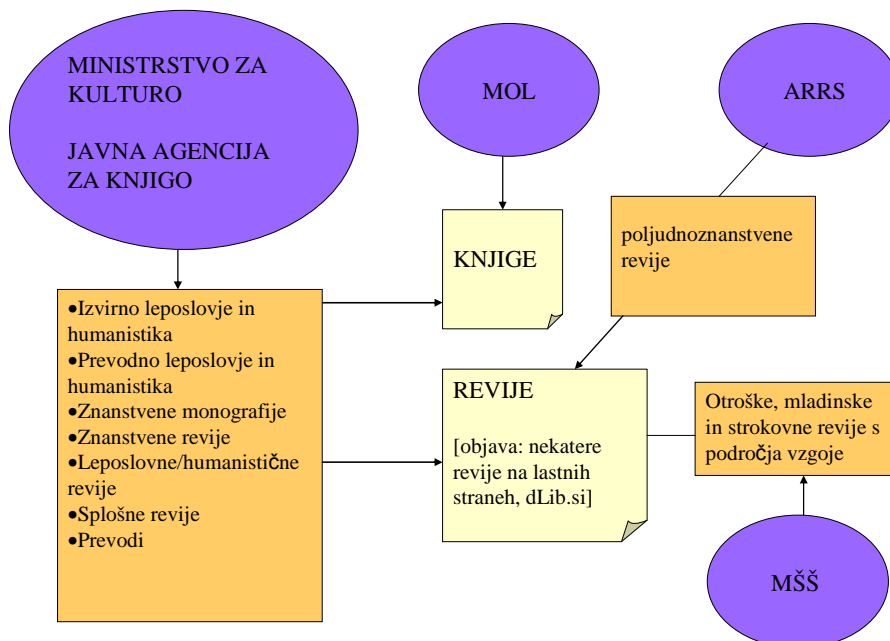
ARRS tudi po ustanovitvi JAK vodi poljudnoznanstvene revije, ki jih sofinancira bodisi za obdobje enega leta ali treh let. Revije morajo imeti, da naj bi bile upravičene do javnega financiranja, spletno stran s kazalom vsebine in povzetke člankov ter urejene vpise v sistem COBISS. Za program financiranja v letu 2010 je ARRS zahteval tudi, da založniki »v najkrajšem roku po izidu tekoče številke poljudnoznanstvene periodične publikacije le-to dostavijo Narodni in univerzitetni knjižnici v

pdf formatu«. Za leto 2010 je agencija odobrila enoletno financiranje 11 revijam (v vrednosti okoli 60.000 €). Leto prej je sprejela v financiranje 7 revij za eno leto in 7 revij za tri leta. Po tedanji pogodbi so tudi enoletno financirane revije morale izročiti NUK kopije revij v pdf formatu, ne pa revije, ki naj bi se financirale tri leta od leta 2009 do 2011. Iz teh razlogov veljata v praksi dva sistema zagotavljanja javnega dostopa za znanstvene in poljudnoznanstvene revije. Z osnutkom pogodb za leto 2010 je agencija sistem poenotila, a ni nobeni reviji odobrila triletnega financiranja.

1.4.4. Ministrstvo za šolstvo in šport – založništvo

Ministrstvo ima manjši založniški program za strokovne, otroške in mladinske periodične publikacije, ki so pomembne za razvoj vzgoje in izobraževanja. Ministrstvo financira 40% »nabavnih stroškov« (v katere sodijo stroški tiska in papirja, oblikovanja in grafične priprave, jezikovnega pregleda in pošne stroške, ne pa tudi stroški avtorskih in uredniških honorarjev ter režije) pri otroških in mladinskih revijah, pri strokovnih revijah pa 70 % »nabavnih stroškov«. Poleg običajnih pogojev prijaviteljem (da revija izhaja vsaj eno leto, da ima najmanj dve številki letno in da izhaja vsaj v nakladi 400 izvodov), naročnik zahteva, da revija izhaja v tiskani obliki. Elektronska objava revije ni omenjena. V pogodbi ni določil o prenosu avtorskih pravic, le zahteva, da založnik navede ime ministrstva kot sofinancerja v vsaki številki publikacije.

Slika 19: Pregled financiranja knjižnih in periodičnih publikacij

1.4.5. Ministrstvo za kulturo – knjižničarstvo

Ministrstvo sofinancira nakup knjižničnih zbirk do 50 odstotkov. S sofinanciranjem knjižnicam ne morejo predpisovati, kaj naj kupijo, ker so knjižnice pri nabavni politiki avtonomne, vseeno pa morajo te upoštevati mednarodna priporočila, *Standarde za splošne knjižnice* do leta 2015, *Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe* in dokument o nabavni politiki, ki ga mora pripraviti vsaka knjižnica, s katerim pokaže, kako bodo zadovoljevale potrebe okolja. Knjižnice so dolžne stalno analizirati svojo nabavno politiko, organizirati dejavnosti bralne kulture, informacijske pismenosti, izobraževanja uporabnikov ipd. Uredba o osnovnih storitvah knjižnic določa, kaj mora vsaka knjižnica delati: da (potencialne) uporabnike seznanja s svojimi dejavnostjo in z možnostmi, ki jih imajo njihovi prebivalci.

Zakon o knjižničarstvu določa, da mora država prispevati za sofinanciranje knjižničnega gradiva, zato poskušajo z različnimi kriteriji (z določanjem razmerij strokovne in leposlovne literature, deležem humanistike, subvencioniranih knjig...) v razpisnih pogojih knjižnice spodbuditi, da kupujejo vsaj iz državnih sredstev zahtevnejše knjige in izvirno leposlovje. Ne moti jih, če knjižnice pokrivajo delež lahkotnejše literature iz občinskih ali lastnih sredstev, spodbujajo pa knjižnice, da iz državnih sredstev kupujejo zahtevnejše naslove. Namen teh kriterijev naj bi bil, da subvencionirani knjižni program ministrstva za kulturo res pride tudi v knjižnice. Na ministrstvu se letos oblikuje posebna skupina, ki bo poskušala poiskati še dodatne načine, da bi knjižnice kupovale več zahtevne literature. Ustanoviteljice splošnih knjižnic so občine, zato država ne more neposredno vplivati na njihove nabavne politike. Z ocenjevanjem pa jim poskušajo pokazati, da nakup morda ni bil ustrezen, na kar jih opozori strokovna komisija in usmeri knjižnico, da upošteva kriterije iz razpisa. Težave poskušajo odpraviti predvsem s posredovanjem: tudi če občine slučajno ne prispevajo svoj delež za nakup knjižničnega gradiva, ne uporabijo tako zlahka 55. člen *Zakona o knjižničarstvu*, po katerem država prispeva sredstva le, če občine prispevajo v enakem deležu sredstva za knjižnice. Če bi država umaknila svoj delež sofinanciranja za knjižnice, ki jim občine ne zagotavljajo dovolj sredstev, bi prebivalce še dodatno prizadeli, zato 55. člen neradi uporabijo.

Cilj sofinanciranja je javni dostop knjižničnega gradiva, kar je urejeno v *Zakonu o knjižničarstvu* s knjižničnim nadomestilom, s katerim pripada vsakemu avtorju ustrezno knjižnično nadomestilo. Razdeljevanje sredstev iz knjižničnega nadomestila ureja *Pravilnik o knjižničnem nadomestilu*. Po vzoru nekaterih evropskih držav razdeljevanje knjižničnih nadomestil poteka od leta 2004 dalje. Sredstva za knjižnično nadomestilo se določajo na podlagi višine sredstev za nakup knjižničnega gradiva, to je 25 % sredstev za nakup gradiva. Urejanje in upravljanje knjižničnega nadomestila je bilo z letom 2009 preneseno na Javno agencijo za knjigo. V splošnih knjižnicah zadnje čase berejo na bralnih uricah le še ljudske pravljice, ker nimajo denarja za plačevanje nadomestil, ki so jih dolžne

plačevati, ker izobraževanje v splošnih knjižnicah ne velja za pouk. Morali bi ga definirati kot neformalni pouk, predlagajo, kot imajo urejeno v ZDA, in ga vključiti kot izjemo v ZASP.

Ker so knjižnice dolžne svojim uporabnikom zagotavljati tudi dostop do informacij javnega značaja, so v razpis vključili tudi naročnino na informacijski sistem pravnih predpisov (*jus-info*), ki je za vse splošne knjižnice obvezen preko konzorcija.

Dostop do elektronskih publikacij po obveznem izvodu ureja nacionalna depozitarna organizacija (NUK), ki je pripravila tipsko pogodbo, na kakšen način je mogoče imeti dostop do obveznega izvoda elektronske publikacije. Problemom upravljanja avtorskih pravic pri elektronskih publikacijah je aktualno vprašanje za mnoge države, a na ministrstvu, pravi sogovornica, ni primernih kadrov, ki bi se lahko s tem ukvarjali.

2. ZALOŽBE KNJIŽNIH IN PERIODIČNIH PUBLIKACIJ

Pogovore smo opravili s sedmimi založbami, ki izdajajo od 60 do 8 knjižnih naslovov na leto s področja literature, humanistike, družboslovja in naravoslovja, vključujoč izvirne monografije, prevodna dela ter literarne, znanstvene in poljudnoznanstvene revije. Poleg založb smo v pogovore zajeli tri samostojne znanstvene revije, ki izhajajo v okviru društev, a so vsebinsko in delovno povezane s fakultetami. Vse založbe, s katerimi smo se pogovarjali, izvajajo *de facto* javni založniški program, četudi so *de jure* zasebni zavodi ali društva, saj javni zavodi kot organizacijske oblike na področju založništva ne obstajajo: nenazadnje nobena nima namena ustvarjati dobička ne možnosti česa takega z zahtevnim knjižnim programom. Pri izboru smo upoštevali programsko financiranje bodisi založb pri ministrstvu za kulturo bodisi revij pri ARRS,¹⁹⁰ založbe in znanstvene revije pa smo izbrali uravnoteženo glede na financiranje bodisi ministrstva za kulturo, ARRS ali ministrstva za šolstvo v preteklosti ter v enakih deležih tudi glede knjižnih in revijalnih izdaj. Čeprav smo skupaj zajeli deset intervjuvancev, so ti odgovarjali na vprašanja za 20 različnih knjižnih programov.

Sofinanciranje založniškega programa je običajno projektno, razen novejših izjem triletnega programskega financiranja založb pri ministrstvu za kulturo in triletnega programskega financiranja znanstvenih ali poljudnoznanstvenih revij pri ARRS. Programsko financiranje nudi založnikom prednost, da imajo zagotovljeno redno financiranje in malce poenostavljeno administrativno delo, vendar sicer veljajo tudi zanje podobna pravila kot pri projektne financiranju: upravičeni so do 70 odstotkov stroškov za izdajo knjige ali revije, niso pa upravičeni do dodatnih založniških ali režijskih stroškov. Nekatere programsko financirane založbe so se pritoževale nad omejitvami ministrstva za kulturo pri številu naslovov za sofinanciranje in pri skupni podpori, češ da jih z nizkim deležem podprtega programa omejuje, ker bi bili sposobni izdati še več (kakovostnih) knjig ali revij.

2.1. Naklade knjižnih izdaj

V razpisih je ministrstvo za kulturo doslej postavljalo razne pogoje založnikom, ki naj bi jih ti morali izpolniti. Prvi pogoj, ki ga je veliko založnikov predstavilo kot problematičnega, je bil pogoj o nakladi, ki naj bi bile pri izdajah poezije in dramatike 300 izvodov in pri vseh ostalih leposlovnih, strokovnih in znanstvenih knjigah 500 izvodov. V pogovorih so intervjuvanci govorili o dveh možnih

¹⁹⁰ Oba programa sta se v začetku leta 2009 prenesla na Javno agencijo za knjigo, ki je bila ravnokar ustanovljena. Za potrebe raziskave smo torej morali upoštevati kriterije in rezultate prejšnjih razpisov in bivših sofinancerjev.

strategijah: bodisi se založniki držijo tega pogoja – v teh primerih so se pritoževali nad zalogami knjig v skladiščih, ki jih ne morejo prodati; bodisi je bilo mogoče ugotoviti, da založniki ne upoštevajo pogoja in se niso pritoževali nad zalogami, ker so tiskali manj izvodov, kakor jih določa sofinancer v razpisnih pogojih. Raziskava *Knjižne kulture*,¹⁹¹ ki je upoštevala podatke izpred osmih let na podlagi ankete med založniki, je ugotovila, da so imela literarna subvencionirana dela tedaj povprečno naklado 884 izvodov in subvencionirana dela s področja humanistike in družboslovja 592 izvodov. Če te podatke primerjamo z izjavami založnikov v intervjujih, lahko domnevamo, da se je povprečna naklada subvencioniranih knjižnih naslovov v osmih letih zmanjšala,¹⁹² saj je razpisni pogoj 500 izvodov spravil večino založnikov v zadrego. Po ocenah založnikov naj ne bi imeli težav z doseganjem naklade pri literarnih delih, saj naj bi v prvem letu prodali polovico naklade (lahko domnevamo, da gre za okoli 250 izvodov), od česar skoraj polovico kupijo knjižnice, potem pa naj bi postopoma prodali ostanek zaloge v naslednjih dveh letih. Po treh letih naj bi bilo mogoče prodati knjigo le stežka kljub še tako širokosrčnim popustom, kar naj bi omogočala tudi davčna politika s progresivnim nižanjem vrednosti knjige v letih po izdaji. Pri strokovnih in znanstvenih knjigah naj bi prvo leto prodali verjetno manj kot 200 izvodov, naslednje leto morda še polovico tega, pozneje pa naj bi bilo življenje knjige daljše in naj bi manjše število izvodov prodajali postopoma, tudi več let po izdaji knjige, saj naj bi bilo življenje teh knjig daljše. Vendar pa očitno strokovne in znanstvene knjige, če ne gre ravno za posebej zaželena dela (študijska literatura, prevodna dela znanih avtorjev, klasična znanstvena dela, aktualna publicistična dela), težko poidejo v nakladi, ki jim jo določa sofinancer. Pogoj o nakladi še uspevajo ustreči literarna dela, ne pa tudi strokovna ali znanstvena dela.

2.2. Avtorski honorarji

Drugi pogoj sofinancerja (ministrstva za kulturo) je določilo o minimalnem avtorskem honorarju, ki naj bi ga založniki upoštevali pri subvencioniranih naslovih: honorar za izvirno leposlovje naj bi bil najmanj 313 evrov na avtorsko polo, honorar za izvirno humanistiko najmanj 334 evrov, honorar za prevod leposlovnega dela najmanj 230 evrov in za delo s področja humanistike najmanj 271 evrov. Če povzamemo odgovore založnikov, bi lahko izpeljali sklep, da založniki knjig in revij pogosto ne zmorejo plačevati niti tako skromnega honorarja. Eden izmed založnikov je povedal, da vse subvencije ministrstva za kulturo porabijo za plačevanje honorarjev, vendar so si zaenkrat to lahko privoščili, ker so dobivali tudi sredstva iz programa ARRS. Drug založnik, ki ni uspel dobiti dodatnih sredstev ARRS, si tega ne more privoščiti: zato je ohranil izplačevanje honorarjev za prevajalce, avtorji pa razliko do minimalnega honorarja založbi »podarijo«. V to je založnik prisiljen, saj subvencije, ki jih

¹⁹¹ Breznik, M.; Novljan, S.; Jug, J.; Milohnić, A., *Knjižna kultura*, Ljubljana, UMco, 2005, str. 59 *et passim*.

¹⁹² Podatki ankete o izdajah iz leta 2000 so morebiti višji, ker je anketa vključila tudi izdaje subvencioniranih naslovov komercialnih založb, ki so običajno višje pri literarnih knjižnih izdajah, ne pa tudi pri strokovnih in znanstvenih revijah.

pridobi, skupaj ne zadoščajo niti za najnižje avtorske honorarje. Na spet drugi založbi pa so odkrito povedali, da »se trudijo, da bi izplačevali zahtevane minimalne honorarje, vendar jim vedno ne uspeva«. In so dodali, »da je zahteva sofinancerja skromna, vendar pa je višina honorarja za založnike velika glede na subvencije«. Tisti, ki jih zapovedana višina honorarja ni spravila v tolikšno zadrego, pa so govorili, da jih zagotovo odvrča od izdajanja obsežnejših del, ker morajo plačati isto višino honorarja na avtorsko polo ne glede na obseg dela.

Zanimiva je izkušnja založnice in avtorice, da ji je javna uprava naročila prevod literarnega dela, a je naročilo preklicala, ko je zahtevala honorar, ki ga predpisuje ministrstvo za kulturo. V tem primeru je državna uprava ravnala v nasprotju z lastnimi predpisi: člani enega ministrstva so ravnali v nasprotju s priporočenimi tarifami drugega ministrstva, ki je pristojno za določanje najnižjih honorarjev.

Založnikom znanstvenih publikacij, ki so dobivali subvencije ARRS, jim doslejnji sofinancer ni postavljajl pogojev ne glede na naklade ne glede avtorskih honorarjev. Ena izmed akademskih založb je izrazila stališče, da »objavljajo rezultate dela, ki jih raziskovalci in profesorji opravljajo v rednem delovnem razmerju«, zato se jim ne zdi potrebno, da bi avtorjem plačevali še dodaten honorar. Na podlagi višine subvencije se sicer odločajo, ali naj bi plačali honorar, vendar pa se je kaj takšnega nazadnje »zgodilo pred leti«. Znanstvenice in znanstveniki z izkušnjami s tujimi revijami so navajali, da morajo celo plačati za objave; iz teh razlogov avtorji niso presenečeni, če dobijo morda samo honorar »v blagu«, se pravi, v večjem številu svojih knjig, s čimer založba mimogrede opravi še s problemom skladiščenja. Še bolj pogosto velja za znanstvene revije, da ne plačujejo honorarjev, avtorji in avtorice pa morajo za nameček poslati na uredništvo tudi povsem pripravljen tekst za objavo. Tisti, ki pri znanstvenih revijah lahko pričakujejo honorar, so recenzenti, prevajalci in lektorji, redkeje pa lahko nanj računajo avtorji.

Vendar takšen prijem ni neogiben, kot kaže primer naravoslovne akademske založbe, ki avtorjem dosledno izplačuje honorarje. Založba je predvidela razne vrednosti točk za različna avtorska dela, po katerih naj bi honorar za najzahtevnejšo avtorsko delo (znanstveno delo) znašal 495 evrov na avtorsko polo, vendar ob pogoju, da založba proda vseh 2.000 izvodov. Če založba najprej izda manjšo naklado, denimo, 500 izvodov, v tem primeru dobi avtor sorazmeren delež, se pravi, 124 evrov. Ob prvem ponatisu se avtorju določi spet dodaten honorar v deležu z nadaljnjo naklado. Avtor je na papirju upravičen do spodobnega honorarja, ki ga v resnici dobiva šele postopoma z izčrpanjem naklade 2.000 izvodov. Z odlogom celotnega plačila, do katerega morda nikoli ne pride, avtor podpira založbo, četudi ima založba nekaj primerov univerzitetnih učbenikov in učbenikov za tekmovanja, ki zlahka dosežejo tolikšno naklado.

2.3. Uredniško delo in stroški založbe

Založbe in uredništva revij, s katerimi smo se pogovarjali, so vsi po vrsti govorili o težavah z zagotavljanjem sredstev za stroške dela in materialne stroške. Založbe naj bi sicer imele pravico, da med stroški uveljavljajo tudi režijske stroške založbe in stroške dela, vendar pa naj bi bil ta delež veliko premajhen, da bi lahko pokrival večino stroškov. Nekatere založbe zato krčijo stroške na najnujnejše in, ker si ne morejo privoščiti zaposlovati ljudi, morajo njihovi uredniki pogosto prositi za status samozaposlenih v kulturi s pravico do plačevanja prispevkov, ki jim daje osnovno varnost, ne pa tudi prave »socialne varnosti«. Če bi ministrstvo začelo zaostrovati ali omejevati pravico do statusa tem urednikom, bi mnogim onemogočilo, da naprej opravljajo delo v založništvu. Založbe, ki si lahko privoščijo zaposlovati urednike in druge delavce, teh stroškov ne krijejo same, temveč razne »matične« organizacije (fakultete, inštituti, študentske organizacije ...). V nekaterih primerih pa uredniki opravljajo založniško delo v okviru drugih delovnih nalog (kot univerzitetni profesorji, raziskovalci ...). Če bi jim »matične« organizacije odtegnile sredstva ali podporo, kar se v nekaterih primerih bojijo, tedaj bodo založbe pred veliko negotovostjo.

Drugi problem je kritje materialnih stroškov: najema prostorov, skladišč, računovodskih storitev, tekočih stroškov. Nekatere založbe imajo na voljo poceni prostore po spletu srečnih okoliščin ali jim jih nudijo njihove matične organizacije, druge uporabljajo kar zasebna stanovanja za pisarniške prostore in skladišča, da prihranijo denar za najemnino. Založniško delo, kot je komentirala ena izmed urednic, je vedno bolj »interdisciplinarno« v smislu, da se morajo založniki in uredniki spoznati na vedno več področij – poleg oblikovanja založniškega programa naj bi se spoznali tudi na finančne, računovodske, pravne zadeve, nove tehnologije, marketing in oglaševanje, kulturni in finančni menedžment (*fundraising*), jezikovni in strokovni pregled in podobno, kljub temu pa jih večina še vedno dela v pogojih izpred tridesetih let.

2.4. Prenos avtorskih pravic

Založba naj bi s prenosom avtorskih pravic pridobila pravice do izdaje rokopisa v knjižni obliki in do ponujanja te knjige na trgu, bodisi neposredno po izdaji (*frontlist*) ali pozneje, ko izdano delo preide na seznam objavljenih del založbe (*backlist*). Ko govorimo o založništvu, govorimo potemtakem o različnih časovnih obdobjih življenja knjige, ki jih imata v mislih tudi založnik in avtor, ko sestavljata založniško pogodbo o prenosu avtorskih pravic.

Načini prenosa avtorskih pravic so med založniki zelo različni in so neposredno povezani z odnosi založnikov do knjige kot posla. Najbolj »radikalen« odnos ima založba s pogodbo, v kateri je določeno le plačilo avtorju ali prevajalcu za opravljeno delo, ni pa opredeljen prenos avtorskih pravic. Založba si

pogodbeno razmerje razlaga kot »delitev pravic med avtorja in založbo«, s katerim naj bi založba pridobila pravico do enkratnega izida knjige, že za ponatise pa se je pripravljena znova pogajati z avtorjem. Založba pravi, da ne želi posegati v avtorske pravice, ker jim ne more ponuditi spodobnega honorarja: imeli so sicer že neprijetne izkušnje, da se z avtorji niso mogli dogovoriti za ponatis kakšne knjige, vendar zaradi tega ne nameravajo spreminjati navade.

Naslednji tip običajnega prenosa avtorskih pravic je določen z naklado. Tri založbe so predvidele prenos avtorskih pravic za omejeno naklado, bodisi 2.000 ali 3.000 izvodov. Določilo o izčrpanju naklade se opira na tiho domnevo, ki izhaja iz založniških izkušenj, da naklade 2.000 ali 3.000 izvodov ni mogoče enostavno izčrpati. Avtor ali prevajalec daje eni založbi za nameček prednostno pravico za ponatis, pri drugi mora pridobiti pisno soglasje založbe, če želi objaviti delo po delih ali v celoti, s čimer založba dejansko pridobi knjigo za skorajda neomejen čas na svoj seznam objavljenih del (*backlist*). Založbe objavljajo strokovna in znanstvena dela, katerih knjižno življenje ima »dolga rep« (*long tail*), se pravi, da se knjige prodajajo v majhnem številu vsako leto tudi deset let po izidu. Vsakega knjižnega naslova založbe prodajo malo izvodov, vendar ker imajo sorazmerno obsežen seznam objavljenih del, se jim iz vsakoletne prodaje steče skromen, a za založbe pomemben delež dohodkov.

Tretji tip prenosa so pogodbe, v katerih avtorji in prevajalci prenesejo avtorske pravice na založnika za »neomejeno obdobje« in »vse države«. Ena izmed založb je v pogovoru trdila, da ima prenos pravic omejen na naklado, v avtorski pogodbi pa so, nasprotno, napisane najostrejše določbe s celo dodatno zahtevo po pisnem soglasju založbe, če bi avtor želel objaviti delo drugje. Kako misli založba o sebi, se potemtakem lahko razlikuje od dejanskih pravnih določb, ki so zapisane v njenih pogodbah: ker z avtorsko pogodbo pridobljenih pravic založba morda zaenkrat nima namena uporabiti v založniških poslih, na to niti ni pozorna. Nasprotno pa ima druga založba, ki daje avtorjem in prevajalcem v podpis podobne pogodbe, možnost in sposobnost, da pridobljene pravice uporabi v založniških poslih. Kot pravi založba, ločijo dve ravni avtorskih pravic, ki naj bi jih avtorji prenesli na založbo: 1. »neposreden odkup za izdajo knjige«, in 2. »trženje teh pravic«. Založba pravi, da vse več avtorjev želi, da založba trži pravice za prevode njihovih del v tujini.¹⁹³ V teh primerih, pravi direktor, delijo dohodke enakopravno med avtorja in založbo, če pa avtor sam poskrbi za prevod, v tem primeru on dobi 70 odstotkov. Po pogodbi naj bi bila založba upravičena do uveljavljanja stroškov promocije knjige v tujini, ki so menda visoki, vendar tega založba ne počne. Založba naj bi bila na tem področju sorazmerno uspešna: na leto naj bi prodala od 20 do 30 prevodov svojih avtorjev, ki so večinoma resda krajši in nadomestila primerno nižja, vendar imajo tudi avtorja, ki se veliko prevaja v tuje jezike in

¹⁹³ V praksi avtorji dobijo pogodbo, ki vključuje celoten prenos avtorskih pravic, potem pa se morajo pogajati z založbo, če želijo katero od pravic obdržati. Včasih, pravijo avtorji, jim lahko zahteve po spremembi predlagane pogodbe povzročijo neprijetne posledice in odlog izdaje knjige.

čigar nadomestila so sorazmerno visoka.

Ker večina založb objavlja tudi prevode tujih del, se pogosto pogajajo s tujimi agencijami za odkup pravic za enkratno objavo knjige. Agencije imajo standardne obrazce, s katerimi, kot je rekel sogovornik, »prej odganjajo interesente«. Nekaterim založbam so nadomestila visoka, drugim primerna (povprečno naj bi znašala okoli 1.000 evrov, kot je konkretno povedala urednica) za enkratno nizko naklado, ki jih dosegajo knjige v Sloveniji. Pogosto agencije zahtevajo tudi delež od prodaje, zato morajo založbe enkrat letno agenciji poročati o prodaji. Standardne pogodbe agencij predvidevajo prenos pravic za omejeno naklado (600 izvodov, denimo, še bolj pogosto 500 izvodov) in za omejeno obdobje, ki je običajno pet let (včasih tudi 3 leta). To določilo je dejansko največji trn vsem založbam: namreč, če založba ne proda vseh izvodov v tem času, kar je skorajda pravilo, bi morala preostale izvode umakniti iz prodaje in uničiti ali pa na novo skleniti pogodbo z agencijo.

Kar je založbam nekoč predstavljal seznam izdanih knjig, ki ji je omogočil trženje s starejšimi knjigami kot materializacijami preteklega dela, bo v prihodnosti verjetno predstavljal niz avtorskih in sorodnih pravic, ki jih založba lahko pridobi s prenosom avtorskih pravic z avtorja na založbo. Upravljanje s temi pravicami ne nujno zajema samo pravice do objav in prevodov v tiskanem in vseh drugih medijih, temveč tudi vse druge pravice, ki jih avtor lahko prenese na drugo (pravno) osebo po zakonu. Založbe se bodo verjetno sčasoma, podobno kot glasbene založbe, spreminjale v založbe-agencije in stopile v delitev dela, po kateri pripade dejanski založbi »delovno intenzivno« fizično izdajanje knjige, agenciji pa »vednostno intenzivno« trženje s pravicami.

2.5. Knjigarniška mreža

Razlogi za usihanje naklad in manjši dohodki iz prodaje izhajajo tudi ali morda zlasti iz problema distribucije knjižnih del. Knjigarniško mrežo »obvladujeta« založbi DZS in Mladinska knjiga, vendar ima dejanski »prevladujoč položaj na knjižnem trgu« Mladinska knjiga. DZS je večino založb odbila z nemogočimi pogoji, ki jih je eden izmed intervjuvancev natančneje opisal: distributer je od njegove založbe zahteval rabat od 50 do 55 odstotkov, za plačilo pa je ponudil plačilo v dobrinah, denimo, v papirju.¹⁹⁴ Mladinska knjiga ima centralizirano distribucijo knjig za svojo knjigarniško mrežo, v kateri razlikuje tri vrste knjigarn A, B in C: A knjigarne naj bi prodajale vse knjige; B knjigarne naj bi prodajale leposlovje in le izbrane naslove strokovnih in znanstvenih del, za katere je posebno zanimanje; C knjigarne pa naj bi bile v resnici papirnice, ne knjigarne. Posamične knjigarne nimajo pravice same odločati o knjižnih naslovih, ki bi jih rade imele na svojih policah in jih ponudile

¹⁹⁴ Založniki, ki sami organizirajo prodajo prek knjigarn, praviloma plačujejo 30 odstotni rabat, če gre za subvencionirane knjige; v primeru, če za prodajo knjig skrbi distributer (ki je večinoma Buča), plačajo 40 odstotkov.

kupcem, ker o teh zadevah odloča centrala. Knjigarne morajo za nameček upoštevati tudi čas, v katerem je knjiga lahko na polici. Nekateri so govorili o treh mesecih (pri revijah ponekod tudi samo 14 dni), drugi o daljših obdobjih, vendar gre po tem obdobju knjiga iz knjigarne, če dotlej ni našla poti do kupca. Če bi knjigarna vseeno želela imeti to knjigo na polici, kot je pojasnila urednica pri založbi, ki sama skrbi za distribucijo knjig, bi knjigarna morala centralni upravi pisno utemeljiti razloge. S tem se ne zahteva od knjigarne le nadležen napor, temveč knjigarnarji s takimi prošnjami celo tvegajo, da jih ima centrala za neuspešne trgovce. Ko knjigarne enkrat vrnejo neprodane izvode, ki so jih bile praviloma vzele v komisijsko prodajo, odgovarjajo morebitnim kupcem, ki sprašujejo po teh knjižnih naslovih, da knjig ni več na zalogi. S tem kupci mislijo, da je pošla naklada, četudi se v založnikovih skladiščih tare vrnjenih neprodanih izvodov. O neuspešnosti slovenske knjigarniške mreže kaže tudi podatek, ki so ga potrdili vsi intervjuvanci, da se več kot polovica vseh knjig preko knjigarn proda v ljubljanski knjigarni Konzorcij. Ocena direktorja ene založbe je, da je bilo sredi 80. let od 50 do 60 »aktivnih knjigarn«, od katerih naj bi jih do zdaj ostalo le še od 17 do 20. Poleg knjigarniških mrež, politično korektno rečeno, «duopolnih» distributerjev naj bi obstajala le še peščica neodvisnih knjigarn: Vale Novak v Ljubljani, Libris v Kopru, Antika v Celju, Kulturnica v Velenju, Litera v Mariboru in Goga v Novem mestu. Med temi pa so bili nekateri založniki celo prisiljeni odtegniti prodajo v knjigarni Vale Novak, ker ta, kot so povedali, ne plačuje prodanih izvodov.

2.6. Knjigotrštvo in prodaja knjig

Kako bo založba ponudila knjige javnosti, je odvisno od njene velikosti in podpore morebitne matične organizacije. Založbe, ki nadvse varčujejo pri materialnih stroških in stroških dela, najamejo knjigotržca, da njihove knjige ponuja knjižnicam in individualnim kupcem. V pogovorih so založniki omenjali samo eno knjigotrško podjetje, Buča knjigotrštvo d.o.o., ki založbam zaračuna 40 odstotni rabat. Pri prodaji preko knjigarn knjigotržcu ostane verjetno manjši delež, 10 odstotkov, preko knjižnic pa večji, 15 odstotkov in več, odvisno koliko popusti knjižnicam pri popustih, ki jih te praviloma zahtevajo in lahko segajo od 5 do celo 25 odstotkov. Buča ponuja knjige knjižnicam, knjigarnam po Sloveniji, na sejmi in preko interneta (pri čemer preko interneta sprejme naročilo in kupcu dostavi fizičen primerek). Manjša založba, po velikosti primerljiva vsem, ki ponujajo knjige preko Buče, distribuira knjige sama. V nasprotju z drugimi pri tej založbi pomemben del uredniškega dela opravljajo zunanji sodelavci, zato si na založbi lahko privoščijo ukvarjati se sami z distribucijo po svojih močeh. Založba sama vzdržuje stike s knjižnicami, urednica z vozičkom vozi knjige po ljubljanskih knjigarnah in jih pošilja po pošti drugim knjigarnam po Sloveniji ter sprejema neposredna naročila na založbo: a celo s tako simpatično »primitivno« distribucijo založba uspe prodati zelo podobno število izvodov kakor druge založbe preko knjigotržca: eno tretjino naklade v prvem letu, naslednjih sto izvodov v drugem letu, sčasoma pa še preostalo zalogo v nadaljnjih letih. To je mogoče, ker je prodaja knjig zaradi slabe knjigarniške mreže koncentrirana v Ljubljani, kjer se ponavadi proda

več kot polovica vseh knjig preko knjigarn, kupci zunaj Ljubljane pa bodisi nimajo knjigarn v lokalnih okoljih ali pa so se te spremenile v papirnice. Urednica je pojasnila, da pogosto dobivajo neposredna naročila na založbo od ljudi zunaj Ljubljane, ki drugače ne morejo priti do želenih knjig.

Večje založbe z obsežnejšimi založniškimi programi in z morebitno dodatno podporo matičnih organizacij še lažje same skrbijo za distribucijo knjig. Strategije so zelo različne in predvsem odvisne od založniških programov. Ena izmed založb se lahko zavoljo obširnega literarnega, strokovnega in znanstvenega založniškega programa pogaja z lastnicama največjih knjigarniških mrež (Mladinsko knjigo, DZS) in doseže relativno ugodne pogoje za distribucijo svojih knjig (35 odstotni rabat). V prvem letu naj bi s tako distribucijo prodali polovico vse naklade (od tega 40 odstotkov knjižnicam), ostale izvede pa v naslednjih dveh letih, pri čemer naklade niso bistveno večje kakor naklade manjših založb.

Naravoslovna založba sprejema naročila preko internetne strani, ki je uspešna prodajna pot zlasti pri priročnikih za šolska tekmovanja v sorazmerno velikih nakladah 2.000 izvodov. Veliko knjig (univerzitetnih učbenikov in znanstvenih knjig) prodajo v lastni knjigarni na fakulteti, potem pa tudi ob raznih prireditvah, manjši del pa v knjigarnah. Za prodajo pa so zlasti pomembni veliki popusti, ki jih nudijo dijakom in študentom. Strokovna in znanstvena dela imajo v nasprotju s priročniki in učbeniki podobne naklade in podobno število prodanih izvodov kakor zgoraj opisane knjige manjših založb, zato se stroški produkcije knjige ne morejo pokriti brez subvencije, četudi se avtorji odpovedo honorarjem.

Večja založba s humanističnim in literarnim programom uspešno uporablja slovenske tradicionalne knjigotrške prodajne poti preko zastopnikov (»od vrat do vrat«), telefonsko prodajo, neposredna naročila, medtem ko naj bi prodaja preko knjigarn zajela le od štiri do šest odstotkov vseh prodanih knjig.¹⁹⁵ Uspeh nekaterih zahtevnejših knjižnih naslovov pri prodaji je odvisna od oglaševanja, za katerega je treba pridobiti dodatna sredstva, ki jih lahko dobijo redke založbe in le za specifične založniške projekte. Povedali pa so, da so nakup knjig resno ogrozili nedavni časopisni knjižni programi, ko so časopisi ponudili poceni knjige v velikih nakladah preko množičnih časopisnih distribucijskih poti.

V zvezi z distribucijo je zanimivo vprašanje fiksnih cen, ki jih morajo založniki po *Splošnih pogojih delovanja slovenskega knjižnega trga* odtisniti na platnice. Do fiksnih cen se institucionalni in individualni kupci, pravijo založniki, obnašajo kot do izhodiščne cene za barantanje: knjižnice

¹⁹⁵ Poti do kupcev se zelo razlikujejo od založbe do založbe in so odvisne od številnih vzrokov, zlasti pa velikosti založbe, knjižnega programa ... To je bil osamljen primer, saj so vse druge založbe povedale, da prodajo v knjigarnah skoraj polovico vseh prodanih izvodov.

pričakujejo in zahtevajo od 5 do 25 odstotne popuste, individualni kupci iščejo razne poti do popustov preko številnih prodajnih poti (na sejnih, z neposrednimi naročili, preko naročil na internetu, s popusti za študente ali upokojujence ...). Le v knjigarnah se menda spoštujejo fiksne cene, vendar pa te že predstavljajo manj pomembno prodajno pot. Fiksne cene potemtakem niso odpravile rivalstva med založniki, ki tekmujejo za kupce z »dumpinškimi« cenami.

2.7. Znanstvene in strokovne revije

Večina založb, s katerimi smo se pogovarjali, poleg monografij izdaja tudi znanstvene in strokovne revije, vendar moramo zaradi specifičnosti tega dela založniškega programa revije obravnavati ločeno. Zajeli pa smo tudi tri revije, ki izhajajo samostojno.

Večina znanstvenih revij se je znašla pred novodobnim pritiskom, da se uvrstijo v mednarodne baze (med katerimi sta najbolj zaželeni *Science Citation Index* in *Arts & Humanities Citation Index*), ki omogoča njihovim avtorjem točkovanje za univerzitetne habilitacije in za ocenjevanje raziskovalne uspešnosti. Točkovanje je mnogim avtorjem pomembnejše kakor avtorski honorar, ki naj bi ga prejeli za objavljeno delo, in pomembnejše tudi od tradicionalnega poslanstva revij, da omogočajo in zagotavljajo javni znanstveni diskurz. V tem smislu je bila zanimiva ugotovitev urednika znanstvene revije, da težko pridobijo recenzije del drugih avtorjev, ker je delo zamudno, avtorjem ne prinaša želenih točk, revija pa ne more ponuditi honorarjev za takšne prispevke. Iz teh razlogov revije izgubljajo pomemben pomen za samorefleksijo znanstvenega dela, česar so se nekatere zavedle in se odrekle tekmi za mednarodne baze ter vztrajajo pri »staromodnih« načinih uredniškega dela.

Z uvrščanjem v mednarodne baze se morajo revije podrežati eksternim pravilom, ki določajo načine uredniškega dela in publiciranja. Poleg mnogih podrobnosti (objavljanja povzetkov v tujih jezikih, datuma prejema članka, določenega načina navajanja literature, avtorjevega elektronskega naslova ...) so najpomembnejši pogoji za uvrstitev v mednarodne baze redno izhajanje, recenzentski sistem in objavljanje v tujih jezikih. Za revije je uvrstitev v mednarodne baze pomembna tudi iz finančnih razlogov, ker naj bi državni sofinancer v tem primeru dodatno stimuliral revije z višjimi subvencijami in triletnimi programi sofinanciranja. Nekatere revije še plačujejo avtorske prispevke, velik del pa jih je nehalo izplačevati, tudi zato, ker so revije morale poskrbeti za honorarje recenzentov, prevode povzetkov v tuje jezike in podobno, četudi so tudi ti honorarji pogosto skromni. Da revije niso dolžne plačevati avtorskih honorarjev, so utemeljevale z argumentom, da je večina avtorjev in avtoric

zaposlenih kot visokošolskih učiteljev in raziskovalcev, ki ustvarjajo ta dela v okviru delovnih obveznostih.¹⁹⁶

Subvencije za revije naj bi se v zadnjem času povečale, tako da dosega do 50 odstotkov vseh stroškov, še vedno pa naj bi bilo podcenjeno uredniško delo, ki ga morajo založniki pokrivati, denimo, iz materialnih stroškov raziskav ali z nalaganjem uredniškega dela zaposlenim na drugih delovnih mestih. Naklade znanstvenih revij naj bi bile majhne, če upoštevamo, da so glavni kupci knjižnice in individualni naročniki, ki skupaj v večini primerov komajda presegajo sto naročnikov. Več naročnikov imajo revije, ki pošiljajo izvode vsem članom matičnega društva: te članarine jim zagotavljajo redne prihodke, četudi lahko z njimi pokrijejo le manjši del stroškov. Dve reviji pa sta imeli zavidljivo naklado nad 1.000 izvodov, ker v naročniško mrežo po tradiciji vključujeta širšo skupino pedagoških delavcev v osnovnih in srednjih šolah ter študentsko populacijo. Kljub temu je dohodek iz naročnin pri obeh revijah manjši del dohodkov, ker naročnike ohranjata tudi z zelo nizko letno naročnino 24 oziroma 25 evrov. Vendar so bili tudi uredniki teh revij zaskrbljeni nad stalnim upadanjem naročnikov. Sama prodaja preko knjigarn je pri vseh revijah simbolična. Ker te revije izhajajo v okviru fakultet ali inštitutov, je za same matične organizacije pomembna izmenjava revij ali monografij s tujimi ustanovami, preko katere njihove knjižnice pridobijo številne publikacije, ki si jih sicer ne bi mogle privoščiti. Za mednarodne izmenjave revije baje namenijo tudi do 250 izvodov.

Da bi revije vsaj ohranile naročnike ali kupce in mednarodno izmenjavo, člankov ne objavljajo istočasno na internetu, ker se jim to »ne zdi smiselno«. Večina pa je že ponudila javnosti stare izvode revij s celotnimi vsebinami člankov na internetu. Zaenkrat so zvesti odločitvi, da dajejo na svoje internetne strani ali portale celotne članke z določeno zamudo. Nekatere revije so se dogovorile ali se dogovarjajo z Narodno in univerzitetno knjižnico, da knjižnica poskrbi za dostop do revij preko digitalne knjižnice dLib.si.¹⁹⁷

Vprašanje avtorskih pravic se večinoma ureja »kolegialno«, se pravi, da z avtorji ne sklepajo pogodb o prenosu avtorskih pravic, temveč jim zaupajo, da istega besedila ne bodo objavili v drugih slovenskih revijah. Ne bi pa nasprotovali, če bi avtorji objavili članek v svoji monografiji ali v prevodu v tuji

¹⁹⁶ V splošnem razcepu založništva na komercialno, na eni strani, in znanstveno publicistiko, na drugi strani, trpijo razne hibridne forme, kot je poljudnoznanstvena publicistika. Po svoji naravi je množična, ni pa komercialna, vendar zahteva strokovni nadzor in recenzentske preglede, kot pri znanstvenih revijah, da bi zagotovili »znanstveno eksaktnost«. Založnik poljudne znanstvene publicistike je govoril o zadregah sofinancerjev, ki jih premeščajo iz enega predala v drugega in včasih dobijo subvencije šele za nazaj, resno pa se bojijo, kako bo s financiranjem teh revij v prihodnosti.

¹⁹⁷ V preteklosti je ena izmed revij objavila pretekle letnike celo na CD-ROM-u, vendar zanj, pravijo, ni bilo zanimanja.

reviji. Redke sklepajo pogodbe z avtorji, dve pa urejata prenos avtorskih pravic s splošnim določilom v kolofonu, s katerim naj bi se strinjali vsi avtorji, ki objavijo besedilo v reviji.¹⁹⁸

Stare številke velike večine revij so že v celoti dostopne na internetu, druge objavo na internetu pripravljajo, vendar je samo ena poskrbela za urejanje avtorskih pravic za nazaj. Revija je poslala avtorjem starejših člankov prošnjo, če se strinjajo z elektronsko objavo, v kar je večina privolila, članke drugih avtorjev (ki niso dosegljivi iz mnogih razlogov) pa ne bodo objavili. Ostale revije se pri objavljanju arhivskih člankov zanašajo spet na »kolegialnost« sodelavcev in sodelavk: zato so objavili (ali še bodo objavili) vse članke iz starejših števil, ki jih bodo z interneta umaknili, če se bodo avtorji pritožili.

Uredniki revij so zaskrbljeni zaradi nizkih izdaj in upadanja naročnikov, za nameček pa jih tudi skrbi nastajanje novih revij s sorodnih znanstvenih disciplin iz birokratskih vzrokov. Neposreden prehod na doktorski študij naj bi v prihodnosti spodbudil ustanavljanje novih revij, ker morajo imeti doktorandi določeno število objav v znanstvenih revijah, kar bo povečalo povpraševanje po objavah in posledično spodbudilo nastajanje novih revij. To ne bo spodbudilo kvalitete, temveč kvantiteto, je komentiral urednik znanstvene revije, vrh vsega pa se bodo seznanili naročnikov obstoječih revij še skrčili. Iz vseh teh razlogov se uredniki ukvarjajo z mislimi, ali naj postopoma krčijo število tiskanih izdaj in prenesejo izdajo revij na internet. Odpovedi naročninskih razmerij samodejno ne povezujejo z dostopnostjo starejših števil na internetu, četudi tega ne izključujejo, in nikakor ne krivijo interneta za težave starega naročniškega modela. Prepričani so, da je postopen prehod na elektronsko izdajanje revij nujno zaradi tehnološkega razvoja, vendar ne vedo, kdaj in na kakšen način. Če bi lahko ohranili subvencije za izdajanje (ki bi krile stroške priprave revije in objave na internetu), bi bili pripravljeni prenesti revije na internet. Neodločni so glede odločitve, ali bi dostop do člankov ponudili brezplačno ali v zameno za plačilo, zato ker so dejansko sofinancerji tisti, od katerih pričakujejo zadnje odločitve. Če bi revije ohranile potreben del subvencij, bi lahko vsebine ponudile zastonj, a ne zavračajo tudi drugih možnosti. Vendar pa so uredniki prepričani, da bi se revije morale v primeru dostopa do vsebin za plačilo povezati v konzorcij, ker so stroški za eno samo revijo previsoki. Konkretna ideja enega izmed urednikov znanstvenih revij je bila, da bi se slovenske znanstvene revije povezale z že obstoječim mednarodnim konzorcijem, ki bi ponudil svoje vsebine za letno naročnino. V tem primeru bi slovenski konzorcij lahko zahteval od mednarodnega, da so vse revije v konzorciju dostopne slovenskim izobraževalnim in raziskovalnim ustanovam vsaj za nižjo ceno.

¹⁹⁸ Prva revija ima v kolofonu splošno določilo o prenosu avtorskih pravic: »Z oddajo prispevka v recenzijo uredništvu [naslov revije] avtor prenese avtorske pravice na založnika [...]. Avtor lahko svoje besedilo kasneje objavlja, vendar mora pri tem vedno navajati prvotno objavo v [naslov revije] ter o tem prej pisno obvestiti uredništvo.

Druga pa ureja pravice za elektronsko objavo: »Avtor se z oddajo članka strinja tudi z njegovo kasnejšo objavo v elektronski obliki na internetu«.

2.8. Dostop založniškega programa na internetu

Znanstvenim revijam je razmišljanje o prehodu na internet bližje kakor založnikom knjižnega programa, čeprav se tudi ti že ukvarjajo s temi mislimi. Prodaja fizičnih primerkov preko interneta predstavlja nekaterim založbam že pomembno prodajno pot, vendar k temu prispevajo tudi sekundarne okoliščine, da so dejavnosti založbe vpete v širše izobraževalne programe in društvene aktivnosti, zaradi česar so naročila preko interneta pogostejša. Drugim založbam, ki tudi ponujajo svoj knjižni program preko interneta, je ta tip prodaje manj pomemben. Razen knjigotrškega podjetja Buča, ki preko internetne prodaje ponuja knjižne programe založb, s katerimi ima sklenjeno pogodbo o distribuciji, in zato omogoča delno centraliziran sistem za določeno vrsto knjižnega programa, morajo ostale založbe za internetno prodajo poskrbeti same.¹⁹⁹ Centraliziran dostop do knjig bi verjetno omogočil boljši pregled kupcev nad novimi izdajami in lažji dostop kupcev do teh naslovov, zato bi lahko bil pomemben način distribucije knjig in deloma nadomestil slabo ponudbo »akademiških« knjig v knjigarniški mreži.

Založbe vsekakor niso pripravljene na ponujanje del v elektronski obliki, ki bi jih lahko uporabniki ali kupci presneli na svoj računalnik. V nekaterih primerih že dajejo na voljo dela, ki jih nimajo več na voljo v tiskani obliki, pripravljene bi bile dati na voljo tudi dela, ki so pošla in je zanimanje zanje majhno. V redkih primerih univerzitetnih učbenikov so ponudili dela v tiskani in elektronski obliki hkrati, če so se strinjali avtorji. V teh primerih so ugotovili, da so se tiskani izvodi prodajali še naprej, ker so kupci še vedno želeli imeti besedilo na papirju in ker ta izvod ni bistveno presegal stroška kopiranja knjige ali tiskanja besedila doma. Založniki razmišljajo, da bi na svojih spletnih straneh ponudili prosti dostop do elektronskih knjig, ki so sicer razprodane, ker v tem vidijo priložnost za promocijo založbe in svoje spletne strani. Nekatero založbo so spodbudile izkušnje tujih založnikov, da bi lahko bilo ponujanje del v elektronski obliki donosna prodajna pot knjižnih del, vendar so te projekte začasno preložile zavrlo gospodarske krize, druge pa menijo, da bi dela morda raje ponudile zastonj, internetno stran pa financirale z oglaševanjem in sponzorstvom. Založbe skratka še nimajo izdelane strategije, ker so podlage za odločitve – zlasti navade kupcev in odnos sofinancerjev do tega vprašanja – še preveč nejasne, da bi lahko sprejele odločitev; nenazadnje pa, pravijo, bodo morali zadnjo odločitev sprejeti verjetno avtorji za vsako delo posebej, kar bi lahko oviralo oblikovanje enotne strategije. Druge založbe, nasprotno, povsem zavračajo idejo, da bi ponudile dela preko interneta in so pripravljene ponuditi le izbrane članke ali odlomke iz knjižnih del. Za majhne knjižne založbe so ta vprašanja večinoma spekulativna, ker jim manjka denarja celo za oblikovanje in vzdrževanje spletne strani.

¹⁹⁹ Ena založba je omenila tudi internetnega distributerja Cangura.

2.9. Sklepne ugotovitve

Slovensko knjižno in revijalno založništvo je specifično v primerjavi z založniško dejavnostjo večjih jezikovnih skupnosti, ker deluje na območju majhnega knjižnega trga, kar je potrebno upoštevati pri razvijanju nacionalne strategije založništva nasploh in prehoda na elektronsko založništvo posebej. To opozorilo zlasti velja za izdajanje zahtevnejših leposlovnih, strokovnih in znanstvenih del, pri katerih so naklade majhne in število kupcev omejeno, zato je odvisnost od državnih subvencij pri teh knjigah zelo velika. Po zelo splošni oceni lahko založba s prodajo pridobi kakšnih 30 odstotkov stroškov za pripravo tiskane izdaje knjige, če ne gre za popularnejša literarna ali strokovna dela in če ne gre za univerzitetni učbenik ali priročnik, ker so naklade majhne, knjigarniški rabati visoki (povprečno od 30 do 40 odstotni) in število »aktivnih« knjigarn vse manjše (zdaj naj bi jih bilo le okoli 20, zaradi česar se več kot polovica knjig v knjigarnah proda v Ljubljani). Založniki so tudi povedali, da se stroški tiska, tudi če se avtor (ali avtorji) odpovedo honorarjem, ne povrnejo s prodajo. Iz teh razlogov bi morala založba kar 70 odstotkov pridobiti prek državnih subvencij, če bi želela pokriti stroške izdaje. Potemtakem je ocena sofinancerjev, da naj državno sofinanciranje sega do 70 odstotkov vseh stroškov, realna, težava pa je, da v večini primerov, kot so povedali založniki, seže komaj čez 50 odstotkov, pri projektne financiranju pa še manj. Podobno stanje je tudi pri revijah. Primanjkljaj založbe trenutno pokrivajo z manjšimi avtorskimi honorarji, varčevanjem pri režijskih stroških in s samoeksploatacijo ali preobremenjenostjo urednikov. Neposredni negativni učinki se kažejo v slabi pripravi knjig, ki je v nasprotju z nacionalno založniško strategijo, ki postavlja »kvaliteto« založniškega programa za eno prvih prioritet.

Iz seznamov sofinanciranih knjižnih naslovov vidimo, da državni sofinancerji pomagajo okoli 550 knjižnim naslovom na leto in več kot 100 revijam, kar je znatno povečanje glede na leto 2000, ko so državne institucije podprle okoli 400 naslovov, se pravi, da je rast števila sofinanciranih knjig hitrejša kakor rast vseh novih knjižnih naslovov po podatkih Statističnega urada (leta 2000 je bilo vseh knjižnih naslovov 3917, leta 2007 že 5129). V primerjavi z letom 2000 pa lahko glede na podatke, ki so nam jih dali založniki, domnevamo, da so se v tem obdobju znižale naklade knjig, celo pod naklado 500 izvodov.

S temi podatki ob strani si je smiselno zastaviti vprašanje, ki ga je izrekel založnik akademske založbe, ali je sploh še smiselno tiskati knjige z manj kot 500 izvodi. Če »smiselnost« zadeva sposobnost založništva, da se samo vzdržuje ali da celo ustvarja dobiček, tedaj izdajanje velikega števila knjig ni bilo smiselno že pri večjih nakladah, ki tudi niso mogle preživeti brez javnih podpor. Da se zahtevno založništvo v novih pogojih založništva ne more samo vzdrževati, se dogaja celo v založništvu *lingua franca*, v ameriškem akademskem in neprofitnem založništvu, ki je vse bolj odvisno od podpore

fundacij, se pravi, tudi od neke vrste javnega denarja, ki ga imajo pravico deliti zasebne fundacije.²⁰⁰ Tako kot ameriške akademske založbe pa negativni zaključni računi, ki so nedvomno učinek splošne komercializacije in koncentracije založništva, spodbujajo tudi slovenske založnike, da razmišljajo o prehodu na elektronsko založništvo.

Zadnje čase se veliko govori o *open access*, pri katerem se založništvo vzdržuje s tem, da avtorjem zaračunava stroške za izdajo članka ali knjige (ki bi avtorja verjetno stala okoli 7.000 evrov), uporabniki pa imajo brezplačen dostop do del. Tudi če bi avtorji stroške knjižne publikacije prenesli na svoje institucije (inštitute, univerze ...), ki nekatere doslej že pokrivajo del stroškov za publiciranje svojih profesorjev in raziskovalcev, te po vsej verjetnosti ne bi mogle kriti vseh stroškov. Sistem *open access* pa zlasti ne bi rešil problema izdajanja prevodov. *Open access* se zdi še najbolj primeren za izdajanje znanstvenih revij, a tudi ti uredniki imajo velike pomisleke do zaračunavanja stroškov objave avtorjem zaradi vseh možnih negativnih učinkov: brezplačen dostop do člankov bi resda imeli vsi, a vprašljivo je povezati »pravico do objavljanja« s finančno sposobnostjo avtorja ali njegovega delodajalca.

Če so subvencionirane knjige, kot smo ugotovili iz intervjujev, v resnici težko dostopne preko knjigarniške mreže (ker je v mreži premalo aktivnih knjigarn, ki so vrh vsega pod strogim nadzorom distribucijskih centrov, ki merijo uspešnost knjigarn le po donosnosti) in da jih dobra tretjina osrednjih knjižnic ne odkupuje, zaradi česar niso na voljo uporabnikom javnih knjižnic na dobršnem področju Slovenije, tedaj se zastavlja vprašanje o uspešnosti javne podpore založniškemu programu. Če javna uprava sofinancira tako veliko število knjižnih naslovov (četudi dobri polovici naslovov krije okoli 50 odstotkov stroškov, slabi polovici naslovov pa le stroške tiska), pa ti naslovi niso v celoti dostopni javnosti, tedaj bi se morali vprašati o smotrnosti tega sistema. Nedvomno bi bilo mogoče narediti več za dostopnost knjig na področju knjigarn in knjižnic, a samodejno se ponuja vprašanje o dostopnosti teh del preko interneta, ki bi odpravila potrebo po vmesnih posrednikih in naredila dela neposredno dostopna.

Slovenija bo verjetno dosegla učinkovit dostop preko interneta, če se bo to vprašanje urejalo sistemsko, kajti, če se bo ta odločitev prepuščala presoji posamičnih založb ali avtorjev, bodo prakse zelo različne in včasih prepuščene muhavim in neutemeljenim predsodkom. Da bi založnikom kupovanje elektronskih knjig ali znanstvenih člankov preko interneta v prihodnosti lahko prineslo dovolj velike dohodke, s katerimi bi lahko pokrili doslejšnji primanjkljaj, ni verjetno. Založništvo bo tudi v prihodnosti odvisno od državne podpore, torej bi bilo upravičeno razmišljati o modelu, ki se bo

²⁰⁰ Glej Albert N. Greco in Robert M. Wharton, »Should University Presses Adopt An Open Access [Electronic Publishing] Business Model For All of Their Scholarly Books?«, ELPUB 2008 Conference on Electronic Publishing, Kanada, Toronto, junij 2008, http://elpub.scix.net/data/works/att/149_elpub2008.content.pdf, stran pregledana 15. 6. 2009. Glej tudi André Schiffrin, *Posel s knjigami*, Cankarjeva založba, 2007.

še najprej opiral na javne subvencije, javnosti pa omogočal brezplačen dostop. Ker so dohodki iz prodaje po zdajšnjem modelu za založnike pomembni, bi jim bilo potrebno omogočiti določeno obdobje, da ekskluzivno ponujajo dela javnosti (od tri do pet let, kolikor večinoma traja življenje neke knjige, ali od enega leta do dveh let za revije). Po tem letu bi lahko javni sofinancer naložil založnikom, da omogočijo prosti dostop do del na internetu. Vendar pa bi javni sofinancerji morali ob tej zahtevi ustvariti tudi primerne pogoje za avtorje in založnike: da bi bili založniki res zmožni plačevanja avtorskih prispevkov (kot jih že zdaj določajo sofinancerji, a so se jim morali avtorji doslej pogosto odpovedati) in da bi si založba lahko s subvencijami pokrila stroške dela in režijske stroške. Zaradi tega bi se morale subvencije za knjige in revije deloma povečati, vendar pa bi javni sofinancer nazadnje res zagotovil javno dostopnost teh del. Avtorji bi imeli v tem primeru zagotovljen honorar, po preteku določenega obdobja pa jim javni dostop na internetu ne bi škodil, ker je zanimanje za ta dela po tem obdobju, kot so povedali založniki, redko. Če bi javni financer založnikom kril režijske stroške in stroške dela, ne bi bili odvisni od prodaje starejših del, ki že zdaj predstavlja zelo majhen delež dohodkov. Objava na internetu pa nazadnje ne bi izključila tiskanih izdaj, saj nekateri primeri kažejo, da se elektronska in tiskana izdaja zaenkrat ne izključujeta. Glede na uporabnike bi bilo tudi pomembno, da bi lahko imeli dostop do vseh del z enega mesta.

Večji problem bi bil v primerih prevodov, za katere založbe odkupujejo pravice od tujih agencij, ki so dokaj nepopustljive. Ker gre za majhen trg in maloštevilno jezikovno skupnost, bi bile agencije morda pripravljene popustiti, zlasti če bi jim založbe lahko ob podpori države ponudile večje nadomestilo, ki bi vključevalo tudi elektronsko objavo. Za to pa bi bil potreben tudi večji angažma države Slovenije v okviru Evropske unije, da izkoristi obstoječe politične in diplomatske poti za propagiranje in spodbujanje širšega prenosa avtorskih pravic.

3. JAVNE ZBIRKE

3.1. Knjižne zbirke²⁰¹

3.1.1. Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si

Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK) običajno pridobiva gradiva z obveznimi izvodi tiskanih in elektronskih publikacij,²⁰² nakupi knjižničnega gradiva, licenčno pridobljenimi podatkovnimi bazami (npr. EBSCO, IUS-info...), »spletno žetvijo« ... Doslej obstajajo štirje glavni načini pridobivanja gradiva v digitalni obliki:

1. »harvestiranje«
2. e-gradiva
3. digitaliziranje vsebin na papirju in drugih nosilcih
4. licenčno pridobljena gradiva

1. »Harvester« je naprava, ki bi jo lahko prevedli kot »spletna žetev«, »spravljalec spletnih vsebin«, se pravi, naprava, ki samodejno pobira z interneta domače strani in jih shrani kot obvezni izvod. Arhiv, ki ob tem nastaja, je še nedotaknjen, saj se šele oblikujejo načini, kako naj bi bilo mogoče prihajati do vsebin tega arhiva. Popis takega gradiva in dostop vsekakor »naj ne bi motil dostopa do izvornih strani«, kar pomeni, da splošni spletni brskalniki ne bi smeli omogočati neposrednega dostopa do teh arhiviranih spletnih vsebin.

2. NUK pridobiva elektronska gradiva preko sistema oddaje obveznih izvodov, kot je določeno v »Pravilniku o hranjenju, uporabi in izločanju obveznih izvodov publikacij« in v »Pravilniku o vrstah

²⁰¹ Izraz je potrebno pojasniti: knjižnice imajo že davno v svojih zbirkah poleg »knjižnega« gradiva tudi kartografsko, slikovno, avdiovizualno in notno gradivo ter podatkovne zbirke, se pravi, »knjižnične« zbirke v najširšem smislu. Kljub temu smo vzeli izraz »knjižno« gradivo, ker želimo poudariti splošno pisno kulturo, ki naj bi jo te zbirke hranile in zastopale. Isti izraz uporablja Zakon o varstvu kulturne dediščine (70. člen, 1. odstavek), s katerim vzpostavlja razliko te vrste gradiv do »arhivskega« in »muzejskega«, kar je v poročilu tudi pomembna razlika, ki smo jo želeli ohraniti.

²⁰² Založniki so po Zakonu o obveznem izvodu publikacij dolžni predložiti (2006) 4 izvode (5. člen) z izjemo publikacij, ki so bile sofinancirane z javnimi sredstvi in jih morajo založniki predložiti v 16. izvodih. 6. člen določa še druge izjeme: 1 izvod elektronskih publikacij na računalniških omrežjih ali svetovnem spletu, 2 izvoda doktorskih disertacij in 2 izvoda izjemno dragih publikacij, katerih prodajna cena za izvod je višja od 240.000 SIT.

in izboru elektronskih publikacij za obvezni izvod« (oba sprejeta leta 2007). Preko portala *Svarog* lahko zavezanci oddajo obvezni izvod po elektronski poti, kot določa »Zakon o obveznem izvodu publikacij« (2006); založniki lahko oddajo izvod publikacij, ki jih je prej sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost (ARRS), od leta 2009 pa Javna agencija za knjigo; portal potem uporabljajo tudi knjižnice in druge institucije (denimo, člani konzorcija KAMRA), ki izročajo razno gradivo za digitalno knjižnico dLib.si. Ob oddaji gradiva se uporabniki portala *Svarog* lahko opredelijo tudi glede pogojev uporabe in dostopa do gradiva, ki ga izročajo. Po zakonu o obveznem izvodu morajo založniki umakniti morebitno elektronsko zaščito in omogočiti »uporabo obveznega izvoda vsaj v prostorih te organizacije ali za študijske in raziskovalne namene«. ²⁰³ Lahko pa dovolijo širšo prosto uporabo svojih gradiv z dostopom preko interneta, s čimer dobi knjižnica pravico, da gradivo uvrsti v digitalno knjižnico. Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si tako pridobiva avtorsko varovana dela, ki so jih imetniki pravic bodisi dovolili »dati na voljo javnosti« preko interneta ali jih je k temu spodbudil javni naročnik s pogodbo o (so)financiranju, kot v primeru znanstvenih in poljudnoznanstvenih periodičnih publikacij. Ta praksa se je začela s priporočilom (so)financerja, naj imajo revije spletno stran in naj objavijo vsaj vsebinsko kazalo in povzetke člankov, mnoge revije pa so začele takoj objavljati vsebine v celoti. Digitalna knjižnica jim je tedaj ponudila programsko orodje in objavo vseh revij na enem mestu, da bi bile uporabnikom bolj dosegljive. V letu 2008 je financer določil, da morajo revije, ne pa tudi monografske publikacije, pošiljati tekoče številke NUK-u tudi v elektronski obliki.

Da je naročnik založnike le »spodbudil«, je v resnici najprimernejši izraz, saj imajo le revije z enoletno pogodbo določilo, da je »založnik dolžan v najkrajšem roku po izidu tekoče številke [...] periodične publikacije dostaviti NUK-u v pdf-formatu«, ne pa tudi revije, s katerimi ARRS sklepa pogodbe o (so)financiranju za tri leta. Kljub naročnikovim dvoličnim pravilom in burnemu začetnemu odporu, so revije sčasoma pograbile za to možnost in se digitalni knjižnici odprle bolj, kakor določa financer. S pomočjo digitalne knjižnice so mnoge dale na voljo stare in tekoče številke revije. V nekaterih primerih so revijam morebiti pomembne članarine in naročnine ali mednarodna izmenjava revij, tedaj digitalna knjižnica daje v dogovoru z revijo vsebino na internet z zamikom. Maja 2006 so

²⁰³ Zakon o obveznem izvodu publikacij, 7. člen o elektronskih publikacijah:

- (1) Elektronske publikacije, ki so predmet obveznega izvoda, morajo biti predložene brez elektronske zaščite ali pa morajo zanje založniki ali drugi primerljivi subjekti zagotoviti nacionalni depozitarni organizaciji dostopno geslo za prevzem.
- (2) Dostopno geslo za prevzem elektronske publikacije z njenimi bistvenimi spremembami in dopolnitvami, ki ustrezajo pojmu izdaje iz 12. točke 2. člena tega zakona, zagotavlja nacionalni depozitarni organizaciji prevzem publikacije in njeno trajno hranjenje v pomnilniških kapacitetah organizacije.
- (3) Dostopna gesla za končne uporabnice ali uporabnike elektronskih publikacij in pogoji uporabe se določijo s posebnimi dogovori med založniki oziroma izdelovalkami ali izdelovalci (v nadaljnjem besedilu: izdelovalci) elektronskih publikacij in nacionalno depozitarno organizacijo, tako da je mogoča uporaba obveznega izvoda vsaj v prostorih te organizacije ali za študijske in raziskovalne namene.

bila Psihološka obzorja prva revija, ki je sklenila dogovor z digitalno knjižnico, odtlej pa se je pridružilo več kot 60 revij, med njimi tudi tiste, ki so na začetku temu najbolj nasprotovale.

Četudi so založniki revij dali dovoljenje digitalni knjižnici, da dá na voljo javnosti stare številke, pravic niso uredili s številnimi avtorji posamičnih člankov, fotografij, ilustracij, oblikovanja ipd. Ker se sodelavci tekočih revij strinjajo, da se vsebine ponudijo javnosti preko interneta brezplačno in ker gotovo ne bi bilo mogoče urediti pravic prav z vsemi nedosegljivimi in neznanimi avtorji, so se odločili, da jih dajo na voljo javnosti v veri, da se vsi avtorji strinjajo, in ob upoštevanju dejstva, da so bile vse te revije financirane iz javnega proračuna. Če bi bil dostop do teh revij mogoč le preko, denimo, licenčnih pogodb, bi v tem primeru država že tretjič plačala tako rekoč iste vsebine: prvič, kot naročnik raziskovalnih projektov in izobraževalnih programov, v okviru katerih so nastale objavljene vsebine; drugič, kot (so)financer periodičnih publikacij, s čimer država omogoča, da so vsebine na voljo javnosti; tretjič, kot plačnik licenčnih pogodb, s katerimi naj bi bile vsebine dostopne javnosti, a morebiti le določenim (akademske) skupnostim z morda celo omejenim dostopom, ne pa vsem prebivalcem in prebivalkam Slovenije. Iz teh razlogov se digitalna knjižnica vztraja pri prostem in brezplačnem dostopu do takih vsebin. Ne glede na pestro ponudbo mednarodnih (plačljivih!) servisov si moramo v Sloveniji, po mnenju našega sogovornika iz NUK, »sami organizirati dostop do revij, za katere smo že plačali iz javnih sredstev«, ker je nedopustno, da bi bile domače (subvencionirane) revije dostopne le prek mednarodnih plačljivih servisov.

3. Način pridobivanja je tudi digitalizacija vsebin na papirju ali drugih nosilcih. Nevarovana avtorska dela, se pravi, dela, ki so prosta avtorskih pravic, ker so starejša od zakonsko predpisanega trajanja avtorskih pravic, so bila tudi osnova za vzpostavitev osnovnega repozitorija digitalne knjižnice, ki je na voljo javnosti preko interneta brez omejitev in brezplačno. Za ta dela ima knjižnica nedvomno zakonsko podlago, da lahko dela digitalizira, jih hrani in daje na voljo javnosti.

Gradivo na krhkih nosilcih, pri katerih je trajna obstojnost vprašljiva, knjižnica lahko digitalizira, da prepreči izgubo gradiva, in lahko ga hrani v svoji zbirki,²⁰⁴ vendar, če so gradiva avtorsko varovana, jih ne more dati na voljo javnosti. Avtorsko varovana dela bi lahko bila dostopna vsaj v prostorih knjižnic na določenih računalnikih, podobno kot v primeru gradiva na mikrofilmih. V okviru aktualnih priprav na spremembe in dopolnitve Zakona o avtorski in sorodnih pravicah je digitalna knjižnica predlagala, da bi kolektivne organizacije lahko pobirale nadomestila za avtorsko varovana dela, ki bi jih digitalna knjižnica dala na voljo javnosti. V ta namen je NUK že podpisal sporazum o nameri s kolektivno organizacijo SAZOR po zgledu Nizozemske, kjer se že dogovarjajo s kolektivnimi

²⁰⁴ Ta pravica ni samoumevna v vseh evropskih državah: v Veliki Britaniji, denimo, trenutno potekajo dogovarjanja za spremembo zakona, ki bo knjižnicam omogočil izdelavo digitalne kopije (ali več kopij v primerih »format shifting«) za namen arhiviranja in trajne hrambe. Cf. *Green paper: Copyright in the Knowledge Economy*, Bruselj, Evropska komisija, 16. 7. 2008 (COM(2008) 466 final).

organizacijami. Iz katerih virov bi črpali sredstva za kritje teh stroškov, še ni jasno, naš sogovornik pa je omenil možnost, da bi to potekalo po zgledu že uveljavljenega knjižničnega nadomestila.

4. Načine dostopa do podatkovnih baz, ki jih ponujajo komercialni ponudniki (EBSCO, ProQuest, Elsevier, Springer, Oxford ...), oblikujejo ponudniki vsebin in se določajo v pogajanjih. Država plačuje nadomestilo za letno uporabo, ki navadno določa omejeno uporabo za zaposlene na univerzi in študente z računalnikov na univerzi oziroma oddaljen dostop, za katerega mora imeti uporabnik geslo. Podatkovno bazo upravlja Univerza v Ljubljani v spletni knjižnici DiKUL.

Digitalna knjižnica zajema med knjižnimi gradivi tudi gradivi, ki ju je potrebno obravnavati posebej:

- A. doktorske naloge
- B. raziskovalna poročila

A. Dva izvoda doktorske naloge morajo visokošolske ustanove oddati kot obvezni izvod po 6. členu Zakona o obveznem izvodu publikacij. Melita Ambrožič in Katja Rapuš sta v raziskovalnem poročilu *Razvoj digitalne zbirke znanstveno-raziskovalnih in strokovnih publikacij* ugotovili, da obstaja precejšnja razlika med številom zapisov o doktorskih nalogah v vzajemnem katalogu Cobiss in v lokalnem katalogu NUK, kar pomeni, da univerze niso predložile knjižnici kar 45 odstotkov vseh doktorskih del (ali 2563 naslovov od skupnih 4520 naslovov v vzajemnem katalogu). Pri skorajda polovici doktorskih nalog zato obstaja tveganje, da bi se lahko izgubila in da zanjo ni mogoče zagotoviti javnega dostopa. Še večja razlika je pri magistrskih delih, od katerih NUK hrani le 13 odstotkov vseh del, ki so sicer vpisana v vzajemni katalog.

Omenjena raziskava predlaga, da bi se vprašanje digitaliziranja teh nalog in objavljanja na internetu v celoti reševalo sporazumno z vsakim avtorjem ali avtorico, od katerega naj bi bilo odvisno, ali dovoli javni dostop do svojega dela. Te vrste del imajo vendarle poseben status v znanstveni produkciji, ki ga je potrebno upoštevati v premisleku o javni dostopnosti. Magistrska, zlasti pa doktorska naloga je v sodobni znanstveni skupnosti preskusno delo, s katerim se kandidat ali kandidatka poteguje za vstop v znanstveno skupnost. O njegovem ali njenem znanju in sposobnostih sicer neposredno presojajo mentor, komisija, fakultetne in univerzitetne komisije in senati, ki naj bi neposredno utelešali občo znanstveno skupnost, kot da bi zastopali obče v konkretnem. Razne komisije naj bi na vstopnem pragu zagovarjale in varovale polje znanosti z epistemološkimi prijemi, metodologijami, načini poročanja in zbirkami vednosti na posamičnih področjih, do katerih so lahko nekateri kritični, vendar pa polemike potekajo ob skupni predpostavki o znanstveni produkciji kot dejavnosti, ki naj bi bila vsaj v nasprotju s sfero družbene ideologije, če že ne zunaj nje. Logika znanstvene produkcije je potemtakem dialoška, saj se vprašanja, zastavitve in »vednosti« oblikujejo in se opredmetijo skozi razpravo. Kar velja za znanstveno produkcijo nasploh, velja toliko bolj za magistrske in doktorske naloge, da nastajajo v

znanstveni skupnosti. Magisteriji in doktorati, ki jih za nameček oblikujejo univerzitetna pravila, mentorska navodila in priporočila komisij, so s stališča »čistega avtorstva« sporni. Pomembno pri tem je, da mora biti delo zagotovo dostopno, če mora »znanstvena skupnost« oceniti, ali delo izpolnjuje kriterije vstopnega praga za znanstveno skupnost. Iz teh razlogov nekatere univerze celo predpisujejo, da lahko kandidatka ali kandidat uporablja znanstveni naslov, ki ga je že dosegel ali dosegla, šele ko je delo javno objavljeno in dostopno. Za obstoj znanstvenega polja je potemtakem nujno, da so znanstvena dela javna in dostopna, kar še posebej velja za magistrska in doktorska dela. Ne more biti potemtakem prepuščeno avtorjem teh del, ali delo želijo objaviti ali ne in pod kakšnimi pogoji; to vprašanje bi se moralo urediti enotno in enako za vsa dela. Če obstaja možnost, da so dela lahko dostopna enostavno preko interneta na računalniku, potemtakem ni razloga, da dela ne bi bila na voljo javnosti na ta način.

B. Drugo posebno področje so raziskovalna poročila, ki nastajajo po naročilu javnih institucij, med katerimi je najpomembnejša Javna agencija za raziskovalno dejavnost (ARRS). Formalni naročnik teh raziskav je država, njihov končni uporabnik pa naj bi bila »družba v najširšem smislu«, ne glede na vrsto raziskave, ali gre za temeljni ali aplikativni projekt. Iz teh razlogov je pomembno, da so raziskovalna poročila javno dostopna: ker so nastala z javnim financiranjem. V času intervjujev sta se ARRS in NUK ravno dogovorila o hrambi »raziskovalnih poročil«, iz česar je nastala zbirka »Poročil ARRS«, zbirka vmesnih poročil vseh izvajalcev raziskovalnih projektov. Objava teh dokumentov je nedvomno koristna, ker omogoči javno spremljanje dela raziskovalcev že v času raziskav, vendar pa bi objava formalnih vmesnih in zaključnih poročil bolj sodila k naročniku, k ARRS. Za nacionalno digitalno knjižnico bi bila vsekakor primernejša zaključna in sklenjena dela, kot so vsebinska raziskovalna poročila, ki imajo trajno vrednost in po obliki ustrezajo monografijam. Ker so raziskovalna poročila dela, ki se ocenjujejo ob prijavi, ob vmesnih poročilih in zaključnem poročilu, lahko izpeljemo, da gre dejansko za formalne izdaje, ki bi jih zato lahko umestili v nacionalno digitalno knjižnico. Financerja (ARRS) lahko ob tem vendarle ovira, da nima urejenega prenosa avtorskih pravic (denimo, *funder mandate*, pooblastilo financerja), ki bi mu dovoljeval javno objavo teh del. Kako bi bilo mogoče urediti to vprašanje, je s svojim zgledom pokazala Evropska komisija, ki je v pogodbah za raziskovalne projekte 7. okvirnega programa predvidela tudi člen v pogodbi, ki izvajalce raziskovalnih projektov obvezuje, da ob prenosih avtorskih pravic na založnike ohranijo pravico sočasne ali odložene objave (od šest do dvanajst mesecev) v repozitoriju svoje institucije.²⁰⁵ Če bi slovenski javni financerji raziskav dobesedno sledili zgledu Evropske komisije, bi avtorji

²⁰⁵ Glej dokument *Commission Decision on the adoption and a modification of special clauses ...*, C(2008) 4408 final, Bruselj, 20. 8. 2008. »Seznam vseh posebnih klavzul, ki se uporabljajo za vzorec sporazuma o dodelitvi sredstev v okviru 7OP za izvajanje sedmega okvirnega programa evropskih skupnosti (ES-EURATOM)«, klavzula 39, objavljeno na spletni strani ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/fp7/docs/fp7-ga-clauses-v4_sl.pdf. Glej tudi obrazca za založnike v angleškem in slovenskem jeziku v prilogi. Za podatke in številna gradiva se iskreno zahvaljujemo ga. Mojci Kotar.

raziskovalnih projektov morali članke in dela, ki so izpeljani iz rezultatov javno financiranih raziskav in bi jih ponudili založnikom monografij in revij, hkrati ali z zamudo objaviti tudi v repozitorijih institucij, pri katerih so raziskovalno delo opravili.

Sogovornik iz NUK-a je tudi povedal, da so razmišljali, ali bi preko digitalne knjižnice omogočili dostop do objave znanstvenih prispevkov kot *preprint*. Zadržali so jih pomisleki, da bi v primeru, če bi digitalno knjižnico odprli vsakomur brez »recenzentskega postopka«, lahko dobili tudi veliko neprimernih besedil. Iz teh razlogov so se odločili, da pri zajetju gradiva vendarle upoštevajo, da je bilo gradivo strokovno pregledano. To bi morebiti lahko bil tudi kriterij za zajetje gradiva vnaprej.

Pri oblikovanju digitalne knjižnice dLib.si je doslej prevladal prosto dostopni in brezplačen model dostopa, ker je bilo vse potrebno za digitalno knjižnico narejeno z javnimi sredstvi: programska orodja, digitalizacija vsebin ... Iz teh razlogov se knjižnici ne zdi sprejemljivo, da bi za te storitve zahtevala plačilo ali da bi morda omejila dostop. Za nameček naj bi doslejšnje izkušnje z uporabniki pokazale, da se uporabniki ob najmanjših ovirah pri dostopu do gradiva obrnejo rajši drugam, še bolj pa naj bi to veljalo v primerih, če so storitve plačljive. Če bo Zakon o avtorski in sorodnih pravicah spremenjen, kot je knjižnica predlagala, in glede na že podpisano pogodbo o nameri med NUK in kolektivno organizacijo SAZOR, naj bi v prihodnosti nastali stroški nadomestil, ki jih bo bodisi plačevala država ali jih bo knjižnica zaračunala uporabnikom. Vendar je dostop do gradiv v digitalni knjižnici še povsem odprto vprašanje, zlasti dostop do avtorsko varovanega gradiva.

Gradivo, ki je doslej na voljo v digitalni knjižnici, pregleduje in uporablja vse več ljudi: septembra 2009 je bila spletna stran obiskana že približno 4.000-krat na dan.

3.1.2. Institucionalni repozitoriji

V okviru Univerze v Ljubljani obstaja digitalna knjižnica DiKUL, v kateri imajo vsi zaposleni in študenti ter študentke na voljo veliko elektronskega gradiva, časopisov in knjig, ki jih lahko uporabljajo z računalnikov UL ali preko oddaljenega dostopa, če si v matični knjižnici pridobijo geslo, saj je večina tega gradiva licenčnega. V univerzitetni digitalni knjižnici pa je veliko slabše poskrbljeno za gradivo, ki nastaja v okviru izobraževalnih in raziskovalnih programov univerze. Posamične fakultete sicer imajo urejene lastne repozitorije, kjer objavljajo diplomske, magistrske in doktorske naloge (denimo, Medicinska fakulteta, Fakulteta za družbene vede, Biotehniška fakulteta, Ekonomska fakulteta, Fakulteta za računalništvo in informatiko in oddelka za geografijo in filozofijo pri Filozofski fakulteti), Arhiv družboslovnih podatkov (FDV), znanstvene revije, nekaj terminoloških slovarjev

ipd.²⁰⁶ Nekateri fakultete imajo pri diplomskih, magistrskih in doktorskih nalogah že vnaprej urejen postopek, da kandidati in kandidatke dela oddajo v tiskani in elektronski obliki ter hkrati podpišejo soglasje, da dovoljujejo objavo svoje naloge na internetu.

Na univerzi nastaja tudi veliko drugih gradiv, ki bi jih bilo mogoče uvrstiti v digitalno zbirko: učna gradiva in priročniki, monografije, znanstvene revije, raziskovalna poročila, članki, podatkovne baze ... Ravno z mislijo na digitalne zbirke so tri univerze skupaj naročile osnutek pravilnika,²⁰⁷ ki bo določal upravljanje avtorskih pravic na delih, ki nastajajo v okviru univerz in delovnih obveznosti zaposlenih. Pravilnik naj bi se postavil ob bok že obstoječemu pravilniku o patentih kot pravilnik o urejanju avtorskih pravic na univerzah. Med drugim naj bi omogočil tudi nastanek univerzitetnih repozitorijev, če bo posegel v zdajšnje urejanje razmerja med delodajalcem in zaposlenimi s 101. členom Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah, po katerem izključne avtorske pravice preidejo z delodajalca na avtorje (se pravi, zaposlene ali izvajalce določenih programov) deset let po nastanku dela. S tem bi univerze šele pridobile nujno pravno podlago (denimo, *institutional mandate*), da lahko ponudijo dela javnosti preko interneta.²⁰⁸ Univerze doslej, kolikor je znano, niso urejale prenosa avtorskih pravic v pogodbah o zaposlitvi s svojimi zaposlenimi.²⁰⁹

Čeprav so na univerzi bolj naklonjeni ideji nacionalnega repozitorija, ki bi zagotavljal trajno hrambo in bi bil povezan z bazo SICRIS, pa vendarle nacionalna digitalna knjižnica verjetno ne bi mogla vključiti vseh gradiv, ki bi jih lahko institucionalni repozitoriji, kot so gradiva brez formalne objave in recenzijskega postopka, zlasti *pre-print* objave, samo-arhiviranje, posnetki predavanj ipd. Če bi univerze želele zajeti tudi ta gradiva, bi morale vzpostaviti svoje institucionalne repozitorije, pri čemer je smiselna in ekonomična ideja o skupnem repozitoriju javnih univerz, saj bi s tem zagotovile lažjo dostopnost gradiv za uporabnike, enotne opise gradiva in programsko opremo ter trajno hrambo gradiv (česar, denimo, DiKUL trenutno ne zagotavlja). Če bi univerzam uspelo oblikovati enotno zbirko gradiv, si posamične univerze želijo le, da bi si vsaka lahko prikazala vse objave članov svoje univerze. Vsekakor univerze ne morejo preložiti vse odgovornosti na financiranje raziskovalnih projektov, temveč bi morale poskrbeti tudi za institucionalno pooblastilo (*institutional mandate*), s katerim bi lahko v svojih repozitorijih poskrbele za gradiva, ki nastajajo le v okviru univerz.

²⁰⁶ Več o institucionalnih repozitorijih tudi v člankih Mojce Kotar, »Prostodostopni repozitorij raziskovalnih objav in podatkov ter visokošolskih del« in Alenke Kavčič-Čolić, »Digitalna knjižnica Slovenije in Univerza v Ljubljani«, oboje objavljeno v: *Knjižničarske novice*, letn. 19, št. 6-7, 2009.

²⁰⁷ S tem pravilnikom naj bi določili splošna pravila, ki bi si jih vsaka univerza potem prilagodila glede na specifične potrebe.

²⁰⁸ Izčrpen pregled, kako razne države in univerze urejajo prosti dostop (*open access*) in pooblastila (*institutional mandate*, *funder mandate*, *departmental mandate*, *thesis mandate* ...), je na voljo na spletni strani <http://www.eprints.org/openaccess/policysignup/>. Na internetni strani Sherpa/Romeo (<http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>) pa avtorji lahko najdejo podatke, kako posamične revije urejajo pravice z avtorji.

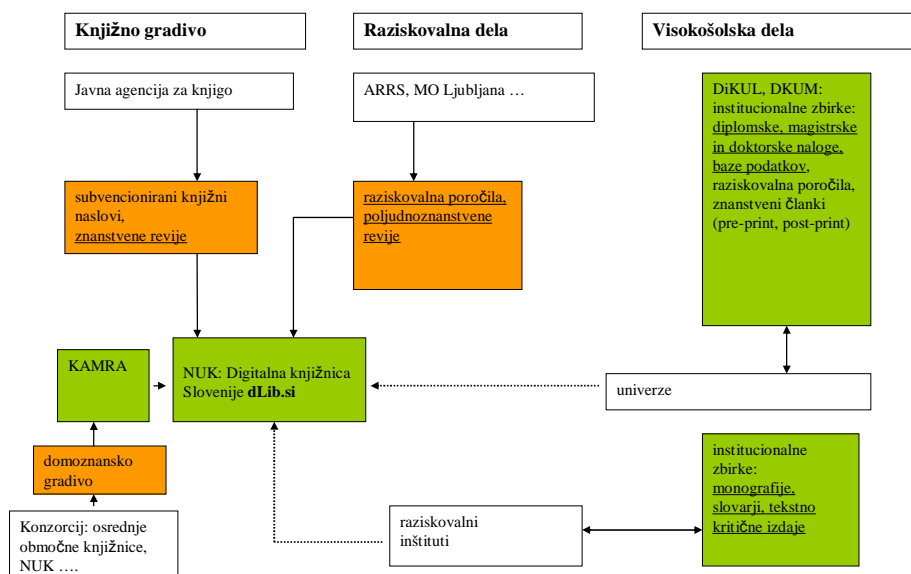
²⁰⁹ Kar pomeni, da je v veljavi določilo iz Zakona o avtorski in sorodnih pravicah, da se pravice na avtorskih delih, ki nastanejo v delovnem času, avtomatično prenesejo na delodajalca.

Uporabniki so potrdili uporabnost visokošolskih zbirk z množično uporabo spletnih strani, ki so jim doslej na voljo, zlasti naj bi bil obiskan Arhiv družboslovnih podatkov pri Fakulteti za družbene vede.

3.1.3. Posebne zbirke

Druge zbirke se po obsegu ne morejo primerjati s prejšnjima, a četudi gre za majhne zbirke po obsegu, so lahko izjemno dragocene po vrsti in predstavitvi gradiva. Njihova gradiva običajno nastajajo v okviru raziskovalnih inštitutov z javnim financiranjem znanstvenega dela, kot so leksikoni, slovarji, monografske izdaje, pregledne karte, kritične izdaje besedil ... Zbirke nastajajo v mnogih inštitutih in vključili bi lahko številne zanimive projekte, vendar smo se odločili za eno, ki s svojim primerom pokaže pomembnost združevanja tehničnega in strokovnega znanja ter družbene odgovornosti.

Slika 20: Zbirke knjižnih, raziskovalnih in visokošolskih del

Zbirka se imenuje *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva* (EZISS) in nastaja v okviru *Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede* pri ZRC-SAZU. Zbirka zajema le sedem objav (Brižinski spomeniki, Škofjeloški pasijon, Mestne prisege, Korespondenca Žige Zoisa, Tri pridige o jeziku Antona Martina Slomška, S poti Izidorja Cankarja, Zbrane pesmi Antona Podbevška in Pesmi o Maji Alojza Gradnika, ki pa je za javnost nedostopna, ker niso uspeli urediti avtorskih pravic), vendar je izjemno dragocen prispevek zavoljo načina predstavitve besedil. Elektronske izdaje pokrivajo področje slovenskega slovstva, se pravi, področje pisne kulture v najširšem smislu, zato se

založnik elektronskih publikacij povezuje z raziskovalci z drugih humanističnih disciplin, zgodovinar prof. Boris Golec je, denimo, pripravil izdajo mestnih priseg.

Vse izdaje, kot je razložil sogovornik, uporabljajo klasično tekstnokritično metodo, s katero pripravijo študijo primarnega zapisa, morebitnih prepisov, popravkov in sprememb v besedilu. Predstavitev lahko zajame faksimile, diplomatične, fonetične in kritične prepise, prevode ipd., kot v primeru Brižinskih spomenikov, poleg tega pa tudi izčrpne študije in opombe. Izdaja vsakega dela je zato nujno povezana s temeljitim filološkim delom na besedilih. Založniški standardi se opirajo na smernice konzorcija *Text Encoding Initiative* (TEI), ki združuje moderne tehnologije s starejšimi vedami tekstne kritike, paleografije, kodikologije in drugih pomožnih ved filologije in zgodovine z namenom analize nastanka dela in komentiranja besedila.²¹⁰ Teksti so zapisani v XML jeziku, ki naj bi omogočal natančno členitev besedila in morebitne nadaljnje prenose besedil v nove formate. Programska oprema je iz odprtokodnega sveta, publikacije pa so dostopne brezplačno in prosto vsem, ki lahko besedila pregledujejo, jih shranijo na svojem računalniku in celo posredujejo naprej, kakor določajo licence Creative Commons za vsako delo posebej.²¹¹

Uredniki elektronskih izdaj ne nasprotujejo, če založniki komercialnih izdaj uporabijo njihove izdaje. Pred izdajami je potrebno besedila natančno pregledati, kar je lahko dolgotrajno delo in večji strošek, kakor si ga založniki lahko privoščijo. Ker so na EZISS uspeli z javnim financiranjem pripraviti nekaj kritičnih izdaj besedil, so jih pripravljene ponuditi vsem za nekomercialne in celo komercialne namene. Če založnikom uspe, da si pokrijejo stroške z izdajo besedila, pravijo, lahko večja dostopnost besedil družbi nenazadnje samo koristi.

EZISS je odličen primer elektronskega založništva, ki je vpeljal zahtevne založniške standarde z možnostmi, ki so mogoči le v okolju elektronskega založništva (povezovanje zapisa, denimo, z zvočnimi ali vizualnimi posnetki). Z računalniškim programskim orodjem je EZISS utrdil prakso kritičnega izdajanja besedil, ki je bilo v okolju tradicionalnega tiskanega založništva že redko. Programe so na *Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede* priredili skupaj z raziskovalci *Inštituta Jožef Štefan*, ki so jih, pravi urednik, pripravljene ponuditi tudi drugim morebitnim založnikom.

EZISS je dober primer, kako lahko raziskovalci v elektronskih izdajah združijo tehnološke možnosti, strokovno znanje in družbeno odgovornost. Javni financerji bi morali tudi druge skupine raziskovalcev spodbuditi, da ponudijo svoja dela prosto na internetu, hkrati pa bi jih morali odvracati, da izključne

²¹⁰ Več o standardih konzorcija na spletni strani <http://www.tei-c.org/index.xml> (stran pregledana 14.10.2009).

²¹¹ Več o izdajah tudi v zborniku *Znanstvene izdaje in elektronski medij*, Matija Ogrin (ur.), Ljubljana, Založba ZRC, 2005.

materialne pravice za dela, ki so nastala z javnim financiranjem, prenašajo na komercialne založnike ali kako drugače omejujejo dostop.

3.2. Izobraževalna gradiva

3.2.1. Slovensko izobraževalno omrežje

Portal *Slovensko izobraževalno omrežje* (SIO) je še v pripravi in na internetu je mogoče videti le poskusno stran. Ker se portal SIO (<http://sio.edus.si/>) šele razvija, nismo mogli dobiti več informacij. Prve priprave so se začele že leta 1995, vendar portal še vedno ni zaživel. Ideja je bila, da bi osrednji portal združeval razne izobraževalne vsebine, iz katerega bi pedagogi, učenci in starši lahko imeli dostop do vseh gradiv in informacij s področja izobraževanja. Poleg tega bi portal ponujal uporabnikom tudi možnost, da lahko postanejo sodelavci in objavijo svoje izobraževalne vsebine, ki bi jih lahko uporabljali drugi, kar so podkrepili s sloganom *Skupaj zmoremo več!* Novembra 2006 je Zavod za šolstvo ustanovil delovno skupino, ki je napovedala prenovno strani in dodatno storitev »strokovnega vrednotenja gradiva«. ²¹² To naj bi pomenilo, da bi bile vsebine strokovno pregledane, preden bi lahko bile objavljene na internetu. Ključen del portala bi bil nacionalni katalog e-vsebin »Trubar«, ki je po vsebini zelo bogat in zaradi katerega je največja škoda, da portal še ni vzpostavljen in bolje obiskan s strani učiteljev.

A učitelji so bili medtem zelo iznajdljivi in ustvarjalni; kot bomo videli v konkretnih primerih, so si sami ustvarili zelo zanimive portale in vsebine, ki so namenjene njim samim kot gradivo pri učnem procesu ali učencem in staršem za pomoč pri učenju.

3.2.2. Učiteljska.net

Živahnejša kakor SIO je spletna stran *Učiteljska.net* (<http://uciteljska.net/>), ki jo je vzpostavila predana upokojena učiteljica s sodelavci. Spletna stran je brez reklam, razen omembe revije Monitor, ki od leta 2009 nudi prostor za strežnik in potrebno električno energijo. Po treh letih delovanja jo je finančno podprlo tudi Ministrstvo za šolstvo in šport.

Spletna stran povezuje avtorje izobraževalnih gradiv z uporabniki. Vsakdo ima lahko prosti dostop do vsebin, ki so objavljene na spletni strani: lahko jih bere, kopira na svoj računalnik, uporablja pri pouku

²¹² Glej napoved na spletni strani Zavoda RS za šolstvo http://info.edus.si/info/index.php?option=com_content&task=view&id=156&Itemid=158 (stran pregledana 13.10.2009).

in posreduje naprej. Vsakdo lahko tudi prispeva gradivo; pogoj, ki ga mora prej izpolniti, je, da se včlani, vpiše kraj prebivanja in učni predmet, za katerega želi prispevati gradiva. Gradiva se zbirajo pri skrbnikih, ki ga samo pregledajo in ne ocenjujejo: avtorjem morda svetujejo popravke, če jih opazijo, sicer pa gradivo takoj objavijo. Z objavo vsi avtorji in avtorice samodejno pristanejo, da so njihova dela opremljena z licenco *Creative Commons* (Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Deljenje pod enakimi pogoji 2.5 Slovenija), s čimer se gradivo lahko uporablja le v nekomercialne namene, v primeru predelav pa uporabnikom svetujejo, da navedejo avtorja izvirnega dela. Doslej je gradivo prispevalo 600 avtorjev, nekateri skoraj sto prispevkov in več.

Povprečno objavijo 36 izvirnih prispevkov na mesec. Uporabniki lahko dobijo na spletni strani tudi povezave z drugimi portali, ki vsebujejo zanimivo izobraževalno gradivo ali programska orodja; vključijo pa se lahko tudi v razprave na forumih. Gradiva pokrivajo izobraževalni program osnovnih šol za vse predmete, med katerimi je mogoče najti učne liste, prosojnice, didaktične pripomočke, naloge, predstavitve in celo »učbenike«. Gradivo je pregledno urejeno po predmetih, iz katerih je mogoče izbirati gradivo po razredih, vrstah gradiv, datumih objave, kratkem opisu ipd. Uporabniki lahko dobijo na spletni strani tudi programsko opremo in pomoč pri uporabi, s čimer se jim želi pomagati, da bi lahko sami sestavili novo učno gradivo. Stran je med učitelji priljubljena, če sklepamo po številu novih prispevkov; posebnost spletne strani je, da se opira na solidarnost med učitelji in učiteljicami, ki brezplačno prispevajo svoja gradiva, a imajo hkrati brezplačen dostop do vseh vsebin, ki jih prispevajo drugi. S prostovoljnim delom in vzajemno solidarnostjo je stran poceni, a hkrati ustvarja veliko korist za vse vpletene. Model ustvarjanja in posredovanja vsebin je zasnovan tako, da se lahko vzdržuje tudi brez pomembnih finančnih podpor, vendarle pa je odvisen od volje in zagnanosti maloštevilnih posameznikov, ki stran vodijo.

Objavljena gradiva niso »strokovno ocenjena«, kar bi želeli doseči na Slovenskem izobraževalnem omrežju. Učiteljska.net si tega ne more privoščiti iz finančnih razlogov, za nameček pa vidi recenzentske postopke za neupravičeno nezaupanje do učiteljev in učiteljic. »Avtorji in avtorice so končali fakultete«, pravi sogovornica, »zaupali smo jim otroke, da jih učijo in vzgajajo, ne bi jim pa smeli zaupati, ko kaj javno objavijo«. Prispela gradiva pregledajo skrbniki, vsi pedagogi po izobrazbi, ki opozorijo avtorje, če opazijo napake. A tudi če bi se zmotila avtor in skrbnik, so uporabniki teh vsebin tudi izobraženi učitelji in učiteljice, ki bi jim lahko zaupali, da znajo oceniti kvaliteto prispevkov, ki jih nameravajo uporabiti pri pouku. Potemtakem naj bi bila verjetnost, da pridejo v razrede zgrešene vsebine, zelo majhna.

Učiteljska.net je verjetno najbolj obiskan izobraževalni portal – ima več kot 2.000 obiskov na dan –, ker je najbolj dostopna in najboljše založena med mnogimi internetnimi stranmi.

3.2.3. Moodle učilnice

Zelo razširjenja oblika so *moodle* učilnice, ki se opirajo na odprtokodno programsko opremo *Open Source Course Management System* (CMS) oziroma *Learning Management System* (LMS) ali *Virtual Learning Environment* (VLE), ki ima po svetu več kot 40.000 aktivnih e-učilnic v 205 državah.²¹³ V Sloveniji je registriranih skoraj 150 uporabnikov, med katerimi so razne izobraževalne in druge javne institucije, ki se ukvarjajo s pedagoško problematiko. Vsebine so zanimive, o čemer se lahko prepričamo z vstopom v tiste učilnice, ki omogočajo neoviran dostop, na primer e-učilnica OŠ Škofja Loka-Mesto, ki jo ureja Saša Čadež, ter spletni strani, ki ju urejata Alenka Kralj in Damjana Vidmar.²¹⁴ »Moodle je brezplačen program«, kot je razložila sogovornica, »narejen z namenom, da bi učitelj, ki je doslej uporabljal grafoskop, tablo, učne liste in druge pripomočke, lahko uspešno uporabljal tudi računalnik kot sodoben pripomoček za učenja. Z njim lahko učitelj sestavlja naloge, preverja in ocenjuje znanje; vsakemu učencu lahko pripravi drugačne naloge in opazuje njegov napredek; sčasoma lahko tudi nadgrajuje vsebine in dodaja gradiva, med svoje naloge vstavlja tudi že objavljena e-gradiva (npr. tista na SIO ali na Učiteljski.net ali od kod drugod) po svoji presoji. Učitelj ima tako pregled nad delom učencev, skratka, *moodle* učilnica za posamezen razred oziroma posameznega učitelja je »privatna« zadeva in si jo vsak lahko uredi po svoje, tako kot stvarno učilnico. Če jo kdo odpre za javnost, je to odločitev učitelja in je le pod tem pogojem javno dostopna.« Moodle učilnica potemtakem razširja tradicionalen način dela v šoli v digitalen prostor. E-učilnice so namenjene zlasti vaji in utrjevanju, saj program omogoča sprotno preverjanje znanja.

Zavod RS za šolstvo uporablja *moodle* programe za posredovanje učnih vsebin učiteljem in učiteljicam v okviru *Spletnih učilnic študijskih skupin ZRSŠ*. Učitelji potrebujejo za dostop vstopno geslo, za katerega morajo zaprositi skrbnike vsakega predmeta.²¹⁵ Vstopna gesla se za nameček spreminjajo vsako leto ob začetku šolskega leta, kar zahteva vsakoletne ponovne registracije. Učitelji in učiteljice, kot nam je razložila sogovornica, imajo lahko neposreden dostop do vsebin predmeta, ki ga poučujejo, lahko pa pridobijo dostop do drugih predmetov, če zaprosijo za geslo skrbnike zelenih predmetov. Skrbniki jim običajno omogočijo dostop, a postopki registracije nepotrebno otežujejo dostop do vseh predmetov, ki jih učitelji in učiteljice potrebujejo, če, denimo, želijo vedeti, kaj se učenci učijo prej in pozneje, da bi lahko ustrezno prilagodili svojo učno snov. To je sporen primer upravljanja z vsebinami, ki so predstavljene in zbrane z javnimi sredstvi, še zlasti ker bi lahko koristile vsem, ki so vpleteni v pedagoški proces (učiteljem, učencem in staršem), če bi bile v celoti dostopne. Vprašljiv je tudi odnos do učiteljev in učiteljic, ki ne morejo razviti samoiniciativnosti, če si ne morejo

²¹³ Več o programskem orodju na strani <http://moodle.org/about/> (stran pregledana 13.10.2009).

²¹⁴ Vsebine si lahko ogledate na straneh: <http://www.o-sl-mesto.kr.edus.si/moodle/course/view.php?id=47>, <http://www.ucilnica.abecednik.net/> in <http://www2.arnes.si/~osljjk6/>.

²¹⁵ Vstop v e-učilnico Zavoda RS za šolstvo je na spletni strani <http://info.edus.si/studijske/course/index.php> (stran pregledana 14.10.2009).

niti prosto ogledovati del svojih kolegov in kolegic. Nepravilno pa je tudi do avtorjev vsebin, učiteljev in učiteljic, ki prispevajo gradiva za stran. Zavod jih pridobiva z javnimi razpisi, zato bi zanje moral omogočiti prosti dostop, včasih pa izvablja gradiva celo z natečaji in nagradami, skratka, »s prostovoljnimi delom« učiteljev in učiteljic, a jim ne »zaupa«, da bi lahko imeli pregled nad vsemi vsebinami, ki jih zavod pridobi z natečaji.

3.3. Muzejska gradiva, živa in nepremična kulturna dediščina

Zakon o varstvu kulturne dediščine (2008) v 2. odstavku 70. člena loči muzejsko gradivo od arhivskega in knjižničnega, ki naj bi vsakega urejal področni zakon. Tudi *Pravilnik o registru kulturne dediščine* velja samo za registriranje ter dokumentiranje muzejskih gradiv ter žive in nepremične dediščine,²¹⁶ vendar pa določa, da se tudi arhivsko in knjižnično gradivo registrira in dokumentira na način, ki bo omogočil enoten prikaz javnega digitalnega gradiva (13. člen pravilnika). Taka ureditev zagotavlja, kot nam je razložila sogovornica z INDOK centra, da se vsako gradivo obdeluje samo enkrat na enem mestu. INDOK center v okviru Direktorata za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo med drugim skrbi za register nepremične dediščine (dostopen na spletni strani <http://rkd.situla.org>), ki vsebuje podatke o nepremični kulturni dediščini, vključno z lokacijo. Obstoječemu registru naj bi se sčasoma pridružila še register premične dediščine in register žive dediščine z notnimi meta-podatkovnimi opisi, kot so določeni v omenjenem pravilniku.

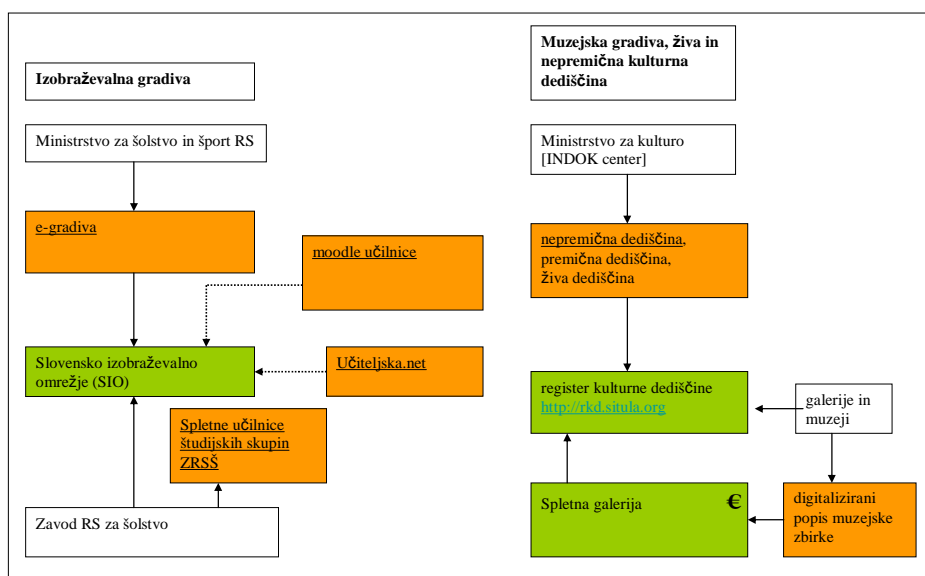
Premično in nepremično dediščino zakon definira (2. točka 1. člena) v precej kleni govorici kot »dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi državljani in državljanke Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij«. In dodaja: »Dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas.« Živo dediščino isti zakon (47. točka 3. člena) definira kot »nesnovne dobrine, kot so prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine, in z njimi povezane premičnine in kulturni prostori (kjer se ta dediščina predstavlja ali izraža), ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prenašajo iz roda v rod in jih nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino«. Medtem ko nastaja register nepremične dediščine na osnovi predlogov Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, bo register premične dediščine zajemal podatke iz zbirk slovenskih

²¹⁶ Pravilnik o registru nepremične dediščine, 1. člen, 3. odstavek: »Ta pravilnik ne velja za registriranje ter dokumentiranje arhivskega in knjižničnega gradiva, ki se po strokovnih merilih in mednarodnih priporočilih šteje za arhivsko in knjižno dediščino. Registriranje in dokumentiranje arhivskega in knjižničnega gradiva se izvaja v skladu s posebnim zakonom in izvršilnimi predpisi, izdanimi na njegovi podlagi«.

muzejev, register žive dediščine pa bo nastajal na osnovi predlogov koordinatorja varstva žive dediščine.

Za področje premične dediščine naj bi muzeji prispevali podatke v register samostojno, praviloma avtomatizirano ali prek spletnih storitev v okviru aplikativnih sistemov za inventarizacijo premične dediščine, za področje žive dediščine pa bo register, podobno kakor register nepremične dediščine, voden centralno. Vpisovanje naj bi usklajeval koordinatorski varstva žive dediščine, ki bi povezoval muzeje z zbirkami predmetov in dokumentov s področja žive dediščine in Zavod za varstvo kulturne dediščine, hkrati pa bi lahko samostojno predlagal vpis žive dediščine v register (glej 98. člen *Zakona o varstvu kulturne dediščine*). Novost je določilo 67. člena *Zakona o varstvu kulturne dediščine*, ki pravi, da so »fizične in pravne osebe, pri katerih nastajajo vsebine, pomembne za register, dolžne te vsebine redno, brezplačno ter v obliki in na način, ki ga predpiše minister, posredovati ministrstvu za potrebe registra, če je nastajanje teh vsebin financirano iz javnih sredstev«, ki pa se v praksi še ni začelo izvajati.

Slika 21: Izobraževalna in muzejska gradiva

INDOK center med drugim tudi sam hrani starejšo dokumentacijo republiških institucij, ki so delovale na področju varstva nepremične kulturne dediščine. Ta zajema razne zbirke fotografij (steklenih plošč, diapozitivov, pozitivov), načrtov in podobno, ki jih INDOK center postopno digitalizira. Poskusno bodo dokumente dali na voljo javnosti v okviru predstavitvenih podatkov registra: najprej nevarovana dela (fotografske steklene plošče, denimo), šele potem se bodo lotili avtorsko varovanih del. Pri ponudbi digitaliziranih dokumentov preko interneta so jih zadržale avtorske pravice z dveh vidikov: 1.

pri gradivih, ki so jih bili pridobili s pogodbami, možnosti digitalizacije oziroma prenosa v digitalno obliko in dajanje digitalnih gradiv na voljo javnosti nista bili vključeni v pogodbene dogovore, zato je potrebno ponovno skleniti dogovore z avtorji teh del; 2. razpolaganje z avtorskimi pravicami na gradivih, ki so jih bili ustvarili zaposleni v okviru delovnega razmerja, ureja 101. člen ZASP, ki določa, da po desetih letih od nastanka dela avtorske pravice preidejo od delodajalca nazaj na avtorje. Oba vidika, kot je povedala sogovornica, bodo v prihodnosti poskušali urediti: v prvem primeru verjetno z novimi pogodbami oziroma dogovori z avtorji, v drugem primeru s pogodbami o zaposlitvi.

Pravilnik o registru kulturne dediščine določa, da naj bodo vsi opisi v registru opremljeni s karakteristično fotografijo (oziroma s karakterističnim prikazom v primeru žive dediščine), ob katerem bi bil naveden avtor, sicer pa bi morale biti fotografije »proste vseh materialnih avtorskih pravic brez časovnih in prostorskih omejitev« (8. člen pravilnika). To naj bi bil edini možen način, da bi lahko upravljali z registrom, ki ima vpisanih že več kot 27.000 enot nepremične kulturne dediščine. Na portalu registra so objavljene fotografije z manjšo resolucijo, s čimer se dodatno zmanjša možnost morebitne komercialne zlorabe teh fotografij.

Zakon o varstvu kulturne dediščine določa v 70. členu, da se mora knjižnično, arhivsko in muzejsko gradivo združiti v enoten prikaz javnega digitalnega gradiva; sogovornica je pojasnila, da register ne namerava sam prevzeti te naloge, temveč da naj bi Ministrstvo za kulturo zagotovilo interoperabilnost teh zbirk, da se bodo lahko medsebojno povezale in se združile v evropsko zbirko *Europeana* ter druge mednarodne portale digitalnih vsebin.

Register nepremične kulturne dediščine naj bi bil le »informativne narave«, kot pravi obvestilo na vstopni strani registra, zato podatki nimajo uradnega značaja in jih uporabnik uporablja »na lastno odgovornost«. Od podatkov registra torej ne moremo pričakovati, da bi lahko bili »osnova za pravno varstvo kulturne dediščine«, ker register še ni v celoti vzpostavljen (če nepremičnina ni vpisana v register, še ne velja, da ni varovana kot kulturna dediščina), ker podatki registra za kulturne spomenike niso v celoti usklajeni s podatki iz aktov o razglasitvi (kulturne spomenike vpisujejo na podlagi aktov o njihovi razglasitvi, ki so lahko stari tudi več kot 30 let in se je stanje na terenu spremenilo), ker se opirajo na druge javne zbirke podatkov, na primer, na digitalni katastrski načrt, in ne morejo vplivati na natančnost teh zbirk. Vsi podatki iz registra so prosto dostopni in brezplačni.

Galerije in muzeji digitalizirajo svoje zbirke s pomočjo finančnih sredstev Ministrstva za kulturo za digitalizacijo in popis zbirk, ki pa jim ni predpisalo programske opreme, ki jo morajo pri tem uporabljati. Nekatere galerije in muzeji uporabljajo za popis in dokumentiranje svojih zbirk aplikativni sistem Galis, ki omogoča tudi prikaz na spletni strani Spletne galerije, kjer je gradivo dostopno prek interneta. Sistem Galis so najprej razvili za galerije, pozneje pa so ga začeli uporabljati tudi nekateri

muzeji. Uporaba se je v zadnjem času precej razširila (vključenih naj bi bilo 40 galerij in muzejev), kar bo prispevalo k enotnejšemu popisu in dokumentiranju galerijskih in muzejskih gradiv. Vendar nekateri muzeji uporabljajo tudi druge sisteme (denimo, Narodni muzej, Mestni muzej in Prirodoslovni muzej). Zakon in pravilnik o registru ne določata, da bi vsi muzeji morali uporabljati isti aplikativni sistem, vendar se morajo vsi sistemi, ki jih muzeji uporabljajo, prilagoditi tako, da bodo lahko posredovali vsebine o predmetih premične dediščine v register. Tistim, ki uporabljajo program Galis, bo podjetje Semantika, ki je izdelalo program in spletno stran Spletna galerija, omogočilo, da bodo podatke iz lokalnih baz prenesli v register premične kulturne dediščine, kot določa Pravilnik o registru kulturne dediščine.

3.3.1. Spletna galerija

Spletno galerijo je postavilo računalniško podjetje Semantika d.o.o., ki je izdelalo programsko opremo Galis za digitalizacijo galerijskih in muzejskih zbirk. Program omogoča popis in digitalizacijo muzejske zbirke, spletna stran pa je dodatna storitev, s katero lahko muzeji in galerije svoje zbirke objavijo in predstavijo na internetu. Inventar v programski opremi Galis sestavljajo in hranijo muzeji sami, s preprostimi opravili pa je vpise mogoče prenesti na spletno stran, denimo, fotografijo predmeta in kratek opis. Na dan je mogoče prenesti na spletno stran tudi do 1.000 vpisov.

Na program Galis naj bi doslej prešlo 40 javnih galerij in muzejev, ki so prej uporabljali razno programsko opremo. Za muzeje in galerije, ki so postali njihovi uporabniki, je podjetje iz teh programov izvozilo vpise v program Galis; program Minok, ki se je največ uporabljal pred Galisom, pa je podjetje kupilo, da bi strankam olajšalo prehod na program Galis. Metapodatkovne opise so razvijalci programske opreme razvili skupaj z uporabniki, muzeji in galerijami, ki se po zbirkah precej razlikujejo in imajo različne zahteve pri metapodatkovnih vpisih. Programerji se prilagajajo njihovim potrebam (potrebe pri vpisih med, denimo, arheološkim predmetom in sliko so lahko zelo drugačne), navadno pa lahko popisovalci zbirk izbirajo med okoli 100 podatkov za en predmet, ki jih pri vsakem predmetu niti ne potrebujejo. Ti podatki se skupaj s fotografijo shranijo pri muzeju ali galeriji, na Spletno galerijo pa pošljejo samo fotografijo v velikosti 400 x 400 z izbranimi podatki. Pri tem morajo predvsem paziti, da izločijo zaupne podatke, kot je podatek o lastniku. V pogodbi z muzeji imajo določilo, ki računalniško podjetje odvezuje kakršne odgovornosti v zvezi z urejanjem avtorskih pravic, za kar morajo poskrbeti muzeji sami. Obiskovalce strani, ki jih zanimajo pravice za objavo gradiva, preprosto usmerijo na galerijo ali muzej, ki je prispeval gradivo na internetno stran. Gradiva na sploh ni mogoče uporabljati v komercialne namene, saj je kvaliteta fotografij prešibka; s tem ukrepom je računalniško podjetje poskušalo premagati tudi strah avtorjev in/ali imetnikov avtorskih pravic pred objavljanjem na internetu. Ne preveč obsežne datoteke jim, nenazadnje, omogočajo tudi lažje in cenejše shranjevanje in vzdrževanje spletne strani.

Spletna galerija deluje skorajda tri leta in je doslej zbrala 5.000 objav. Financira se s članarino, ki jo prispevajo galerije in muzeji.

3.4. Arhivsko gradivo

Arhiv RS digitalizira starejše gradivo (od srednjega veka do 17. stoletja, katastrske mape, ki so nastale v 19. stoletju, nekatere rokopise ipd.), ki je že delno dosegljivo na internetu. Najbolj občutljiva avtorsko varovana dela, ki jih hrani Arhiv RS, so filmski zapisi. Od tega gradiva lahko dajo na voljo javnosti le gradivo, ki ni več avtorsko varovano, kot, na primer, starejše turistične filme, ki so jih izdali na CD-ju.

V procesu oblikovanja je elektronski arhiv, za katerega so izvedli študijo izvedljivosti, prihodnje leto pa se bo začel tudi pilotski projekt prevzema in urejanja digitalnega gradiva. Izvedba projekta naj bi trajala najmanj tri leta, odvisno pa je tudi od proračunskih sredstev, ker je potrebno zagotoviti kompleksno tehnično opremo na treh lokacijah, varnostne kopije, programsko opremo, trajno hrambo in urediti kočljivo vprašanje »avtentičnosti gradiva«, ki mora biti zagotovljeno tudi v primerih prenosa gradiv v nove formate; hkrati pa je potrebno zagotoviti, da se lahko sproti beležijo velike količine podatkov. Arhiv že zdaj prevzema arhivsko gradivo v digitalni obliki – večinoma gradivo, ki nastaja v okviru javne uprave.

Starejše digitalizirano gradivo je dostopno preko spleta, gradivo v papirnati in elektronski obliki pa je mogoče naročiti tudi preko spleta, kar se uporabniku obračuna po ceniku. Pri e-arhivu, ki šele nastaja, se dostop ne bo bistveno razlikoval od doslejšnje prakse in bo dostopen le v čitalnicah, kar je praksa tudi v državah (denimo, ZDA), kjer e-arhiv že obstaja. E-arhiv kot sistem mora ostati zaprt, ker naj bi bil sicer preveč ranljiv in občutljiv za sovražne vdore. Za namene vzpostavitve e-arhiva je bila sprejeta tudi zakonska podlaga: Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in Enotne tehnološke zahteve. Subjekti iz javne uprave ali tisti, ki delajo za javno upravo, morajo pri ravnanju z arhivskim gradivom upoštevati »notranja pravila«, ki jih potrjuje arhiv; subjekti iz zasebnega sektorja, ki delajo za državo, pa morajo biti akreditirani in šele potem lahko delajo na arhivskem gradivu. Naš sogovornik je poudaril, da se v primeru arhivskega gradiva vprašanje avtorskih pravic pojavi le v nekaterih primerih (npr. pri prevzemih raznih zapuščin ipd.), za samo arhivsko dejavnost pa je bolj pomembna zakonodaja, ki ureja varstvo osebnih podatkov.

Pripravljajo tudi informacijski sistem – drevo, v katerem bo elektronski popis arhivskega gradiva, ki bo omogočal lažje iskanje zelenih vsebin. S to evidenco se bo arhiv vključil v skupno slovensko in evropsko bazo.

Pri projektu digitalizacije srednjeveških listin se je Arhiv RS že povezal v srednjeevropski sistem. Španija trenutno vodi Evropski arhivski portal, ki naj bi bil končan v treh letih in bi bil tudi interoperabilen.

3.5. Sodne zbirke

Vrhovno sodišče vodi tri vrste zbirk, dve javni knjigi in zbirko sodnih odločb:

1. Zemljiška knjiga
2. Poslovni register Slovenije
3. Sodna praksa

Pri vseh zbirkah so viri avtorsko nevarovani, avtorsko varovana pa je programska oprema in izbor ter opis gradiva.

1. Zemljiška knjiga je v Zakonu o zemljiški knjigi definirana kot »javna knjiga, ki je namenjena vpisu in javni objavi podatkov«. Elektronska knjiga je že v celoti nadomestila ročno vodeno zemljiško knjigo, razen redkih nerešenih primerov (približno 0,2-0,3 odstotkov vseh podatkov v Zemljiški knjigi) na potresnih območjih v Posočju in na slovensko-hrvaški meji. Z vzpostavitvijo elektronske zemljiške knjige je sodišče želelo zagotoviti preglednost na tem področju in v resnici zagotovilo hitrejšo obdelavo posamičnih primerov.²¹⁷ 4. člen *Pravilnika o elektronskem dostopu* določa, da mora biti elektronski vpogled brezplačen, kar je Vrhovno sodišče uredilo z možnostjo brezplačnega ogleda na »vpoglednih računalnikih« na sodiščih. Oddaljeno pregledovanje podatkov in naročanje izpisov iz Zemljiške knjige morajo uporabniki plačati po ceniku. Kot je pojasnil naš sogovornik, so se za to rešitev odločili iz več razlogov:

- Stroški brezplačnega iskanja informacij bi obremenili vse davkoplačevalce, ne le tiste, ki bi imeli neposredno materialno korist. Vsekakor pa je uporabnikom zagotovljen brezplačen vpogled na lokacijah sodišč in v primerih določenih izjem (notarji, geodeti, geometri).

²¹⁷ Pri izvršilnih postopkih, ko gre za izvršbo na podlagi t.i. verodostojne listine, je digitalizacija občutno skrajšala čas čakanja na sklep – prej se je na sklep čakalo v povprečju nekaj mesecev, zdaj pa le dva dni. Pri izvršbi je zdaj samo še ena četrtina tistih, ki ne uporabljajo digitalnega zapisa.

- Pri sami vzpostavitvi zemljiške knjige je sodišče moralo upoštevati tudi zahteve zakonodajalca, da naj zemljiška knjiga ne omogoča iskanja po osebnih imenih. Plačljivost posamičnega vpogleda preko interneta je tako priročni mehanizem, ki naj bi preprečil nastajanje vzporednih baz, ki bi tovrstno iskanje omogočale.
- Pomembno je tudi, da je sodišče vzpostavilo zemljiško knjigo s finančno subvencijo Svetovne banke, ki je postavila za pogoj, da ima knjiga zagotovljena sredstva (*cost-recovery*) za vzdrževanje, proračunski viri pa niso veljali za zanesljive.
- Prosti dostop naj bi za nameček omogočal tudi razne zlorabe zemljiške knjige in okoriščanje z nepremičninami v času »primarne akumulacije kapitala« in »razslojevanja družbe«. Da bi lahko bili ti strahovi upravičeni, podkrepi podatek, da so najbolj iskane informacije na spletnih straneh sodišč javne avkcije nepremičnin, dražbe, na katerih lahko spretni trgovci pridejo do nepremičnin po zelo ugodnih cenah z izločanjem konkurentov.

2. Poslovni register Slovenije je podobna javna knjiga kakor Zemljiška knjiga, ki vsebuje sprotne podatke o registraciji podjetij, od leta 2008 pa tudi historične vpise. Evidenco vodi AJPES, Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve. Vpogled v register je brezplačen, potrebno se je prej le registrirati, medtem ko so naročila za izpise plačljiva po ceniku.

3. Zbirka »sodne prakse« zajema sodne postopke z odločbami, ki zadevajo kazenske in civilne postopke ter upravne spore. V nasprotju z javnimi knjigami je vodenje te zbirke veliko kompleksnejše, ker je sodne odločbe težko strukturirano in enoznačno predstaviti, jih je pa lažje analizirati, ko so v digitalni obliki. Sodne odločbe predstavijo v treh delih z jedrom, izrekom in obrazložitvijo, pri čemer izločijo osebne podatke in dodajo metapodatke. Sodišče je začelo samo objavljati sodne odločbe leta 2004; pred tem je imelo pogodbo z IUS-INFO, a se je nato odločilo, da vzpostavi svoj sistem in tako zagotovi trajno hrambo in dostop. Sistematičen dostop do gradiva sicer lahko dobi vsakdo, če se naroči na gradivo pri sodišču, saj ni avtorskopravno varovano; avtorsko varovan je kvečjemu način organiziranja podatkovne zbirke.

Zbirka je vsem uporabnikom prosto dostopna preko interneta. Sodišču se zdi zbirka »sodne prakse« koristna za državljane, ki se lahko neodvisno od (drage) strokovne pravne pomoči poučijo o sodnih primerih, ki jih zanimajo. V primeru nepremoženjske škode, v primeru telesnih poškodb so organizirali predstavitev sodnih odločb tako, da lahko uporabniki zlahka iščejo med njimi po poškodbah na raznih delih telesa. S predstavitvijo naj bi že dosegli ugodne rezultate, saj naj bi se

zmanjšalo število sodnih obravnav na višjih stopnjah, ker lahko tožniki in toženci, zavarovalnice in upravičenci svoj primer preprosto in hitro primerjajo s preteklimi primeri in realno ocenijo svoje možnosti v konkretnem primeru. Stran je pripravilo sodišče, čeprav neposredno ne zadeva sojenja, pri čemer je sogovornik oplazil z očitki civilno družbo in akademsko skupnost, ki se ne ukvarjata s takimi družbeno koristnimi projekti. Redek primer naj bi bila stran MOJ PES, kjer so organizirali predstavitev sodnih odločb, ki so lahko zanimive za lastnike psov in druge, ki jih problematika zanima.

V podatkovno zbirko se vnašajo vse odločbe, za katere sodni senat oceni, da so primerne, vendar le vzorčne primere, ne pa tudi veliko količino tipskih odločb. Splošno navodilo je, da naj bi se objavljale vse odločbe, vendarle senati sprejemajo končne odločitve. Zbirka s trenutno okoli 100.000 odločb trenutno opravlja nalogo »konzultacije«, se pravi, da se v njej hranijo tiste odločbe, ki so pomembne za sodno prakso, ni pa namenjena arhiviranju prav vseh odločb. Zbirka vsebuje celo nekatere izvlečke iz pomembnih sodnih odločb od leta 1945 naprej, ki so pomembne za sodno prakso.

Sodišča samostojno vlagajo sodne odločbe v zbirko in vnašajo podatke za metapodatkovni opis. Taksonomija naj bi bila zato glavna pomanjkljivost zbirke, ker se je razvijala spontano in zato ni enotna. Ko so skrbniki vnašali podatke za sodne odločbe, so, denimo, enkrat napisali »svoboda govora«, drugič »svoboda tiska«, kar zdaj predstavlja oviro pri iskanju in pregledovanju vsebin. Zato se jim zastavlja za pomembno vprašanje, ne kako povečati število informacij, temveč kako povečati kvaliteto informacij. Zbirko sodne prakse uporablja 25.000 uporabnikov in ima povprečno 55.000 obiskov na mesec.

V. Navedena literatura

1. **Ambrožič**, Melita; Rapuš, Katja: *Razvoj digitalne zbirke znanstveno-raziskovalnih in strokovnih publikacij*, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, 2008.
2. **Bec**, Christian: *Cultura e società à Firenze nell'età della rinascenza*, Rim, Salerno, 1981.
3. **Bogataj Jančič**, Maja: Avtorskopravne ovire digitalizacije vsebin javnih knjižnic: Google vs. Europeana, *Podjetje in delo*, št. 6-7/2009, str. 1235-1248.
4. **Bogataj Jančič**, Maja: *Avtorsko pravo v digitalni dobi*, Založba Pasadena, Ljubljana, 2008,
<http://www.ipi.si/download.php?t=publikacije&id=260960f265429a0a5a4d72151d1966ee>, 8.8.2010.
5. **Bogataj Jančič**, Maja: Licence Creative Commons, v: *Pravna praksa*, 24 (2005) 39/40, str. 20-21.
6. **Breznik**, M.; Novljan, S.; Jug, J.; Milohnič, A.: *Knjižna kultura*, Ljubljana, UMco, 2005.
7. **Breznik**, Maja: *Kultura danajskih darov*, Založba Sophia, Ljubljana, 2009.
8. **Boyle**, James: *The Public Domain: Enclosing the Commons of the Mind*, Yale University Press, New Haven & London, 2008.
9. **Dreier**, Thomas: Overview of Legal Aspects in the European Union, v: *Open Access and the Public Domain in Digital Data and Information for Science* (ur. J.M. Esanu, P.F. Uhler), The National Academies Press, Washington, D.C. 2004.
10. **Van Gompel**, S.: *Audiovisual Archives and the Inability to Clear Rights in Orphan Works*, IRIS Plus, Legal Observations of the European Audiovisual Observatory, št. 4/2007, str. 3, http://www.obs.coe.int/oea_publ/iris/iris_plus/iplus4_2007.pdf.en, 8.8.2010.
11. **Gorman**, Robert A.: *Copyright Law*, Federal Judicial Center, Washington 2006.
12. **Guibault**, Lucie; Hugenholtz, P. Bernt (ur.): *The Future of the Public Domain, Identifying the Commons in Information Law*, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2006.

13. **Greco**, Albert N.; Wharton, Robert M.: Should University Presses Adopt An Open Access [Electronic Publishing] Business Model For All of Their Scholarly Books?, ELPUB 2008, Conference on Electronic Publishing, Kanada, Toronto, junij 2008, http://elpub.scix.net/data/works/att/149_elpub2008.content.pdf, 15.6.2009.
14. **Hall**, Gary: *Digitize This Book! The Politics of New Media, or Why We Need Open Access Now*, University of Minnesota Press, Minneapolis – London, 2008.
15. **Harnad**, Stevan et al: The Access/Impact Problem and the Green and Gold Roads to Open Access, *Serials Review* 30 (4), 2004.
16. **Houghton**, John; Rasmussen, Bruce; Sheehan, Peter; Oppenheim, Charles; Morris, Anne; Creaser, Claire; Greenwood, Helen; Summers, Mark; Gourlay, Adrian: *Economic implications of alternative scholarly publishing models: exploring the costs and benefits*, raziskovalno poročilo, Joint Information Systems Committee, London, 2009, <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/rpconomicoapublishing.pdf>, 8.8.2010.
17. **Kavčič-Čolić**, Alenka: Digitalna knjižnica Slovenije in Univerza v Ljubljani, *Knjižničarske novice*, 6-7 (19), 2009.
18. **Khong**, D.W.K.: Orphan Works, Abandonware and the Missing Market for Copyrighted Goods International, *Journal of Law and Information Technology*, Oxford University Press, Oxford, 2006, <http://ijlit.oxfordjournals.org/cgi/rapidpdf/eai032v1.pdf>, obiskano avgusta 2010.
19. **Kotar**, Mojca: Prost dostop do znanstvenih objav in podatkov, http://www.zbds-zveza.si/dokumenti/2009/prost_dostop_2009_Kotar_Mojca.pdf, 2009, 15.6.2009.
20. **Kotar**, Mojca: Prostodostopni repozitorij raziskovalnih objav in podatkov ter visokošolskih del, *Knjižničarske novice*, 6-7 (19), 2009.
21. **Leith**, Philip; Fellows, Cythia: Enabling Free On-Line Access to UK Law Reports: The Copyright Problem, v: *International Journal of Law and Information Technology*, 18 (pomlad 2010), str. 72-93.
22. **Lessig**, Lawrence: *Svobodna kultura: narava in prihodnost ustvarjalnosti*, Krtina, Ljubljana, 2005.
23. **Lewinski**, Silke von: *International Copyright Law and Policy*, Oxford University Press, New York, 2008.
24. **Liang**, Lawrence: *Guide to open content licenses: version 1.2*, Piet Zwart Institute, Rotterdam, 2004.

25. **Lutz**, Peter: *Grundriss des Urheberrechts*, C.F. Müller, München, 2009.
26. **MacQueen**, Hector L.: 'Appropriate for the Digital Age'? Copyright and the Internet: 2. Exceptions and Licensing, v: **Law and the Internet** (ur. L. Edwards, Lilian, C. Waelde), Hart Publishing, Oxford, Portland, 2009.
27. **Ochoa**, Tyler T.: Origins and Meanings of the Public Domain, v: *University of Dayton Law Review*, 28 (2002), str. 215-266.
28. **Ogrin**, Matija (ur.): *Znanstvene izdaje in elektronski medij*, Založba ZRC, Ljubljana, 2005.
29. **Pavčnik**, Marijan: *Teorija prava*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1997.
30. **Pličanič**, Senko et al.: *Komentar Zakona o dostopu do informacij javnega značaja*, Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti, Ljubljana, 2005.
31. **Polaston**, Lucien X.: *La grande numérisation. Y a-t-il une pensée après le papier?*, Pariz, Denoël, 2006.
32. **Sandeen**, Sharon K.: Preserving the Public Trust in State-Owned Intellectual Property: A Recommendation for Legislative Action, v: *McGeorge Law Review*, 32 (zima 2001), str. 385-418.
33. **Saxby**, Stephen: Crown Copyright Regulation in the UK - Is the Debate Still Alive?, v: *International Journal of Law and Information Technology*, 13 (jesen 2005), str. 299-335.
34. **Schack**, Haimo: *Urheber- und Urhebervertragsrecht*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2007.
35. **Schiffrin**, André, *Posel s knjigami*, Cankarjeva založba, 2007.
36. **Sorčan**, Stojan; Demšar, Franci; Valenci, Tina: *Znanstveno raziskovanje v Sloveniji*, ARRS, Ljubljana 2007.
37. **Sterling**, J.A.L.: *World Copyright Law*, Sweet & Maxwell, London, 2003.
38. **Trampuž**, Miha: Odvetniške storitve kot avtorska dela, v: *Odvetnik* (2000) 9, str. 6-8.
39. **Trampuž**, Miha; Oman, Branko; Zupančič, Andrej: *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) s komentarjem*, Gospodarski vestnik, Ljubljana 1997.
40. **Weiss**, Peter: Borders in Cyberspace: Conflicting Government Information Policies and Their Economic Impacts, v: *Open Access and the Public Domain in Digital Data and Information for Science* (ur. J.M. Esanu, P.F. Uhler), The National Academies Press, Washington, D.C., 2004.

VI. Priloga: seznam zbranih pogodb in dokumentov

JAVNI NAROČNIKI

1. Mestna občina Ljubljana, Služba za razvojne projekte in investicije

- 1.1. MOL, Pogodba o sofinanciranju raziskovalnega projekta...
- 1.2. MOL, Pogodba o sofinanciranju znanstvenega tiska...
- 1.3. MOL, Pogodba o sofinanciranju strokovnega posveta...
- 1.4. MOL, Raziskovalne naloge in projekti MOL 2007/2008

2. Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

- 2.1. ARRS, Pogodba o financiranju raziskovalnega programa
- 2.2. ARRS, Pogodba o financiranju temeljnega/aplikativnega raziskovalnega projekta
- 2.3. ARRS, Pogodba o financiranju CRP
- 2.4. Stojan Sorčan, Franci Demšar, Tina Valenci, *Znanstveno raziskovanje v Sloveniji*, ARRS, Ljubljana 2007.
- 2.5. ARRS, *Poročilo in pregled financiranja raziskovalne dejavnosti iz proračuna RS za leto 2007*, Ljubljana 2008.

3. Ministrstvo za šolstvo in šport

- 3.1. MŠŠ, Pogodba
- 3.2. MŠŠ, Pogodba o sofinanciranju izvedbe projekta
- 3.3. Use of computers and the Internet in Schools in Europe 2006 – Country brief: Slovenia

4. Ministrstvo za kulturo – založništvo

- 4.1. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi kulturnega programa...
- 4.2. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi kulturnega projekta...
- 4.3. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi kulturnega projekta... [revije]
- 4.4. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi večletnega projekta... [revije in festivali]

- 4.5. MK, Pogodba o sofinanciranju avtorskega dela...
- 4.6. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi kulturnega projekta... [štipendija]
- 4.7. MK, Pogodba o sofinanciranju avtorskega dela... [prevod v tuj jezik]
- 4.8. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi delovanja knjigarne...
- 4.9. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi kulturnega projekta... [bralna kultura]
- 4.10. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi kulturnega projekta... [izobraževanje]
- 4.11. MK, Pogodba o sofinanciranju in izvedbi kulturnega projekta... [bralna kultura-leposlovje in humanistika]
- 4.12. MK, Knjige- subvencije 2007
- 4.13. MK, Izdaja revij

5. Ministrstvo za kulturo – knjižničarstvo

- 5.1. MK, javni ciljni razpis
- 5.2. MK, javni ciljni razpis, priloga 1
- 5.3. MK, javni ciljni razpis, priloga 2
- 5.4. MK, javni ciljni razpis, priloga 3
- 5.5. MK, javni ciljni razpis, priloga 4
- 5.6. MK, javni ciljni razpis, priloga 5
- 5.7. MK, javni ciljni razpis, priloga 6
- 5.8. MK, Pogodba o izvedbi projekta nakupa knjižničnega gradiva..

6. Ministrstvo za kulturo – raziskave

- 6.1. MK, Pogodba o naročilu avtorskega dela

7. Ministrstvo za šolstvo in šport – založništvo

- 7.1. Ministrstvo za šolstvo in šport, Vzorec pogodbe, 2010

8. Javna agencija za raziskovalno dejavnost – založništvo

- 8.1. ARRS, pogodba o sofinanciranju poljudnoznanstvene revije za leto 2009 (enoletno)
- 8.2 ARRS, pogodba o sofinanciranju poljudnoznanstvene revije za leto 2009 (triletno)
- 8.3 ARRS, pogodba o sofinanciranju poljudnoznanstvene revije za leto 2010 (enoletno)
- 8.4 ARRS, pogodba o sofinanciranju poljudnoznanstvene revije za leto 2010 (triletno)

9. Javna agencija za knjigo – znanstvene monografije in revije

9.1. JAK, Osnutek pogodbe za znanstvene monografije, 2010

9.2. JAK, Osnutek pogodbe za znanstvene revije, 2010

ZALOŽBE

1. avtorske pogodbe 1-8

JAVNE ZBIRKE

1. Open Access Pilot za 7. okvirni program, dopis založniku v angleškem jeziku
2. Open Access Pilot za 7. okvirni program, dopis založniku v slovenskem jeziku
3. Open Access Pilot za 7. okvirni program, dodatek k pogodbi v angleškem jeziku
4. Open Access Pilot za 7. okvirni program, dodatek k pogodbi v slovenskem jeziku

VII. Priloga: anketi in vprašalniki

Anketa za raziskovalce

1. Ali se na javnih razpisih ali naročilih potegujete za sredstva za raziskave, ekspertize...?
Izberete lahko več odgovorov hkrati.

- Da, na razpisih ARRS
- Da, na drugih razpisih slovenskih naročnikov
- Da, na evropskih in mednarodnih razpisih
- drugo _____
- Ne, se ne prijavljam na raziskovalne razpise.

2. Kako naj bi bile urejene materialne avtorske pravice med javnim naročnikom in avtorji?

- Avtorji naj izključno razpolagajo z vsemi pravicami na vseh dosežkih raziskav.
- Naročnik naj ima pravico do objave zaključnega poročila raziskave na spletni strani, avtorji naj obdržijo vse druge pravice na dosežkih.
- Naročnik in avtor naj oba uporabljata in objavljata vse rezultate raziskave.
- Naročnik je plačal raziskavo in naj ima tudi vse pravice na zaključnem poročilu in vseh drugih dosežkih raziskave.
- Drugače _____

3. Če bi vi kot avtor raziskave zadržali vse materialne pravice na delih, ki so rezultat raziskave, ali bi ta dela dali na voljo javnosti brezplačno, denimo, prek interneta?

- da
- ne

4. Če bi bila končna besedila in drugi rezultati raziskave v celoti dostopni javnosti in znanstveni skupnosti, bi vas to oviralo pri delu? Navedli bomo nekaj trditev, ki se nanašajo na to problematiko. Vsako trditev ocenite od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni, da se s trditvijo nikakor ne strinjate, 5 pa pomeni, da se povsem strinjate.

- Drugi raziskovalci bi mi lahko »ukradli« ideje.
- Drugi bi se okoristili z odkritji.
- Založniki ne bi več objavljali že dostopnih del.
- Znanstveno delo je mogoče samo, če je javno, in znanstveni rezultati imajo smisel samo, če so predmet javne razprave.
- Raziskovalci bi bolje poznali dela drugih in drug drugega citirali.
- Če bi bila dela dostopna, bi založniki objavljali res le najbolj zanimiva dela.

5. Ali bi morala biti tuja znanstvena dela (revije, monografije...), ki izhajajo v elektronski obliki in za katera odkupuje licenco za uporabo država, na voljo (izberete lahko več odgovorov):

- Zaposlenim na univerzah in raziskovalnim organizacijam
- Zaposlenim na teh organizacijah in študentom
- Članom javnih knjižnic
- vsem, ki lahko imajo do njih dostop preko interneta

6. Ali bi morale biti domače znanstvene in strokovne revije, ki jih financira država, dostopne preko interneta (izberete lahko več odgovorov):

- njihovim naročnikom
- raziskovalcem in študentom, ki so člani knjižnic
- vsem članom javnih knjižnic
- vsem, ki lahko imajo do njih dostop preko interneta

7. Koliko znanstvenih in strokovnih del ste objavili v zadnjem letu v slovenskih revijah? Ali ste za objavo dobili honorar?

Število del	Število del, za katera ste dobili honorar	Število del, za katera niste dobili honorarja	Število del, za katera ste morali objavo plačati

8. Koliko znanstvenih in strokovnih del ste objavili v zadnjem letu v tujih revijah? Ali ste za objavo dobili honorar?

Število del	Število del, za katera ste dobili honorar	Število del, za katera niste dobili honorarja	Število del, za katera ste morali objavo plačati

9. Kakšno je vaše stališče do pravne ureditve avtorskih pravic? Izberite najprimernejši odgovor.

- Pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic je ustrezna.
 - Pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic ni ustrezna.
(Kdor izbere ta odgovor, izbira med naslednjimi možnostmi.)
Izberite najprimernejši odgovor!
1. Potrebno bi bilo razširiti obseg avtorskih pravic (podaljšanje trajanja pravic na več kot 70 let po smrti avtorja, omejitev proste uporabe avtorskih del za namene pouka in uradnih postopkov, omejitev možnosti javnega posojanja v javnih knjižnicah...).
 2. Potrebno bi bilo omejiti obseg avtorskih pravic (skrajšanje trajanja pravic na manj kot 70 let po smrti avtorja, razširiti upravičenja uporabnikov...).
 3. Pravna ureditev daje preveč pravic založnikom, premalo avtorjem.
 4. Avtorji so v slabšem pogajalskem položaju do naročnikov, zato ne morejo uveljaviti svojih pravic.
 5. Pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic je preveč zapletena.
 6. Problem plačil avtorjem ni pravne, temveč ekonomske ali družbene narave (koncentracija, privatizacija, komercializacija, liberalizacija založništva...).
 7. Drugo: _____
- Se ne spoznam.
 - Me ne zanima.
 - Drugo: _____

10. Ali lahko označite svojo osnovno znanstveno vedo?

- Naravoslovje
- Tehnika
- Medicina
- Biotehnika
- Družboslovje
- Humanistika

11. Ali lahko označite fakulteto ali inštitut, kjer ste zaposleni?

Anketa za pedagoške delavce in delavke

1. Ali ste kdaj sodelovali pri pripravi izobraževalnih priročnikov? (Izberete lahko več odgovorov.)

- Da, pri tiskanih učbenikih.
- Da, pri učnem gradivu.
- Da, pri e-gradivih.
- Drugo: _____
- Ne, še nisem sodeloval.

2. Ali pri poučevanju uporabljate internet in e-gradiva?

- Da
- Ne

3. Če ste že kdaj uporabili slovenska e-gradiva, kako bi jih ocenili?

- Odlična
- Dobra
- Zadovoljiva
- Nezadovoljiva, glavna pomanjkljivost je bila: _____

4. Ali bi vam pri pedagoškem delu koristil prosto dostopen internetni portal, ki bi ponujal brezplačno učno gradivo, literaturo, vaje, teste, demonstracije, učne pripomočke...?

- Ne
- Da

5. Ali bi bili pripravljene aktivno sodelovati pri portalu in sami prispevati gradivo?

- Ne
- Da

6. Pod kakšnimi pogoji bi bili pripravljene sodelovati oziroma, katero obliko uporabe tega gradiva, ki bi ga vi ustvarili, bi bili pripravljene dovoliti uporabnikom interneta? Možnih je več odgovorov.

- Dovolil bi le nekomercialno uporabo.
- Dovolil bi tudi predelave svojih del.
- Dovolil bi tudi komercialno uporabo (na internetnih straneh, ki so plačljive, internetne strani z reklamami, knjižne objave...).

7. Kakšne stimulacije bi pričakovali za prispevke na portalu?

- Finančno stimulacijo
- Dodatna javna podpora (oprema, izobraževanje za učitelje...)
- Napredovanje v službi
- Stimulacija bi mi bila, da lahko uporabljam portal in gradiva svojih kolegov/kolegic
- Drugo: _____

8. Kakšno je vaše stališče do pravne ureditve avtorskih pravic? Izberite najprimernejši odgovor.

- Pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic je ustrezna.
 - Pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic ni ustrezna.
- (Kdor izbere ta odgovor, izbira med naslednjimi možnostmi.)

Izberite najprimernejši odgovor!

- Potrebno bi bilo razširiti obseg avtorskih pravic (podaljšanje trajanja pravic na več kot 70 let po smrti avtorja, omejitev proste uporabe avtorskih del za namene pouka in uradnih postopkov, omejitev možnosti javnega posojanja v javnih knjižnicah...).
 - Potrebno bi bilo omejiti obseg avtorskih pravic (skrajšanje trajanja pravic na manj kot 70 let po smrti avtorja, razširiti upravičenja uporabnikov...).
 - Pravna ureditev daje preveč pravic založnikom, premalo avtorjem.
 - Avtorji so v slabšem pogajalskem položaju do naročnikov, zato ne morejo uveljaviti svojih pravic.
 - Pravna ureditev avtorskih in sorodnih pravic je preveč zapletena.
 - Problem plačil avtorjem ni pravne, temveč ekonomske ali družbene narave (koncentracija, privatizacija, komercializacija, liberalizacija založništva...).
 - Drugo: _____
- Se ne spoznam.
 - Me ne zanima.
 - Drugo: _____

9. Na kateri izobraževalni ustanovi poučujete? Ustrezno označite.

- vrtec
- osnovna šola
- srednja šola
- glasbena šola
- zavod za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami
- ljudska univerza

Vprašalnik za javne naročnike in sofinancerje

1. Kakšne vrste avtorskih del (izobraževalna, raziskovalna, znanstvena, tiskane publikacije...) naročate?

2. Kaj želite doseči s financiranjem ali so-financiranjem? Kakšne pogoje zastavljate (npr. diseminacijo rezultatov, prodajo, naklado, prost javen dostop...)?

3. Kako urejate prenos avtorskih pravic v pogodbi z izvajalcem (primeri tipskih pogodb, pristojni zakoni, uredbe, CC licence...)? Pojasnilo: ali pustite avtorske pravice izvajalcem ali jih obdržite sami?
4. Kakšen dostop naj bi imela javnost do dela po vašem mnenju in kako naj bi se rezultati predstavili javnosti?
5. Ali sami poskrbite za dostopnost del javnosti? Ali imate namen oblikovanja podatkovnih baz sami ali preko drugega izvajalca, ki bi bile bodisi plačljive ali prosto dostopne?

Vprašalnik za založbe in revije

1. Kakšne vrste avtorskih del publicirate (izvirne monografije, prevode, leposlovje, raziskave, učbenike...)?
2. Kolikšen delež stroškov vam financira javni naročnik in kakšne pogoje vam zastavlja (diseminacija, naklada, prodaja, dostop prek interneta...)? Ali se srečujete z ovirami pri izpolnjevanju teh pogojev (dinamika prodaje in izplačil)?
3. Kako je določen prenos avtorskih pravic v pogodbi o financiranju ali sofinanciranju (tipske pogodbe)? Ali financer ali sofinancer obdrži materialne avtorske pravice ali vi lahko razpolagate z njimi ali kako drugače (CC licence)?
4. Kako urejate prenos avtorskih pravic z avtorji ali soavtorji (pisci, prevajalci, ilustratorji, raziskovalci...)? Ali lahko izpolnjujete določilo o minimalnih avtorskih honorarjih? Kakšne so tipske pogodbe z avtorji?
5. Kako ponujate dela javnosti: neposredno s prodajo (prek knjigarn ali internetne prodaje), prek javnih knjižnic, dostop prek interneta...? Ali lahko opišete težave pri ponujanju del javnosti? Kolikšni delež maloprodajne cene ostane založbi glede na način prodaje (oz. odstotek marže distributerja, knjigarne, spletne knjigarne itn.)?
6. Ali razmišljate o objavi del na internetu pred objavo (preprint), o sočasni objavi na internetu ali o poznejši objavi na internetu? Pod kakšnimi pogoji bi bili pripravljene dati ta dela uporabnikom interneta na voljo?

Vprašalnik za upravitelje javnih zbirk

1. Ali v svojih zbirkah razpolagate z gradivom v digitalni obliki in kakšno?
2. Ali med dejavnostmi vodite tudi projekte digitalizacije? Ali ti projekti vključujejo avtorsko varovana dela, katerih materialne avtorske pravice so še žive? Ali nastajajo pri hranjenju in posredovanju teh gradiv morebitne težave?
3. Ali zbirate, hranite in posredujete javnosti tudi dela, ki so bila izdana samo v digitalni obliki, bodisi domačih ali tujih del in kako?
4. Na kakšne modele posredovanja gradiv javnosti se opirate pri e-gradivih (npr., po licenčnih pogodbah, javno dostopne baze podatkov, omejeni dostop ali kaj drugega)? Katere zakonske uredbe, ki urejajo zbiranje gradiva v digitalni obliki in ponujanje tega gradiva javnosti, pri tem upoštevate?

5. Del pravic lahko upravljajo tudi kolektivne organizacije. Ali sodelujete z njimi in kako?
6. Ali posebej urejate upravljanje del, ki so nastala v okviru javne uprave (zakonodajna besedila, publikacije...), in dela, ki so nastala z javno podporo ali javnim sofinanciranjem (znanstvene raziskave, knjige, revije, časopisi...)?
7. Kako so se doslej odzivali na ponujena dela na internetu uporabniki?

Povzetek

Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu - vidik javnih institucij

Raziskava se je ukvarjala z vprašanjem, kako preko interneta zagotoviti dostop do kulturnih, izobraževalnih in znanstvenih del, ki jih naroča in financira slovenska država in ki se zbirajo v javnih zbirkah knjižnic, muzejev, arhivov. Prosti dostop do teh del je pomemben za splošni gospodarski in družbeni razvoj: za prenos znanja, transparentnost javnega financiranja in kot spodbuda kulturnemu ter znanstvenemu razvoju družbe. A vpleteni posamezniki in institucije (javni naročniki, ustvarjalci in uporabniki avtorskih del, knjižnice ...) so paralizirani ob omejitvah avtorskih in sorodnih pravic, zato je potreben širši in usklajen načrt na številnih družbenih ravneh: od sprememb v zakonodaji ali (naročniških, zaposlitvenih, avtorskih) pogodbah do preoblikovanja starih podpornih programov in uvajanja novih nalog za javne institucije, da bi te lahko še naprej opravljale svoje naloge v javnem interesu v digitalnem okolju. Predpostavka raziskave je bila, da modelov prostega dostopa ni mogoče preprosto prenesti v slovensko okolje zaradi specifičnih zgodovinskih, družbenih in ekonomskih načinov financiranja, ustvarjanja in distribuiranja avtorskih del. Raziskava se je zato razdelila na sociološki del, v katerem smo analizirali stanje, klasificirali gradiva, identificirali ključne institucije in proučili pogoje dela. Na podlagi teh ugotovitev so pravniki pripravili predloge pravnih rešitev, na katere je mogoče opreti razne modele prostega javnega dostopa do kulturnih, izobraževalnih in znanstvenih del.

Abstract

The Management of Copyright on the Internet – the Public Institutions' Perspective

Research examined the possibilities of making publicly available through internet scientific, educational and cultural works which are commissioned or financed by the Slovene state or make part of public collections in libraries, museums, archives etc. Open access to such works is important for overall economic and social development: for the transfer of knowledge and the transparency of public funding as well as an encouragement for cultural and scientific development of society. The institutions and individuals involved (public commissioners, creators and users of authors' works, libraries ...) are paralyzed by copyright restrictions; therefore a coordinated social plan is needed on various social levels: from the modifications of law and (working, commission) contracts to the modifications of public supporting schemes and the introduction of new assignments for public institutions in order to enable them to continue their work in public interest in the digital era. The presupposition of the research was that open access models can not be simply adopted from somewhere else and brought to the Slovenia because of specific historical, social and economic ways of financing, creating, and distributing scientific, educational, and cultural works. For this reason, the research had to fulfill two tasks: firstly, the sociological analysis of the state-of-the-art (classification of authors' works in concern, identification of social agents and analysis of the conditions of work). On the basis of these assessments lawyers prepared legal solutions for the establishment of various open access models for scientific, educational, and cultural works.